

F O N S

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

XIV. évfolyam

2007. 3. szám

E számunk szerzői

Arany Krisztina (CEU, PhD-hallgató),
Goreczky Tamás (PPKE BTK, PhD-hallgató),
Nagy Sándor (BFL, levéltáros)

BFL = Budapest Főváros Levéltára, CEU = Central European University,
PKKE BTK = Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar

*

Lapunkat támogatták:
Budapest Főváros Levéltára

nka

Nemzeti Kulturális Alap

Nemzeti Kulturális Alap Levéltári Szakkollégium

*

A címlapon

Otto Wagner 26 évesen

In: *Geretsegger, Heinz–Peintner, Max: Otto Wagner 1841–1918. Unbegrenzte
Groszstadt. Beginn der Modernen. Architektur. Salzburg, 1964. 10. p.*

*

Felelős kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány
Szedte és nyomta Budapest Főváros Levéltára Nyomdája
Felelős vezető: Pesti Márta
ISSN 1217-8020

F O N S

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

XIV. évfolyam

2007. 3. szám

Fons (Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

Lapinformációk

Alapítás: A folyóiratot 1993-ban alapította a Levéltáros Hallgatók Egyesülete és a Szentpétery Imre Tudományos Diákkör (Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtudományai Tanszék).

Első évfolyam: 1994

Megjelenés: Évente három alkalommal (összesen 30 ív).

Publikációs kör: A történelem segédtudományai, forrásfeldolgozások, forrásközlések, illetve ezekben a témákban módszertani kérdések, könyvismertetések, műhelybeszámolók.

Cél: A történeti segédtudományok, a Magyarország történetére vonatkozó források feldolgozása, ismertetése és népszerűsítése a széles olvasóközönség számára, valamint a szakterület kutatói részére.

Kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, 1139 Budapest, Teve utca 3–5. Az Alapítvány Kuratóriumának elnöke: OBORNI TERÉZ, titkára: POLONKAI ÉVA.

Szerkesztőség: KENYERES ISTVÁN főszerkesztő. DRESKA GÁBOR, OROSS ANDRÁS, SARUSI KISS BÉLA, SIPOS ANDRÁS szerkesztők. *Székhely:* Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtudományai Tanszék.

Postacím: Fons Szerkesztőség, 1139 Budapest, Teve utca 3–5.

E-mail: kenyeresi@bparchiv.hu, dreska@vipmail.hu

siposa@bparchiv.hu, sarusikb@bparchiv.hu

ross.andras@mol.gov.hu

Recenziók: A publikációs körbe tartozó kiadványok recenziós példányait a szerkesztőség címén várjuk (ismertetési kötelezettség nélkül).

Kéziratok: A folyóirat számára készített kéziratokat e-mailen a Windows valamely változatában kérjük benyújtani. A kéziratok formai követelményeit a hátsó borítón, a jegyzetelés szabályait a Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. oldalain foglaltuk össze, kérjük szerzőinket, hogy az ott leírtakat alkalmazzák.

A megjelent cikkek tartalmáért a szerzők felelnek, címük a szerkesztőségben. A Fons másodközlésre nem vállalkozik. Újrakiadás csak a szerkesztőség engedélyével történhet. Kéziratokat és lemezeket nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Különlenyomat: A szerzők 20 különlenyomatot kapnak.

Korábbi számok: Korlátozott számban beszerezhetők a terjesztő címén.

Terjeszti: Budapest Főváros Levéltára, 1139 Budapest, Teve utca 3–5. tel.: 298-7517

NAGY SÁNDOR

OSZTRÁK VÁLÁSOK ERDÉLYBEN

1868–1895

Otto Wagner „erdélyi házassága”

Jelen tanulmány¹ egy régóta elfelejtett, legfeljebb a szakterületre specializálódott jogászok, bennfentes történészek által ismert furcsa „intézményt” próbál meg bemutatni, illetőleg társadalom- és kultúrtörténeti kontextusba helyezni. Egy alapvetően jogi természetű aktusról — aktusok láncolatáról — lesz szó, amit a XIX. század utolsó harmadában, az Osztrák–Magyar Monarchiában élő kortársak „magyar”, „kolozsvári”, de leginkább „erdélyi házasság” (ungarische, Klausenburger, Siebenbürger Ehe) néven ismertek és emlegettek. Habár ezek a fogalmak nem teljesen ugyanazt fedték, a beavatottak — idővel egyre többen lettek — számára világos volt a dolog lényege: olyan kétes legalitással bíró házasságokról volt szó, amelyeket eredetileg osztrák állampolgárságú személyek magyarországi (erdélyi) válásuk után kötöttek.

Talán ma már helyesebb lenne, „erdélyi házasság” helyett, migrációs válásról beszélni, amely annak idején — párhuzamosan a házassági jog állami ellenőrzés alá vonásával, valamint az információáramlás felgyorsulásával, a közlekedés fejlődésével — korántsem csupán osztrák–magyar viszonylatban terjedt el.² Úgy gondoljuk azonban, hogy egyrészt nem érdemes szem elől téveszteni azt a jelentős többletet, amelyet a korabeli megnevezés takar, másrészt elhanyagolni a vizsgálódás során az az által tükrözött realitás sajátos, mondhatni: egyedi minőségét.

Az „erdélyi házasság” sajátossága az Osztrák–Magyar Monarchia dualista államrendszeréből, illetőleg a magyarországi házassági jog 1895-ig megőrzött felekezeti jellegéből származott. A Monarchia 1867-ben rögzített berendezkedése

---

1 A tanulmány megírását a Magyar Ösztöndíj Bizottság azon ösztöndíja segítette elő, amelyet a bécsi Collegium Hungaricumban 2005 nyarán töltöttem el; kolozsvári kutatóútjaimat 2005 tavaszán és őszén munkahelyem, Budapest Főváros Levéltára anyagilag támogatta. Külön köszönetet kell mondanom egyes forrásoknak, illetve Wagner Magyarországról el nem érhető életrajzi adatainak továbbításáért — mindenekelőtt — Alice Reiningernek (*Universität für Angewandte Kunst*), és Erika Nießennek (*Pfarre Votivkirche*).

2 Vö. *Phillips, Roderick*: Amit Isten összekötött... A válás rövid története. Bp., 2004. 215–218. p.

gyakorlatilag két államot, s ezzel két potenciális jogterületet hozott létre. Így miközben az osztrák birodalomfélben — sőt: Ausztriában egészen 1938-ig ez volt a helyzet — a népesség túlnyomó többségét alkotó katolikus hívek egyáltalán nem bonthatták fel házassági köteléküket (akkor sem, ha a házasságot nem-katolikus szertartás szerint kötötték), Magyarországon — leszámítva Horvátországot, ahol ugyancsak az osztrák polgári törvénykönyv volt érvényben — a vegyesházassági válóperekről intézkedő 1868: XLVIII. tc. nyomán a protestáns vallásra térő katolikusok véglegesen elválhattak (akkor is, ha a házasságot katolikus szertartás szerint kötötték, s akkor is, ha a házastárs nem térvén át, a házassági kötelék érvénye rá nézve fennmaradt).³ A legkönnyebben pedig — erre még részletesebben visszatérünk majd — Erdélyben lehetett elválni, mert miközben a szűkebb értelemben vett Magyarországon a protestánsok házassági perei a nehezkesebben működő állami bíróságok elé kerültek, a Királyhágón túl a már évszázadok óta fennálló és az unió után is megmaradó egyházi törvényszékek jártak el, egy jóval gyorsabb és megengedőbb ítélkezési gyakorlat jegyében.

Ennek következtében 1868–1938 között Ausztriából — akár az 1867 utáni örökös és koronatartományokat, akár az 1920 utáni államterületet értjük alatta — több-kevésbé folyamatosan érkeztek Magyarországra olyan férfiak és nők, akiknek feltett szándéka volt terhessé vált házassági kötelékükből megszabadulni. A magyar házassági törvény (1894: XXXI. törvénycikk) 1895. október 1-i életbe léptéig, amikor megszűnt az egyházi fórumok illetékessége, a válókeresetet benyújtók többsége — amint magyar sorstársaik is számosan tették — az erdélyi protestáns bíróságokat, kiváltképp a Kolozsvárott székelő református és az unitárius törvényszéket részesítette előnyben. (Ennek alapján különböztethető meg a „magyar”, az „erdélyi”, illetve a „kolozsvári házasság”.) A végcél rendszerint tulajdonképpen nem a fennálló házasság felbontása, hanem sokkal inkább az újránházasodás lehetővé tétele és kieszközlése volt. Egy kortárs becslés szerint, amely egyúttal a mozgalom méreteit is sejtetni enged, csupán 1879-ig 300 olyan házasság létesült, amelyet osztrák felek magyarországi (erdélyi) bontóper nyomán kötöttek; ebből mintegy 200 pár állítólag a császárvárosból származott.⁴

3 1868. évi XLVIII. törvénycikk a vegyes házassági válóperekről. Corpus Juris Hungarici CD. (Szerk. Pomogyi László. — A továbbiakban: CJH CD) Bp., 2000. — Az 1895 előtti magyar joggyakorlat kitünő összefoglalója az 1894: XXXI. törvénycikk indoklása. Uo.

4 *Apel, Angela*: Die Siebenbürger und die Ungarischen Ehen. Dissertation zur Erlangung des akademischen Grades Dr. iur. (Doctor iuris) der Rechtswissenschaftlichen Fakultät der Universität Wien. 1999. 174. p.

Tanulmányunkban ezúttal csak az „erdélyi házasságra” fogunk szorítkozni, amely tehát 1868–1895 között a migrációs válások domináns formájának mondható (noha már ekkoriban előfordultak „magyar házasságok” is, a magyarországi királyi törvényszékek végelválást kimondó ítéletei nyomán).⁵ Annak is egy különleges változata áll majd vizsgálódásaink középpontjában: a katolikus–unitárius vallásváltást követően az unitárius Kolozs–Doboka-köri Alpapi Törvényszék által tárgyalt válóperekre, illetve az unitárius szertartás szerint megkötött új házasságokra fogunk koncentrálni.

Eközben, bár a jelenséget lehetetlen a jogi környezetből kiszakítva megérteni, nem a jog oldaláról fogunk közelíteni ahhoz. Az „erdélyi házasság” mögött meghúzódó különböző jogügyleteken keresztül az egyes szereplőknek a furcsa vállalkozásból merített tapasztalataira leszünk kíváncsiak, jóllehet egyfelől e tapasztalatok közvetlenül — személyes dokumentumok híján — nehezen hozzáférhetők, másfelől egységes formulába nyilvánvalóan egyébként sem lennének kényszeríthetők. Továbbá külön kitérünk majd az „erdélyi házasság” visszhangjára, s azokra a jellemző elképzelésekre, kommentárookra, amelyeket a szélesebb publikumból váltott ki. Mert annak ellenére, hogy viszonylag exkluzív kört érintett, alaposan megmozgatta a kortársak fantáziáját. Egyrészt az osztrák jog szempontjából illegális aktusról volt szó, amely egy Ausztriában minden oldalról vitatott társadalmi problémát feszegetett.⁶ Másrészt az „erdélyi házassággal” kapcsolatban szárnyra kapó történetek könnyen azonosíthatók voltak s azonosulást válthattak ki: a Monarchia távoli, a legtöbbször számára egzotikusnak tetsző tartományába kalauzoltak, ahol a szerelmesek végül, titokzatos procedúra nyomán, egymáséi lehettek — akár a mesékben... A kettős megközelítés révén végső soron egy általánosabb problémát szeretnénk feszegetni: mégis milyen konkrét tapasztalatok és képzetek teremtették meg azt, avagy — pontosabban fogalmazva, hiszen a hajdanvolt egyéneket érő komplex hatások feltárhatatlanok — járulhattak hozzá ahhoz, amit az érzékenyebb kortársak bizonytalanul

---

5 Például a Budapesti Királyi Törvényszéken is található néhány olyan 1895 előtti válóper, amelynek esetében felmerül a migrációs válás gyanúja: Budapest Főváros Levéltára. (A továbbiakban: BFL) VII. 2. c. Budapesti (Pesti) Királyi Törvényszék peres iratai. (A továbbiakban: VII. 2. c.) 1881. V. 79.; 1881. V. 80.; 1882. V. 8.; 1882. V. 63.; 1882. V. 134.; 1883. V. 21.; 1884. V. 2.; 1885. V. 19.; 1885. V. 51.; 1886. V. 13.; 1889. V. 80.; 1889. V. 107.; 1890. V. 11.; 1892. V. 111. Feltételezhetően további perek rejtőznek az Ausztriával határos nyugat-magyarországi törvényszékek iratanyagában is.

6 Az osztrák házassági jog körüli diskurzusról kimerítőbben (a két világháború közötti időszakra súlyozva, de az előzményekre is kitérve): *Harmat, Ulrike*: Ehe auf Widerruf? Der Konflikt um das Eherecht in Österreich 1919–1938. Frankfurt am Main, 1999.

„modern életérzéseként” körvonalaztak, és ami manapság afféle közhelynek számít a „Századvéggel” és a „Századelővel” kapcsolatban.

Otto Wagner „erdélyi házassága”

Ilyen formán nyilvánvalóan nem véletlen, hogy az „erdélyi házasság” unitárius változatának bemutatására éppen azt az esetet szemeltük ki, amelynek főszereplője a bécsi fin de siècle egyik meghatározónak tartott alakja, Otto Wagner építész volt. Személye alkalmasnak tűnik — természetesen anélkül, hogy késztetést éreznénk életművét „erdélyi házassága” felől újraértelmezni — hogy még határozottabban megjelenítsük az előbb érintett problémát.

Otto Wagner kapcsán a monográfusok — már akik egyáltalán fontosnak gondolják, hogy a „művész” mellett az „embert” is elképzeljék — általában véve meg-egyeznek abban, hogy életének egyik fordulópontját jelentette a feleségétől, Josefine Domharttól való elválás, s a leánya volt nevelőnőjével, a tőle 18 évvel fiatalabb ked-
vessel, Louise Stiffellel kötött új házasság. Ezen túl azonban gyakran még csak meg-
közelítően pontos kronológiát sem tudnak megállapítani, s a részletek végképp a
homályba vesznek. Az egyik közkezen forgó életrajz szerint, Wagner Josefine
Domharttól 1880-ban vált el, majd 1881-ben nősült meg ismét.⁷ Arra vonatkozóan,
hogy római katolikusként ezt miként tehette, nem kapunk semmiféle támpontot. Egy
másik verzió szerint a válás 1880-ban történt, Louise Stiffellel pedig — miközben
Susanna leányát, továbbá két törvénytelen fiát, Ottót és Robertet korábbi partneré-
nél, Sophie Paupie-nál hagyta hátra — 1884-ben Budapesten, majd 1889-ben Bécs-
ben esküdött meg.⁸ Az egyik legfrissebb, monumentális Wagner-monográfia
szintén az 1889-es bécsi házasságkötést erősíti meg, de zárójeles megjegyzésként azt
is megtudjuk, miszerint: „1884-ben Wagnernak az a ragyogó ötlete támadt, hogy a
görög–unitusoknál [sic!] Budapesten váljon el Josefine-től, s esküdjének meg

---

7 Vö. *Geretsegger, Heinz–Peintner, Max*: Otto Wagner 1841–1918. Unbegrenzte Groszstadt. Beginn der Modernen Architektur. Salzburg, 1964. 11. p.

8 *Monika Platzer* internetes Wagner életrajza. A lexikonok nem tesznek említést a két fiúgyerek törvénytelen státusáról, mindazonáltal az idézett közlést támasztja alá a házastársak ágy-asz-
taltól való elválasztását kimondó ítélet, amely csak Susannáról intézkedik. — A két gyerek,
Otto és Robert egyébként még a Domharttal kötött házasság előtti, egy csehországi sörfőző-
mester leányával, Sophie Paupieval folytatott viszonyból született 1864. augusztus 28-án, il-
letve 1865. augusztus 30-án. Az idősebb fiút az építész még életében, 1897-ben fiának ismerte
el, az ifjabb Robertet viszont csak a nagybácsi, vagyis Otto Wagner fivére, Emerich adoptálta
1919-ben. (Alice Reininger szóbeli közlése, anyakönyvi kutatásai alapján.)

Louise-val”.⁹ A különös história talán családi szájhagyomány terméke, mindenestre nyilvánvalóan az unitárius szertartás emléke maradt fenn torzított formában.

A biográfusok persze nincsenek könnyű helyzetben, mivel úgy tűnik, Otto Wagner korábbi életének még a nyomait is igyekezett eltüntetni.¹⁰ A múlttal való tudatos szakítás következtében a válás és az újraraházasodás körülményeiről, az építész ezzel kapcsolatos reflexióiról gyakorlatilag alig valami tudható. Így az egyetlen ismert, személyes jellegű forrás, amelyben ő maga szólal meg, s beszél a válást illető elhatározásáról, egy bizonytalan keltezésű, Louise Stiffelhez intézett levélrészlet:¹¹

Feleségem nem illik hozzám, még kevésbé pereputtya, évekig gyötrődtem emiatt és az ügynek véget kellene vetni már. Ha nem találtam volna oly lényt, ki nekem termett, valószínűleg életem végéig viseltem volna az igát. De megjelentél Te, s minden reményem Beléd vettem. [...]

Tisztán emberi nézőpontból azt hiszem, igazam van, mert egyetlen ember sem rendeltethetett arra, hogy élethossziglan rabláncokat hordjon. Szívem szeretet, odaadás, megértés után sóhajt, ha megkapom, boldog leszek.

Elválni valakitől, aki abszolút nem hozzám illő, akár (így gondolom hónapokon át tartó mérlegelés után) gentlemanhez méltó tett is lehet. Csaknem hallom drága anyám hozzám szólni, ki sohasem gyámkodott felettem, hanem folyvást csak a legjobbat akarta: gondold át, aztán tégy, ahogy jónak látod. Elhamarkodottan az én koromban nem lehet.

A vívódás, amelyet az ide–oda csapongó sorok tanúsítanak, ekkor már kétségtelesen nem az 1867-ben kötött, tönkrement házasságra összpontosul (hiszen az ezt illető gyötrődésről a levélíró múlt időben nyilatkozik), hanem az újrakezdés mi-kéntjére, amely persze ezúttal még nem konkretizálódik (csupán általában veti fel a válás szükségességét). Miután azonban a levél datálása erősen kétséges, fragmentum marad csupán, nem tudjuk az alábbi elbeszélésbe illeszteni, amely így alapvetően a kolozsvári unitárius levéltárban megtalált — a tanulmány függelékében közölt — válóperes iratokon nyugszik.¹²

9 *Graf, Otto Antonia*: Otto Wagner. Bd. 5. Baukunst des Eros 1863–1888. Wien–Köln–Weimar, 1997. 1212. p. (A továbbiakban: *Graf*, 1997.) A szerző ez esetben nem jelöli meg forrását.

10 Uo.

11 Uo. 1220. p. A levél, eszerint, valamikor 1880–1881 körül íródhatott.

12 *Erdélyi Unitárius Levéltár*. (A továbbiakban: EUL) A Főpapi Törvényszék válóperes iratai 5/1884. A peranyag gerincét képező iratok — az eljárásra vonatkozó, más levéltárakban található további iratokkal együtt — függelékben közreadjuk (a továbbiakban pedig erre hivatkozunk).

A házassági bontóper anyagának tanúsága szerint Wagnerék formálisan, vagyis bírói úton, csak 1882 végén vetettek véget az együttélésnek. Az elválás nem a komplikált peres, hanem a diszkrétebb, közös megegyezést feltételező eljárás révén esett meg: Otto Wagner és Josefina Domhart megállapodtak a vagyon, illetve az egyetlen közös gyermek, Susanna neveltetése kérdésében, átestek a formális egyházi, illetőleg bírósági békéltetési eljáráson, s az egyszerűsített procedúra végén a bécsi Landesgericht 1882. december 22-én kimondta az ágytól–asztaltól való elválasztást.¹³

Az ágy-asztaltóli elválasztás természetesen csupán a különélést legalizálta, a római katolikus felek között, katolikus szertartás szerint kötött házassági kötelék érvénye fennmaradt. Még az ítéletben is megjelenik az aktus hivatalos álszeméremmel átmenetinek szánt jellege: „esetleges ismételt összeköltözésüket [...] bejelenteni tartoznak” — hangzik a verdikt, mintha csak múló viszállyról lenne szó. Ily módon Wagner Louise Stiffellel folytatott viszonyának megítélése sem változott alapvetően: az továbbra is törvénytelennek, „házasságtörőnek” számított. A házastársakat a joggyakorlat által érvényre juttatott katolikus hitelvek szerint csak a halál választhatta el egymástól, amely eshetőségnek a férfi szempontjából, miután Josefina ekkor még 35. életévét sem töltötte be, meglehetősen kis valószínűsége volt. Felvetődik tehát a kérdés: mit akart ezzel az építész elérni?

Meglehet, hogy az elválasztás kieszközlése 1882-ben már a későbbi magyarországi válóper előkészítését célozta. Annak az eljárásnak ugyanis, amelynek során az ausztriai felek Magyarországon, pontosabban Erdélyben felbontathatták házassági köteléküket — megkerülve az osztrák törvényeket, illetőleg saját, a legtöbb esetben vonakodó házastársukat — egyik kulcsmozzanata az előzetes ágy-asztaltóli elválasztás volt. Ehhez tudni kell, hogy noha Magyarországon az említett 1868: XLVIII. törvénycikk nyomán a kitért katolikusok is elválhattak, de az illetékességi megkötöttségek és a következő évtizedben kialakuló joggyakorlat rendkívül megnehezítette a bontóper lefolytatását azokban az esetekben, amikor a szándék egyoldalú volt, vagyis amikor csak a keresetet benyújtó fél volt (lett) protesztáns, a házastárs katolikus maradt. Ilyenkor az elhúzódó procedúrát csak a felek megegyezése és a perfolyam alatti messzememenő együttműködése rövidíthette le,

---

13 *Függelék 3.* Ebből az is kiderül, hogy Wagner jogi képviselője Karl Lueger, a későbbi főpolgármester volt. A bécsi eljárás anyaga egyébként nem maradt fenn, mivel a korszakból származó válóperes iratok — feltehetően a Justizpalast 1927-es leégésekor — megsemmisültek. Vö. *Heindl, Waltraud*: Aspekte der Ehescheidung in Wien um 1900. Grenzen und Möglichkeiten der Erforschung des Problems. In: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 33. (1980) 223. p.

amire a dolog természeténél fogva nem mindig kerülhetett sor. Különösképpen állt ez a külföldről érkezőkre: a komplikált, az illegalitás határait súroló, hatalmi szankciókkal fenyegetett, esetenként lelkiismereti problémákat felvető jogi megoldások alighanem sokakat visszaretentettek. A kedvezőtlen magyarországi eljárásjogi szabályokat azonban ki lehetett játszani. A Magyarországgal 1868-ban egyesülő Erdély területén az unió után is fennmaradt a már évszázadok óta létező, tisztán felekezeti házassági jogi rendszer, amelynek keretében a protestánsok válóperében a saját — evangélikus, református, unitárius — egyházi bíróságok ítéleztek. Ezek közül az unitárius törvényszék valamennyi unitárius magyar honpolgár válóperében illetékes bírói fórumként járt el. Továbbá — visszacsatolva immár a Wagner-ügyhöz — az unitárius egyházi bíróság tárgyalás alá vett ún. „egyoldalú folyamodással indítható válóügyeket”, amikor ténylegesen csupán az egyik házastárs vett részt a perben, a másik bármiféle közreműködése, sőt akár tudta nélkül. Márpedig ehhez az eredetileg katolikus, időközben unitáriussá lett félre nézve egyházi vagy világi bíróság által kimondott, ideiglenes vagy végleges ágy-asztaltól elvlasztó ítélet szükségeltetett (a házasságot ilyenkor, a másik fél meghallgatása nélkül, az abban foglalt tényállás alapján bontották fel).¹⁴

Valószínűnek tűnik tehát, hogy az építész már 1882 végén mérlegelte a házassági kötelék magyarországi (erdélyi) felbontása, illetve az újraházasodás előnyeit és kockázatait. A terep korántsem volt számára ismeretlen, ugyanis az 1870-es évek elejétől számos alkalommal dolgozott együtt Kallina Mór pesti építésszel magyarországi, döntően budapesti projekteken.¹⁵ Így már korábban, a bécsi ágytól-asztaltól való elvlasztás táján is megfordulhatott a magyar fővárosban: részt vett az 1883. február 1-i határidővel, a magyar parlament tervének elkészítésére kiírt pályázaton, amelyen Kallinával közösen első díjat nyert.¹⁶ Az „erdélyi házasság” ekortájt már fővárosszerte meglehetősen ismert volt (az unitárius egyházközség —

14 Törvényjavaslat a házassági kötelék érvénytelenítése és felbontása körül követendő eljárás tárgyában. (A továbbiakban: *Törvényjavaslat*) 78. §. EUL A Főpapi Törvényszék ülésjegyzőkönyvei (A továbbiakban: FT Jkv.), 1880-as kötet. (Az egyházi „törvényjavaslat” e kötetbe lett befűzve!) Megjegyzendő, hogy a Törvényjavaslat csupán az 1868 után kialakuló, tehát 1880 előtt és után is létező gyakorlatot kodifikálta. — Egyébként hasonlóan alakult a református bíróság gyakorlata is: Die Siebenbürgischen Ehen. Juristische Blätter. IX. 1880. május 16. Nr. 20. 231–234. p. — folytatás: 1880. május 23. Nr. 21. 243–246. p. A különbség annyi, hogy a kolozsvári református törvényszék illetékessége csak Erdélyre terjedt ki.

15 Mindkét körülményre Wagner többször is felhívja a figyelmet a budapesti községi illetőség, illetve a magyar állampolgárság megszerzését célzó eljárás során. *Függelék* 4. és 12. számú irat.

16 *Uo.* — A pályázatról: *Graf. Otto Antonia*: Otto Wagner. Bd. 1. Das Werk des Architekten 1860–1902. Wien–Köln–Graz, 1985. 55. p.

Magyarországon elsőként — Budapesten, 1881-ben alakult meg), tehát megfelelő kapcsolatok révén begyűjthette a szükséges információkat.

Viszont talán nem csupán Wagner szándékait kellene számításba venni, hanem a feleségét, Josefine Domhartét is, aki ugyanúgy a házassági kötelék felbontását fontolgathatta, mint az építész! Közelebbit sajnos nem tudunk a dologról, csak 1889-ből van adat arra, hogy a nő az ágytól-asztaltól való elválásztást követően valamikor református vallásra tért, és egy Horn nevű bankárral kötött új házasságot.¹⁷ (Ez egyébként egész biztosan azt jelenti, hogy Wagnemé ugyancsak Kolozsváron vetett véget házasságának.)¹⁸

A fenti magyarázat azonban korántsem nyugszik sziklaszilárd alapokon. Az első világos nyom ugyanis, amely arról árulkodik, hogy Otto Wagner immár ténylegesen a bontóper előkészítéséhez fogott, csak jóval az ágytól-asztaltól való elválásztás után, háromnegyed évvel később fedezhető fel: 1883. szeptember 25-én jelentett be „műépítészeti iparüzletet” Budapesten, a IV. kerületi előljárásagon,¹⁹ s ezt követően tett további — alább tárgyalandó — határozott lépéseket a válás és az újraházasodás felé vezető rögzös úton. És bár lehetséges, hogy már a bécsi elválásztásra is a magyarországi végelválás reményében került sor, az biztos, hogy az ügy váratlanul tűnő elővétele 1883 őszén egy másik „eseménnyel” hozható összefüggésbe. Abból a tényből, hogy Otto Wagner és Louise Stiffel első közös gyermeke, Stefan Emerich 1884. április 12-én jött a világra,²⁰ arra következtethetünk, hogy a nő terhessége valamikor 1883 késő nyarán tudódott ki... Az építész tehát azért kötelezte el magát végérvényesen az „erdélyi házasság” mellett, hogy kedvesével folytatott viszonyát legalizálva törvényes státust biztosítson születendő gyermeke számára.

A Budapesten 1883 őszén „megnyíló” építészeti vállalkozás mindenestre egyértelműen a válóper megindítását előfeltételező magyar állampolgárság kieszközölését szolgálta. A honpolgárság megszerzése néhány évvel Wagner elhatározása előtt nehezült meg, amikor a magyar törvényhozás jelentősen szigorított a korábbi, szokásjogon alapuló — egyúttal az osztrák válóperes felek szándékának kivitele-

---

17 *Függelék 22.*

18 A református áttérés biztosan magyarországi válóper indítására utal. Ezt a nő csak Erdélyben, a kolozsvári református törvényszéken tudta keresztülvinni, mivel a szűkebb értelemben tett Magyarország protestánsainak házassági pereiben eljáró állami bíróságok a házastársak utolsó együttlakásának helye szerint állapították meg illetékességüket: Wagner és neje pedig utoljára Bécsben laktak együtt, nem volt tehát illetékes magyar világi bírói fórum, amely házasságukat felbonthatta volna.

19 Erről a IV. kerületi előljáróság 1883 végén kelt jelentése tudósít. *Függelék 6.*

20 *Függelék 21.*

zését nagyban megkönnyítő — gyakorlaton, amely pusztán hallgatólagosan, valamely magyarországi községi kötelékbe való felvétellel is biztosította azt.²¹ 1880-tól azonban a kandidálóknak már megfelelő vagyont vagy jövedelmet, illetve egyebek mellett öt évi magyarországi helyben lakást és adófizetést kellett kimutatniuk. Otto Wagner kétségtelenül ezen újonnan támasztott feltételek teljesítését kívánta alátámasztani a színlelt üzletnyitással.

Nem egészen két hónap múltán az építész–vállalkozó kérelmezte Budapesti községi kötelékébe történő felvételét, illetőleg ezzel együtt magyar állampolgársága elismertetését (minden magyar állampolgárnak községi illetőséggel kellett rendelkeznie, ezért a kiszemelt községnek előzőleg a felvételre vonatkozóan ígérvényt kellett kiállítania). Az 1883. november 16-án beadott kérvény amellel érvelt, hogy Otto Wagner leszármazása révén magyar állampolgárnak minősül, mert apja, Wagner Simon pozsonyi születésű magyar udvari kancelláriai jegyzőként haláláig magyar állampolgárnak számított, így eszerint fiát is annak kell tekinteni. Ugyanakkor a kérelmező, az állampolgárság elismertetése mellett, a törvényben részletesen szabályozott honosítás lehetőségét is határozottan fenntartotta — erre szolgált a fentebb taglalt üzletnyitás, az adófizetés, és persze a hivatkozás a megelőző magyarországi aktivitásra.²² A folyamat nyomán a fővárosi tanács 1884. január 3-án hozott határozatával kiállította az óhajtott községi kötelékbe való felvételt tárgyzó ígérvényt, amely természetesen csak akkor teljesülhetett, ha a magyar Belügyminisztérium is elismeri állampolgárságát, avagy honosítja az építészt.²³

Otto Wagner és Louise Stiffel 1883–1884 fordulóján már bizonyosan személyesen is Budapesten tartózkodott: a férfi a IV. kerület Mária Valéria u. 4., míg választottja, talán a feltűnést kerülendő, a közelben, a Deák Ferenc u. 21. alatt szállt meg, illetve bérelt lakást.²⁴ Ekkor vágtak bele abba a jogügyletbe, amely bebiztosította a magyar állampolgárság megszerzését. Január 2-án felkeresték — Louise Stiffel is az építésszel tartott²⁵ — Steinbach István lipótvárosi közjegyző irodáját, ahol az

21 1879. évi L. törvénycikk a magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről. CJH CD. — A törvény indoklása áttekinti a korábbi joggyakorlatot: Uo.

22 *Függelék 4.*

23 Erre nézve csak a községi kötelékbe való felvételt kimondó január 18-i határozat tájékoztat: *Függelék 14.*

24 *Budapesti Unitárius Egyházközség* (a továbbiakban: BUE). Betérsi anyakönyv, 1884. január 2-i és 12-i bejegyzés. Wagner Mária Valéria u. 4. alatti lakóhelye, ahova „üzletét” is bejelentette, az 1883. november 16-i beadványban is említésre került. *Függelék 4.*

25 Amint a közjegyző ügykönyvéből kiderül, Wagner és Louise Stiffel január 2-án, külön-külön meghatalmazást állított ki. BFL VII. 175. Steinbach István közjegyző iratai. (A továbbiakban: VII. 175.) Ügykönyv, 10–11/1884. A meghatalmazás valószínűleg az osztrák állami kötelék-

építész örökbefogadási szerződést kötött Freudhoffer János nyugalmazott magyar pénzügyminisztériumi tisztviselővel,²⁶ majd közösen kérvényt nyújtottak be, illetőleg meghatalmazták dr. reyhersbergi Floch Henrik lovag ügyvédet képviselőjükkel,²⁷ nyilván az örökbefogadási szerződést jóváhagyni hivatott Igazságügyminisztérium irányában. (A kérvényhez természetesen nem csatolták a felek külön ügyszámon felvett kölcsönös nyilatkozatát, amellyel egyúttal érvénytelenítették az örökbefogadás nemkívánatos jogkövetkezményeit.)²⁸ Az adopcio ugyanis lehetővé tette az állampolgársági törvényben foglalt szigorú feltételek megkerülését: ha Wagner magyar állampolgárságát a Belügyminisztérium mégsem ismerte volna el, s honosításának jogalapját is ingatagnak találta volna, mindenképpen meg kellett volna hajolnia az örökbefogadás ténye előtt, mert a magyar állampolgár által adoptált külföldi maga is magyar állampolgárrá vált.

Az óvatosság azonban végül feleslegesnek bizonyult, mert a január 12-én kelt kérelem nyomán,²⁹ a Belügyminisztérium minden további nélkül elismerte az építész megszakítatlan magyar állampolgárságát.³⁰ A belügyminisztériumi aktán olvasható előadói vélemény szerint, kétely csak azt illetően merült fel, hogy nem visszahonosításként kell-e az ügyet kezelni, mivel a törvény szerint a 10 éves folyamatos külföldön tartózkodással az állampolgárság elveszthető volt.³¹ Eszerint azonban mivel Wagner 1865-ben vált nagykorúvá, s addig magyar állampolgársága apja után kétségtelenül fennállt, az 1870-es évek elejéig, amikor saját előadása szerint Pesten letelepedett („Időközben néhány évet Bécsben is töltöttem ugyan, e körülmény azonban magyar állampolgári minőségemet legkevésbé sem érintette.”)³², nem telt el a törvényben meghatározott 10 év, így kétségtelenül mindvégig magyar állampolgár maradt.

---

ből való elbocsátásukra irányult: Bécs 1883. december 28-án még igazolta Wagner osztrák állampolgárságát, a január 12-i kérvényben azonban az építész már kijelentette, hogy kilépett az osztrák állampolgári kötelekből. *Függelék* 7., 12. De az is elképzelhető, hogy az ügyvéd már a házasságkötést készítette elő: a pár ugyanis az esküvő kihirdetése alól felmentést kapott. BUE házassági anyakönyv, 1884. február 11-i bejegyzés.

26 *Függelék* 8.

27 BFL VII. 175. Ügykönyv, 7. és 9/1884.

28 *Függelék* 9.

29 *Függelék* 12.

30 *Függelék* 13.

31 1879: L. törvények CJH CD.

32 *Függelék* 12.

Annak, hogy eredetileg osztrák honos, katolikus személy Magyarországon válópert indíthasson, a másik alapvető, az 1868: XLVIII. törvénycikk által kijelölt feltételét a valamely protestáns vallásra való áttérés jelentette. Az, hogy melyik felekezetet választotta az illető — talán mondani sem kell — nem egyéni szimpátia kérdése volt, hanem ugyancsak a követett jogi stratégiától függött. Történetesen: ha Wagner Budapesten evangélikus vagy református hitre tér be, házassági bontóperre az 1790 után meggyökeresedő joggyakorlat miatt a Budapesti Királyi Törvényszék elé került volna (amely a keresetet nyomban visszavetette volna, mivel a házaspár nem a magyar fővárosban lakott utoljára együtt). Azután, hogy az építész Budapesten szerzett községi illetőséget, egyetlen lehetősége maradt, ha keresztül kívánta vinni válási szándékát: a katolikus–unitárius konverzió. Az erdélyi kisegyház a szűkebb értelemben vett Magyarországon gyakorlatilag, jogi értelemben, 1868-ig nem létezett,³³ aminek a majdani gyors válásban reménykedők szempontjából megvolt az az előnye, hogy híveire nem vonatkoztak a házassági perek kapcsán született korábbi, a más magyarországi protestáns felekezetek követőit illető eljárási és anyagi jogi szabályok. A válópert megelőző procedúra az Ausztriából érkezők számára így jóval egyszerűbbé vált: az unitárius betérők Magyarországon tetszés és lehetőség szerint választhattak települést, községi illetőség elnyerése végett. (A legegyszerűbbnek — így került Wagner Budapestre — eleve a fővárosi községi kötelékbe való felvétel tűnt, hiszen itt mindent egy helyen el lehetett intézni, kezdve a különböző ügyletek minisztériumi jóváhagyásával, egészen a vallásvaltoztatásig.)³⁴

Az építész áttérésére ugyancsak 1883–1884 fordulóján került sor. Ehhez a magyar törvények értelmében elegendő volt az elhagyni szándékozott egyház papjánál való kétszeri megjelenés, a két alkalom közötti kéthetes időtartammal, majd a kapott kitérés bi bizonyítvánnyal (ennek hiányában pedig — a katolikus papok ugyanis csaknem minden esetben megtagadták a bizonyítvány kiállítását — két tanú egyszerű írásos nyilatkozatával) való jelentkezés a választott felekezet lelkészénél, aki anyakönyvezte az egyházközség új tagját.³⁵ Otto Wagner 1883. december 5-én hagyta el a

33 Az unitárius vallás ugyan 1848-ban lett „bevett felekezet” (*recepta religio*), de az ezt illető törvény 1849–1867 között nem volt hatályban. Vö. 1848: XX. törvénycikk a vallás dolgában. I. §. CJH CD.

34 A budapesti unitárius egyházközség megalakulását illetően: *Jakab Elek*: Emlékirat a budapesti unitárius templom felszentelési ünnepélyére. 1890. október 26. Bp., 1890. 22–40. p.

35 1868. LIII. törvénycikk a törvényesen bevett keresztyén vallásfelekezetek viszonzosságáról. CJH CD.

római katolikus egyházat, s tért be végül 1884. január 2-án unitárius felekezetre.³⁶ Rövidesen, 1884. január 12-én, az építész választotta, Louise Stiffel is megtette ugyanezt a lépést.³⁷ Ez utóbbi aktus egyébként érdekes abból a szempontból, hogy az nem képezte feltételét sem a válóper megindításának, sem a megkötni óhajtott új házasságnak: valószínűleg a nő szabad elhatározása volt, hogy követi választottja lépését — a két konverzió közötti egy heti különbség egyúttal talán a döntés nehézségére vezethető vissza...

A meglehetősen nagy körültekintést igénylő előkészületek után maga a házassági bontóper formalitás volt csupán. Otto Wagner 1884. január 2-án ezt illetően, egyidejűleg az örökbefogadás nyelbe ütésével, Molnár Sándor kolozsvári ügyvédet hatalmazta meg.³⁸ Néhány hét múlva már az ügyvéd kezében volt a perindításhoz szükséges valamennyi dokumentum: többek között a főváros január 18-i, az állampolgársági ügyet lezáró határozata a községi kötelekbe való felvételről,³⁹ a vallásváltással kapcsolatos, január 30-án kiállított bizonyítványok,⁴⁰ és a bécsi Landesgericht által január 22-én hitelesített korábbi ágy-asztaltól elvlasztó ítélet⁴¹ (érdekes továbbá, hogy Wagner előzőleg, január 2-án külön is nyilatkozott arról, hogy feleségével az elvlasztás óta ki nem békült, s testileg nem érintkezett).⁴² A január 30-án megszövegezett válókereset beadására február 1-én került sor a Kolozs–Doboka-köri Unitárius Alpapi Törvényszéken.⁴³ Az azt követő napon, miután Boros György házasságvédőnek nem akadt érdemi mondanivalója,⁴⁴ az

36 A kitérésről az 1884. január 30-án kelt lelkeszi bizonyítvány tesz említést. Vö. *Függelék* 16. számú irat. — A betérésről: BUE betéresi anyakönyv, 1884. január 2-i bejegyzés.

37 BUE betéresi anyakönyv, 1884. január 12-i bejegyzés.

38 *Függelék* 11. Figyelemre méltó, hogy a meghatalmazáson szereplő tanúk ugyanazok a személyek voltak — Kosztka Antal és Friedenthal Vilmos — mint az adopción ügyletnél.

39 *Függelék* 14., 15.

40 *Függelék* 16., 17.

41 *Függelék* 3.

42 *Függelék* 10.

43 *Függelék* 18. Megjegyzendő, hogy a *petitum* alapvetően a korszak univerzális bontóokára, „engesztelhetetlen gyűlöletre” hivatkozott: „[...] házassági viszonyunk — bár ha a szeretet vezérelte egybekelésünket — boldog nem volt; mert már házaseletünk első napjain mutakozó hajlamaink és érzelmeink különbözősége köztünk csakhamar a családi viszályok naponként megújuló sorozatát kelté fel, míg végre az egymás iránti szeretetet a kölcsönös engesztelhetetlen gyűlölség váltotta fel.” Nem szabad persze, hogy a naív történetecske megtévesszen: itt nem Wagner beszél, hanem ügyvédje; és nem a voltaképpeni házassági konfliktus hiteles elbeszéléséről van szó: valójában évente tucatszámra nyújtottak be hasonló keresetleveleket, amelyek csaknem szóról–szóra ismételték ezeket a fordulatokat.

44 *Függelék* 19.

Alpapi Törvényszék az unitárius felperesre nézve máris felbontotta a házassági köteléket, majd áttette a pert a fellebbviteli fórumhoz. A Főpapi Törvényszék február 6-án, a Ferenc József püspök elnöklete alatt tartott rendkívüli ülésen (amelyen egyébként csak a Wagner-ügy került terítékre) jóváhagyta az elsőfokú bíróság „szerencsésebb házasságkötésre felszabadító” ítéletét, s ezzel az jogerőre emelkedett.⁴⁵ A teljes válóper tehát nem egészen egy hetet vett igénybe!

Az „erdélyi házasság” befejező aktusára, vagyis magára a házasságkötésre, 1884. február 11-én került sor. Otto Wagner és Louise Stiffel Budapesten, a helybeli unitárius egyházközség lelkésze, Derzsi Károly, illetve a tanúk: a már említett dr. Floch Henrik ügyvéd és Scheyrer György, az Angol–Osztrák Bank helybeli fiókvezetője közreműködésével örök hűséget esküdött egymásnak.⁴⁶ Két hónappal később pedig — amint már említettük — megszületett a házaspár első közös gyermeke, Stefan Emerich. Az újszülöttet az unitárius szülők május 4-én, a bécsi magisztrátus, illetőleg az érsekség engedélye nyomán, katolikus szertartás szerint, a *Votivkirche*-ben kereszteltették meg. Az erre vonatkozó anyakönyvi bejegyzésben a gyermek státusát illetően az *ehelich*, vagyis: törvényes, megjelölés szerepel, noha a keresztelő pap, a kétségeket eloszlatandó, hangsúlyozta ama tényt, hogy a szülők magyar állampolgárként kötöttek házasságot; egyúttal azt is, hogy a fiút katolikus hitben kívánják neveltetni.⁴⁷

A történet mindazonáltal — az előljáróban citált biográfiák némelyike utal rá — csak fél évtizeddel később zárult le. Amint az idevágó anyakönyvi bejegyzésből kiderül, az első feleség, Josefíne Domhart 1889. július 4-én elhalálozott. A Wagnerék számára valószínűleg teljesen váratlan fordulat egyszeriben lehetővé tette az „erdélyi házasság” legalizálását, mind az osztrák állami, mind a katolikus egyházi törvények szempontjából.

A házaspár lakhelye szerint illetékes katolikus plébános, Godfried Marschall — nyilván, miután megtérni szándékozó hívei jelezték szándékukat — augusztus 7-én kérelmezte a házasságkötés engedélyezését, illetőleg a diszpenzációt az érintettek unitárius vallása miatt, valamint a házasságtörés miatt fennálló házassági akadály alól (a kánonjog szempontjából Wagner és Josefíne Domhart házassága csak a nő halálával szűnt meg, következésképp az építész és Louise Stiffel korábbi együttélése házasságtörésnek számított, ami házassági akadályt — *impedimentum criminis* — jelentett).⁴⁸ A bécsi érsekség még aznap megadta a mentesítést, hivatkozva arra, már

---

45 *Függelék* 20.

46 BUE házassági anyakönyv, 1884. február 11-i bejegyzés.

47 *Függelék* 21.

48 *Függelék* 22.

a plébános által is hangoztatott tényre, hogy a felek korábban magyar állampolgárként, a magyar törvények szerint érvényes házasságot kötöttek.⁴⁹ A diszpenzáció elnyerését követően, Wagner és Stiffel augusztus 9-én a bécsi magisztrátusnál bejelentette kilépését az unitárius felekezetből, majd augusztus 16-án visszatért a római katolikus egyház kebelébe.⁵⁰ Másnap, a Votivkirche házassági anyakönyvében „özvegyként” feltüntetett férj és „hajadonként” szereplő nő megint az oltárhoz járult, hogy katolikus szertartás szerint erősítse meg korábbi esküjét.⁵¹

A családi viszonyok rendezésével összekapcsolva az építész egyúttal civil státusát is tisztázta. 1889. augusztus 10-én, egy nappal a bécsi érseki fórum házaspár számára kedvező határozatának kézhezvételét követően, Budapesten a Belügyminisztériumnál — a régi ismerős, dr. Floch révén — kérelmezte magyar állampolgári kötelekből való elbocsátását, amely aztán szeptemberben ténylegesen meg is történt.⁵² (Miután az esküvő idején még magyar honpolgárnak számított, előzőleg, augusztus 9-én a magyar Kultuszminisztériumtól házassági engedélyt is kapott.) Így miközben a katolikus frigy az osztrák jog szerint legalizálta az „erdélyi házasságot”, addig az osztrák állampolgárság elnyerése, avagy — nézőponttól függően — visszaszerzése nyilvánvalóan megkönnyítette az építész közéleti szerepvállalását. A kettős aktus mindenesetre lezárta Wagner életének csaknem egy évtizede húzódó, zavaros időszakát — amint vélhetően ő is igyekezett azt végérvényesen lezárni önmagában, elfojtva a gyötrő emlékeket.

A válóperek szereplői

Otto Wagner mellett — amint a bevezetőben említettük — több százan estek át eredetileg osztrák honos férfiak és nők ugyanilyen vagy hasonló procedúrán. Az „erdélyi házasság” unitárius változatáról, amely 1880 után valószínűleg a legnagyobb népszerűségnek örvendett, leginkább a másodfokú egyházi bíróság, a kolozsvári Főpapi Törvényszék 1868–1895 között hiánytalanul fennmaradt, a megszővegett ítéleteket tartalmazó ülésjegyzőkönyvei segítségével alkothatunk képet. A legfontosabb kérdés, amire ennek révén választ remélhetünk, elsősorban a haszná-

49 *Függelék 23.*

50 *Függelék 26.*

51 *Függelék 27.* Némi következtetés a felek családi állapotát illetően azért tetten érhető, hiszen a betérésre vonatkozó bejegyzésben mindketten „házas”-ként szerepelnek. *Függelék 26.*

52 *Vö. Függelék 28.* A törvény szerint az állampolgárság az elbocsátó okirat kézbesítésével szűnt meg, amely az akta szerint 1889 szeptemberében történt meg. *Vö. 1879: L. törvénycikk CJH CD.*

lók körére vonatkozik: kik voltak, honnan jöttek azok, akik a fennálló osztrák törvényeket megkerülve, bizonyos értelemben a polgári normákat felrúgva, zátonyra futott házasságuk felbontása és házasságon kívüli kapcsolatuk ellentmondásos legalizálása reményében eme furcsa eljárásnak vetették alá magukat.

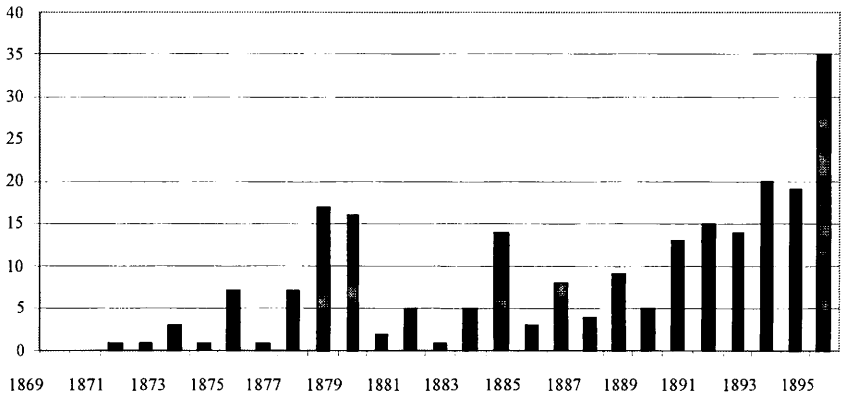
Miután tanulmányunk kifejezetten az „osztrák” válásokra koncentrált, rögtön felmerülhet a probléma, mit is értünk „osztrák” válások alatt. A főpapi törvényszéki jegyzőkönyvek alapján leginkább a „hazai”, vagyis erdélyi, és nem–erdélyi válások különböztethetők meg nagy biztonsággal (utóbbiakat ugyanis csaknem kivétel nélkül rendkívüli üléseken tárgyalták). Forrásunk egy rövid ideig megadja a házasságkötés helyét, ami árulkodó lehet, de sokkal biztosabb támpontot jelent az előzetes ágytól és asztaltól való elválasztás helyének (bírói fórumának) és idejének többé-kevésbé rendszeres közlése. Ezen túl segítségül hívtuk a budapesti unitárius egyház be-térési és házassági anyakönyveit, amelyekben megtalálható a legtöbb pereskedő születési helye, foglalkozása, gyakran — a szerzett magyarországi illetőségi hely mellett — tényleges lakhelye, továbbá megtudhatjuk, kivel kötött az illető házasságot. Azzal együtt azonban, hogy minden egyes személynél igyekeztünk körültekintően eljárni, vannak olyan esetek, amelyek megkérdőjelezik előzetes felosztásunk érvényességét: Az „osztrák” honos fél ugyanis gyakran „magyar” személytől vált, avagy „magyarral” házasodott össze; hosszú ideig Magyarországon lakott, s tevékenykedett; továbbá olyan „magyarok” is elzarándokoltak Kolozsvárra, akik voltaképpen Ausztriában éltek; és bizonyos értelemben az „osztrákok” közé számíthatnánk — de nem tesszük — a Horvátországból érkezőket is, mivel a birodalomrész ugyanúgy az osztrák polgári törvénykönyv hatálya alá tartozott, mint mondjuk Alsó-Ausztria, Csehország, vagy Galícia. Mindezzel azt akarjuk mondani, hogy megírható lenne egy másik tanulmány, általában véve az „erdélyi házasságokról”, amelyik sokkal inkább azokra a Monarchián belüli kapcsolatokra, kapcsolódási pontokra helyezte volna a hangsúlyt, amelyek ezúttal viszont legfeljebb csak felvillanthatók.

A némileg tehát önkényes kategorizálás eredményeként, a Főpapi Törvényszék jegyzőkönyvei alapján, a korszakban 226 felbontott házasságot találtunk. Mindössze egyetlen esetről van tudomásunk, amikor az egyházi bíróság a keresetet végérvényesen visszavetette (az természetesen többször előfordult, hogy egy per kétszer is megjárta a Főpapi Törvényszéket).⁵³ És mivel ezeket a pereket kevés kivétellel egyoldalúan kezdeményezték, gyakorlatilag ugyanennyi személy vált el. A kimondott válások időbeli megoszlását az alábbi grafikon szemlélteti:

---

53 EUL FT Jkv. 57/1887. Az elutasítás egyébként azért következett be, mert az egyoldalúan folyamodó felperes az ágy-asztaltól elválasztás idején evangélikus vallású volt, amely felekezet hitelvei ilyen aktust nem ismertek.

**Osztrák válások a Főpapi Törvényszéken
(1869–1895)**

Röviden — mert ezúttal nem a jogi szabályozás részletei érdekesek — annyi kommentárt fűznénk mindehhez, hogy az unitárius válások első, rövid fénykora jól kivehetően a már említett magyar állampolgársági törvénnyel, illetve azokkal az osztrák oldalon kilátásba helyezett szankciókkal áldozott le, amelyek az „erdélyi házasságok” megkötőit fenyegették. Az 1880-as évek derekán pedig valószínűleg a Kolozs–Doboka-köri Alpapi Törvényszék magyarországi illetékességének átmeneti, a magyar állami bíróságok általi elbizonytalanítása okozhatott zavarokat az osztrák vállalkozók soraiban.⁵⁴ Gyakorlatilag töretlen növekedés tanúi lehetünk viszont az 1890-es évek első felében, amelyhez minden bizonnyal hozzájárult a mozgalomnak véget vető 1894: XXXI. törvénycikk is (az 1895-ös év, amely ráadásul csak szeptember 30-ig számítható, rekordszámú válása mindenesetre erre enged következtetni).

Ami számunkra most sokkal fontosabb: a válópert indítók társadalmi státusa, ami főként az unitárius betérési és házassági anyakönyvekben regisztrált foglalkozás-adatok segítségével közelíthető meg. Ez 106 esetben állapítható meg értékel-

⁵⁴ Vö. Nagy Sándor Adalék az unitárius egyházi bíraskodás történetéhez 1869–1895. A Nagy György contra Beniczky Emilia házassági bontóper tanulságai. *Jogtörténeti Szemle* 2005/4. 10–15. p.

hető módon. Eszerint az unitárius pereskedők — szemben a valamivel későbbi, századfordulós bécsi válóperek szereplőivel⁵⁵ — korántsem a szegények avagy a valamilyen szempontból marginális helyzetben lévők soraiból kerültek ki: legfeljebb talán néhány iparos (2 cipész, 2 szabó, továbbá asztalos, szítás, építómester, gombműves), valamint egy mozdonyvezető felbukkanása hathat különösképp, egyébként többnyire a minden bizonnyal jómódú Mittelstand tagjai vállalkoztak „erdélyi házasságra”: a 13 földbirtokos, 12 kereskedő, 12 vasúti tisztviselő, illetve magánhivatalnok, 8 közös hadseregbeli katonatiszt, 7 gyáros, gyárigazgató és vállalkozó, 5 mérnök, 4 építész, 3 orvos mindenestre uralja e kétségtelenül tökéletlen nómenklatúrát. Sőt, ha egy pillanatra a forrásainkban feltűnő neveket is szemügyre vesszük, a Kolozsváron válókeresetet beadók avagy elvált személlyel új házasságot kötők között nem csupán polgárokat, értelmiségieket találunk, de olyan arisztokrata családok tagjait is, mint: a herceg Liechtenstein, herceg Porcia, gróf Zierotin, gróf Aichelburg, gróf Saint-Genois, gróf Egger, gróf Bubna, gróf Mels-Collredo.⁵⁶

Nem véletlenül feltételeztünk egy legalábbis szolid anyagi jólétet a válási és újra-házasodási szándékkal Magyarországra érkezőknél. Az eljárás anyagi vonzatai ugyanis már jó előre behatárolták azt a kört, amely egyáltalán élhetett a kínálkozó lehetőséggel. Az „erdélyi házasság” nem számított olcsó mulatságnak, különösen miután idővel bonyolultabbá vált az alkalmazott jogi technika. 1880 előtt állítólag hozzávetőlegesen 400–1000 forintra volt szükség a lebonyolításhoz,⁵⁷ ami nem csekély összegnek mondható, később viszont többszörösére nőttek az ezzel kapcsolatos kiadások. A válni szándékozó félnek eleve kimutatható vagyonnal, biztos jövedelemmel kellett rendelkeznie ahhoz, hogy az állampolgárságot megszerezhesse (egyesekek e célból magyarországi földbirtokot vásároltak).⁵⁸ Az 1880-as évektől bevett gyakorlattá váló örökbefogadási szerződések ráadásul — bár erről közelebbit, a dolog természeténél fogva, nem tudunk — ugyancsak komoly összegbe kerülhettek. Végül, az egyéb kisebb tételek mellett, ki kellett fizetni a jogi képviselőket, közbenjárókat, továbbá, miután ezeket a válópereket rendkívüli üléseken tárgyalták, kiegyenlíteni az egyházi bíróság díját (ha hihetünk a kortárs elemzőnek, egyedül ez

55 *Heindl* i. m. 227–230. p.

56 EUL FT Jkv. 71/1877., 86/1890., 40/1884., 8/1887., 67/1886., 18/1891., 49/1891., 150/1895. — BUE házassági anyakönyv. 1889. március 31-i bejegyzés. — Egyébként a magyar arisztokrácia tagjai is viszonylag gyakran megfordultak az unitárius törvényszéken.

57 *Apel* i. m. 175–176. p.

58 *Apel* i. m. 176. p.

utóbbi 1879 körül mintegy 500–850 forintot tett ki).⁵⁹ Ekként az „erdélyi házasság” várható teljes költsége, amint azt egy erre specializálódott bécsi ügynökség az 1880-as évek elején megbecsülte, összesen 2000–3000 forint körül alakult.⁶⁰

Az említett foglalkozás–adatok természetesen csaknem kizárólag férfiaknál fordulnak elő, nők esetében — ezeket az adatokat nem vettük figyelembe alkalmi statisztikánk elkészítésénél — legfeljebb a „magánzó”, ritkán a „háztulajdonos” státusa ismétlődik (csupán két földbirtokossal, egy „zeneszerzővel”, és egy „zongoratanítónóval” találkozunk), ami egyébként szintén az ügyfélkör társadalmi összetételét illető benyomásainkat erősíti. A női perindítók aránya viszont, tekintettel az eljárás különleges nehézségeire, mindenképpen meglepő: az unitárius bíróságon 111 feleség indított válópert, vagyis a felperesek közel fele (48 %) a gyengébbik nemhez tartozott. Magát a jogi lehetőséget — egyáltalán nem volt magától értetődő ugyanis, hogy külföldi nő Magyarországon házassági bontópert kezdeményezhetett — a liberális jogalkalmazás teremtette meg azzal, hogy az ágytól–asztaltól elválasztott feleséget, akinek helyzete a magyar jogban ellentmondásosan alakult,⁶¹ ebben az esetben cselekvőképesnek tekintette. Az a tény azonban, hogy ezzel a lehetőséggel a gyengébbik nemhez tartozók meglehetősen gyakran éltek is, méltó a megkülönböztetett figyelemre.

Ha ezek után a földrajzi megoszlást vesszük szemügyre, szembeötlő, hogy az unitárius „erdélyi házasságra” vállalkozók csaknem kivétel nélkül a Monarchia nyugati, rendszerint Magyarországgal közvetlenül szomszédos tartományaiból — a Sziléziától Isztriaig terjedő karéjban — érkeztek, illetőleg a nagy többség egyenesen a császárvárosból. Ez elsősorban onnan derül ki, hogy a Főpapi Törvényszék ülésjegyzőkönyvei 134 esetben pontosan rögzítették az ausztriai ágy-asztaltól való elválasztás bírói fórumát és időpontját, amelynek nyomán megadható, hol került sor a házassági konfliktus utolsó ausztriai felvonására. Eszerint az elválasztások

59 *Fuchs, Wilhelm*: Siebenbürgische Ehen. Juristische Blätter. VIII. 1879. november 30. Nr. 48. 589–592. p. Egészen pontosan a református főtörvényszékkel kapcsolatban írja, miszerint az az olcsóbban eljáró unitárius bíróság példája nyomán a tárgyalási díjat 850 forintról 500-ra szállította le.

60 *Fuchs, Wilhelm*: Siebenbürgische Ehen. Juristische Blätter. XII. 1883. március 25. Nr. 12. 133–134. p. — folytatás: 1883. április 1. Nr. 13. 145–146. p. (A továbbiakban: *Fuchs*, 1883.)

61 Erre a községi illetőség megszerzése kapcsán utal: *Pomogvi László*: Szegényügy és községi illetőség a polgári Magyarországon. Bp., 2001. 39–40. p. — Amint már említettük a külföldi, így az osztrák állampolgárságú nők esetében a problémát az okozta, hogy a magyar jog szerint a feleség a házasság tartalma alatt mindig férje állampolgárságát és községi illetőségét követte: amennyiben ezt az elvet következetesen alkalmazzák, a nők nem szerezhettek volna magyar állampolgárságot, s így nem indíthattak volna válópert sem.

jóval több mint felét (77 eset, 57 %) a bécsi Landesgericht végezte; a járásbíróságok hasonló tevékenységét is számba véve, a házasságukat felbontani szándékozó ausztriai felek mintegy kétharmada élt eredetileg Bécsben és közvetlen környékén (Alsó-Ausztria tartományban összesen 88 későbbi ügyfelet választottak el).⁶² A második helyen álló Prága ezt mindössze 7 vállalkozóval követi (egész Csehország tekintetében 11 ágy-asztaltóli elválasztás állapítható meg); jelentős még Graz (5), illetőleg Stájerország (összesen 12 elválasztás), továbbá Trieszt előfordulása (5). Ugyancsak Bécs túlsúlyát támasztják alá a peres felek rendelkezésre álló lakhelyadatai: a 198 értékelhető (nem–magyarországi) lakhelyből 130 esetben bécsi cím szerepel.⁶³

Összegezve az elmondottakat: az „erdélyi házasság” eszközehez mindenekelőtt a monarchiabeli, leginkább bécsi illetőségű középosztálybeliek, ha tetszik: a vagyonos polgárság tagjai — férjek és feleségek egyaránt — folyamodtak. Kétségtelenül ez teremtette meg az „erdélyi házasság” sajátos belső feszültségét: az osztrák törvények alól kibújók, a honi hatóságok ellenintézkedéseivel dacolók, a normaszegők jórészt tekintélyes, legalábbis szolid jólétben élő polgárok voltak. Ez azonban más szempontból nem is annyira meglepő, hiszen a magyarországi (erdélyi) vállalkozások mögött jellemzően konform törekvés húzódott meg. A jogi procedúrák közös vonása, hogy a végcél nem egyszerűen a válás, hanem az újraházasodás volt (nem véletlen az eljárás „házasság” megjelölése!). Márpedig az az igény, hogy a szerető, a grisette, a maitresse a férj vagy feleség rangjára emelkedjen, tehát az illegitim szerelmi kapcsolat hivatalos szentesítést nyerjen, házassá válna, s a született vagy születendő utódok státusa ennek megfelelően alakuljon, biztosítva — ha ellentmondásoktól nem is mentesen — a társadalmi elismertséget, a jogi védelmet, az öröklés rendjét, erről az oldalról merülhetett fel leginkább.⁶⁴

62 EUL FT Jkv. 1868–1895. Ez az arány mellesleg egybevág Wilhelm Fuchs már említett 1879-es becslésével.

63 Uo. — A főpapi törvényszéki jegyzőkönyvekben előforduló szórványos adatokat, az unitárius betérési, házassági anyakönyvek, valamint az esetlegesen fellelhető közjegyzői okiratok alapján egészítettük ki.

64 A nyílt partnerkapcsolat, a „vadházasság” az általánosnak mondható vélekedés szerint mindenekelőtt a munkásság, legalábbis a vagyontalan népesség körében terjedt el. Vö. *Ariés, Philippe–Duby, Georges* (Hg.): *Geschichte des privaten Lebens*. 4. Band. Von der Revolution zum Großen Krieg (Hg.: *Michelle Perrot*). Augsburg, 2000. 547–552. p. [A vonatkozó részt *Alain Corbin* írta.] — A századfordulás Bécsre vonatkozóan hasonló következtetésre jut: *Heindl* i. m. 230. p.

Az „erdélyi házasság” tapasztalatai — élethelyzetek

Mindezzel azonban még korántsem adtunk számot arról, miként él(het)ték meg az egyes szereplők az eljárást, milyen hatást gyakorol(hatot)t a családi viszonyok rendezése érdekében elkövetett törvény-, illetve normaszegés későbbi életükre. Ennek kapcsán nyilvánvalóan félrevezető lenne nagy társadalmi tömbökről, „középosztályról” beszélni, hiszen az egyéni tapasztalatok és sorsok rendkívül különbözően alakulhattak. Az „erdélyi házasság” tapasztalatai különben sem összegződhetek kollektív élménnyé, mert bár a különös mozgalom idővel felkeltette a publikum figyelmét, az, hogy ki miként élte meg a kényszerű procedúrát, közvetlenül nem vált kommunikációs cseretárggyá, nem értelmeződött újra a tágabb közösségi közegben. Egyrészt — könnyű belátni — legbensőbb magánügyről volt szó. Másrészt az azt övező csendhez nyilván az a körülmény is hozzájárult, hogy az érintettek igazából sohasem érezhették magukat teljes biztonságban a kilátásba helyezett hatósági retorziók elől; házasságuk felett mindig ott lebegett az érvénytelenítés damoklészi kardja. Érthető hát, ha az egykori résztvevők nem verték nagy dobra erdélyi kalandjukat, legfeljebb szűk családi körben beszéltek a történetekről.

Ezen túl viszont kétségkívül nehéz bármit is mondani: az érzések és élmények, az egyéni tapasztalatok menthetetlenül elvesztek számunkra. Ami maradt, az jobbára néhány „kemény tény”, amelynek a továbbiakban mégis — a történeti intuíció megbízhatatlanságának tudatában — igyekszünk jelentést adni. Ennél további nehézséget képez, hogy kimondottan az „osztrák” ügyfelekről csak annyit tudunk, amennyit a felfedezett magyarországi (erdélyi) források közölnek. Hogy ez mennyire kevés, illetve hogy a formális eljárás dokumentációja alapján mennyire száraz történet konstruálható, azt a részleteiben tárgyalt Wagner-ügy bizonyára jól érzékeltette. Az „osztrák” vállalkozók megjelentek, bekerültek a jogi gépezetbe — ennek nyomai rögződtek, ezeket ismerjük — majd szándékukat megvalósítva eltűntek. Éppen ezért számos alkalommal kénytelenek voltunk a hasonló eljáráson keresztülment magyar pereskedők által hátrahagyott forrásokhoz fordulni, bízva az analógia meggyőző erejébe.

A történeti értelmezés előtt megnyíló tér persze majdnem olyan tágas, mint amilyen sokfélék a résztvevők tapasztalatai lehetnek. Az „erdélyi házasság” felfogható olyan jogügyletek sorozataként, amelyekben noha az érintett osztrák polgárok kénytelen-kelletlen, a kitűzött nemes cél elérése érdekében átestek, azok mégsem váltottak ki különösebb érzelmi megrázkódtatást belőlük. Hiszen az azokkal kapcsolatos teendők java részét csakugyan nem maguk, hanem ügyvédek, megbízottaik, illetve a különböző rendű és rangú egyéb szereplők (ügyleti és esküvői tanúk, örökbefogadók), közvetítők intézték; nem volt más dolguk, mint néhány alkalom-

mal személyesen megjelenni, majd bevárni a válást kimondó verdiktet, végül partnerükkel megint az oltárhoz járulni. Amellett azonban, hogy nem zárjuk ki, miszerint az „erdélyi házasság” számos — közelebbről természetesen megbecsülhetetlen — esetben valóban nem kavarta fel az ügyfeleket, az alábbiakban ugyancsak számos — persze szintén nem súlyozható — olyan esetet fogunk felidézni, amelyek ennek ellenkezőjére engednek következtetni.

Az „erdélyi házasság” unitárius változatának pikantériáját, amely az eljárás megélését illetően különleges fontossággal bírt, alapvetően a kényszerű vallásváltás iránya, vagyis maga a katolikus–unitárius áttérés adta. A Királyhágón túli kisegyház jóformán Magyarországon is idegenként hatott (bevett vallássá csak az 1848: XX. törvénycikk nyilvánította, amely azonban mintegy két évtizedig nem volt hatályos): az első egyházközség Budapesten csak 1881-ben alakult meg. Az Ausztriából érkezők előtt mindenestre — eltérően a református, főként pedig az evangélikus felekezettől — bizonyára teljesen ismeretlen volt. De ami ettől a szerzett tapasztalatok szempontjából sokkal lényegesebb: egy hívő katolikus számára az unitárius egyház tanítása teljességgel elfogadhatatlannak számított, amennyiben az unitáriusok Isten egységét hangsúlyozva elvetették a Szentháromság-tant, s így tagadták a Fiút, azaz Jézus isteni természetét; a keresztség, az áldozás szentségét, illetőleg — Jézus embervoltának állításával — a megváltás szerepét. Ezek után könnyen elképzelhető, hogy még azok a válás érdekében magukat mindenre elszánó ügyfelek is megrettenhettek, legalább egy pillanatra, akik nem élték meg nagyon mélyen hitüket.

Ennek kapcsán visszatérve még egy kicsit Otto Wagner esetére: van néhány arra utaló jel, hogy az unitárius áttérést az építész sem emésztette meg egykönnyen. Talán az egyik ilyen idézett levelének válással kapcsolatos kitétele: „Tisztán emberi nézőpontból azt hiszem, igazam van” [Vom rein menschlichen Standpunkte glaube ich recht zu haben]. Ezt nyilván lehet akként érteni, hogy Wagner más szempontból nem feltétlenül volt meggyőződve tervezett lépései — persze nem tudjuk, mire gondolt — helyességéről. Kézzelfoghatóbb egy további nyom: a házasságkötés 1889-es, katolikus rítus szerinti megismétlése, ami kétségtelenül arra vall, hogy a házaspár az unitárius szertartást — ezzel egyébként, amint később még érintjük, nem volt egyedül — csupán szükségmegoldásnak, egyfajta *Notehe*-nek tekintette. Végül aligha tartható egyszerű véletlennek, hogy Otto Wagner és Louise Stiffel első közös gyermeküknek 1884-ben a Stefan Emerich, azaz az István Imre nevet adták.⁶⁵ A kettős keresztnév Magyarország első, szentté avatott királyának, s

65 Ezt az állampolgársági kötelékből való elbocsátást tárgyazó 1889-es kérvény így említi: *Függelék 25.*

ugyancsak szentéletű fiának keresztnévéből áll össze. Megkockáztatható tehát, hogy a keresztlelő egyszerre fejezett ki egyfajta hálaadást az újrakezdést liberális törvényeivel és anakronisztikus házassági jogi rendszerével lehetővé tévő ország irányában, illetve képezett sajátos engesztelő gesztust, hiszen a katolikus szentek nevét — ha igaz — tudatosan, a hitét kénytelenségből feladó, unitárius konvertita szülők választották újszülött fiuknak, akire máskülönben a törvénytelenység bélyege várt volna.⁶⁶

Nyilvánvaló persze, hogy az egyéni tapasztalatok rendkívüli mértékben elüthettek egymástól. Így ami egyeseknél büntudattal terhes, különös devóciót keltett, az másoknál makacs önigazolás–keresésben nyilvánulhatott meg. A magyar Odescalchi Artúr herceg esetében, aki unitárius felekezetre térve két ízben is botránnyos körülmények között vált el második és harmadik feleségétől, az egyik távoli rokon számol be — alig leplezett kárörömmel — a későbbi fejleményekről. Eszerint az olasz eredetű, római katolikus arisztokrata család sarja, amely évszázadokkal később is büszke volt hírneves tagjára, XI. Ince pápára,⁶⁷ mindvégig ragaszkodott unitárius vallásához, továbbá a harmadik, megint válással végződő házasságából született öt gyermekének egytől–egyig pogány magyar neveket (Zoárd, Alinka, Aydua, Jolánta, Gyalma) adott. Az egyik fiúval később éppen annak katolikus vallásra való visszatérése miatt támadt konfliktusa:

*A fiúk Artúrnál nevelkedtek, de Zoárd fiával komoly ellentétbe jött, mikor az felnőtt és „elhagyva apja hitét” (!) áttért a katolikus vallásra. Fiának a gazdag és nagyon jó Lónyay Pálma grófnővel való esküvőjén sem vett részt (nem is volt meghívva) és olyan ellentétbe jutottak, hogy röpiratokat adtak ki egymás ellen.*⁶⁸

Ugyanakkor a herceg esete is megerősítheti, hogy noha az érintettek különbözőképpen dolgozták fel a velük történeteket, másként állították helyre kikezdett identitásukat, az, ami megesett, végleges és jövátehetetlen törésként rögzülhetett.

A vallásváltást illetően felmerülő lelkiismereti probléma néhány ritka szerencsés esetben kifejezetten is megfogható. Így egy ismert válási szerződésben, amelyet egyébként ugyancsak magyarországi házaspár kötött, a római katolikus valláson megmaradó feleség, Klausz Hermina a korábban evangélikus, majd unitárius vallásra betérő férj, Kaffka Ede biztosító társasági felügyelő számára beleegyezését adta az

---

66 Ez az értelmezés akkor is fontolóra vehető, ha hozzátesszük: az Emerich nevet Otto Wagner testvére is viselte.

67 Vö. *Odescalchi Eugénie*: Egy hercegnő emlékezik. Bp., 1987. 92–101. p.

68 *Erba Odescalchi Sándor herceg*: Testamentum I. Életem regénye. Bp., 1991. 228. p.

elválásba, mondván: „lelki üdvösségem az együttélés esetén különben is veszélyeztetve volna”.⁶⁹ Mások legalább utódaik lelki üdvét igyekeztek biztosítani, ha már a sajátjukat kockára tették. Offermann János lovag az 1895-ben az unitárius bíróságon kieszközölt válás, illetve a Schindler Ilonával kötött frigyét követően, 1895. december 19-én egyezsége lépett új nejevel, amelyben fontosnak tartották kölcsönösen kötelezni magukat — akárcsak Wagnerék az 1884-es keresztelő alkalmával — hogy születendő gyermekeiket a római katolikus vallásban fogják nevelni.⁷⁰

Legtöbbször az egyházi házasságkötés volt az a pont, amely a kitért katolikusokat, avagy újdonsült házastársukat tartósan elbizonytalanította. Az unitárius esküvő ugyan magyar polgári jogi szempontból megkérdőjelezhetetlen érvényűnek számított, rituális ereje azonban még az „erdélyi házasságot” végigcsináló, elszánt vállalkozókban is kétségeket ébreszthetett — nemcsak külföldiekben, de magyar honosokban is. Ekként Jekelfalussy Zoltán miniszteri segédtitkár, aki annak idején római katolikusról unitárius vallásra térve, illetőleg első feleségétől elválva, 1890-ben Balás Máriával lépett új házasságra, kényszerítve érezte magát három évvel később, immár az evangélikus egyház tagjaként, evangélikus szertartás szerint is megesküdni választottjával.⁷¹ Amint az anyakönyvi bejegyzés a motivációt illetően rögzíti: a felek ugyan már érvényes házasságot kötöttek, de azt „az időközben evangélikussá lett férj, valamint róm. kath. vallású neje evang. esküforma szerint a *szent házasságra való hivatkozással* [kiemelés tőlem — N. S.] is óhajtottak szentesíteni.”

Az unitárius esküvő adott esetben újabb házassági konfliktus forrásává is válhatott, amennyiben a házastársak nem tudtak, Jekelfalussyékhoz hasonlóan, meggyezésre jutni. Az annak idején római katolikus hitét elhagyó, református, majd unitárius felekezetre betérő, Kolozsvárott elvált Krinner Norbert magyar minisztériumi számtiszt és második neje, Reischl Teréz budai háztulajdonos 1893. június 14-én, több mint hat esztendővel házasságkötésük után szánták el magukat közjegyző elé járulva házassági szerződés kötésére, ekkorra már meglehetősen zilált kapcsolatuk rendezése végett:

69 BFL VII. 201. Zarka Dénes közjegyző iratai 390/1891.

70 BFL VII. 151. Rupp Zsigmond közjegyző iratai. (A továbbiakban VII. 151.)1240/1895.

71 Az áttérés: BUE betérési anyakönyv, 1889. november 30-i bejegyzés. — A házasságkötés: BUE házassági anyakönyv, 1890. november 10-i bejegyzés. — Az evangélikus esküvő; MOI. Mikrofilm-tár. A pesti magyar evangélikus egyházközség anyakönyvei, 1893. május 27-i bejegyzés.

Előrebocsájtjuk, hogy a felek, Krinner Norbert úr és Krinner született Reischl Terézia asszony, 1887. március 8-án a budapesti unitárius egyházban házasságot kötöttek, amelynek érvényessége ugyan az állami jog szerint vitathatatlan, egyházi–katolikus szempontból azonban, azért, mert akkor Krinner Norbert úr első felesége még életben volt, kétségbe vonható. Ennek megfelelően Krinner Norbert úr is, a házastársak között felmerült egyenetlenségek következtében, a budapesti érseki helynökségnél kérvényezte ezen házasság érvénytelenné nyilvánítását, és ez a jogvita mind a mai napig nem jutott nyugvópontra. [...] a felek mindenképp elhatározták, hogy az állami jog szerint érvényes házasságukat az egyházi–katolikus esketés által is megerősítetik.⁷²

Amint a megállapodás részleteiből kiderül, a nő annak ellenére, hogy az unitárius házasságkötés polgári jogilag megtámadhatatlan volt, s így a férj érvénytelenítést célzó keresete különösebb következményeket nem vonhatott volna maga után, a római katolikus szertartás szerint kötendő frigy érdekében minden követ megmozgatott, s erre az esetre komoly anyagi engedményeket is kilátásba helyezett. Noha a szerződés tényéből úgy tűnik, mintha Krinner beadta volna a derekát, a viszálykodó házaspárt három év múltán ismét közjegyzőnél találjuk, amint közös nyilatkozatban vonják vissza az idézett házassági szerződést. A nyilatkozatból kiderül, hogy a szorgalmazott katolikus esküvőt időközben mégsem sikerült tető alá hozni — sőt a férj a tévedések elkerülése végett, határozottan leszögezte:

Én, alulírott Krinner Norbert határozottan kijelentem, hogy nőmmel, született Reischl Terézével a római katolikus anyaszentegyház előtt megesküdni ezután sem fogok.⁷³

Az „erdélyi házasság” ugyanakkor nem csupán az ügyfelek transzcendentálishoz való viszonyának átgondolására sarkallt, de egyúttal a földi, azaz a családi és rokonsági kötelekeket is, túl a válás természetesnek tekinthető következményein, átrendezte. Először is, 1880-tól az örökbefogadás általánossá váló gyakorlata — jóllehet inkább szimbolikusan, semmint reálisan — a vertikális, vagyis a fel- és lemenő ági kapcsolatokat bolygatta meg. Megfelelő források hiányában persze — hiszen ezúttal magyar analógiákról nem lehet szó — megint csak elképzelní lehet, miféle érzések kavarghattak az adopcóra várakozó meglett „fiúkban” és „leá-

---

72 BFL VII. 151. 640/1893. Eredetije német nyelvű.

73 Uo. 643/1896.

nyokban”, amint szembetalálták magukat a vadidegen, rendszerint alacsonyabb sorból származó „apával”.⁷⁴ A szerződés megkötése után továbbá, a magyar előírások értelmében, az örökbecfogadottnak fel kellett venni az örökbecfogadó nevét, vagy legalábbis — ez vált általánossá — hozzáilleszteni azt a saját családnévhez.⁷⁵ A válóperekben, házassági anyakönyvekben felbukkanó kettős családnevek, mint Feigl–Balogh, Hasenöhrl–Berecz, Katholiczky–Rajka sajátos bélyegként utalnak az adopcóra. Ekként Wagner ügyében a belügyminisztériumi aktában találkozhatunk a „Wagner–Freudhoffer Ottó” névalakkal, noha ez aztán máshol nem fordul elő (a formák betartására itt nem is volt szükség, hiszen az örökbecfogadás a magyar állampolgárság elismerésével jelentőségét veszítette).⁷⁶

Néhány konkrét példa talán, ha a körülményeket nem is ismerjük pontosan, visszaadhat valamit a dolog abszurditásából. A budai oldalon működő fővárosi közjegyző, Rupp Zsigmond irodájában az 1890-es években rendszeressé váltak a színlelt szerződések, ismétlődő állapot közreműködésével. Az a Reusz József, aki a felvett okiratokban hol államhídi pénztárnokként, hol adóhivatalnokként tűnik fel, 1893 és 1896 között a következő személyeket fogadta örökbe: Hevin Alajosné sz. drachenthali Pauspertl Paula brodeki földbirtokos, Eckl Gyula marienbadi kereskedő, Priwoznik Lajosné sz. Dobs Mária Bécsből, Tichy Adolfné sz. Bubenicek Thekla, ugyancsak a császárvárosból, a már megismert Offermann János Iván pardubitzai gyáros, Kamptner Imréné sz. Korsatkó Jozefin Bécsből, illetve Kniely József grazi kereskedő.⁷⁷ De még ezt is felülmúlta Szepessy Gyula pénzügyminisztériumi irodatiszt, aki meg sem állt tíz adopcóiig; a névsor: Pauls Hermanné sz. Oepen Mária marburgi földbirtokos, Vesely Ferenc földbirtokos, országgyűlési képviselő [sic!] Bécsből, báró Wodniansky Miksa cs. kir. főhadnagy Olmützből, Strohmayer Ágostonné sz. Brenner Katalin Bécsből, Burckhardt Miksáné sz. Nissl Zsófia Bécsből, Henkl József cs. kir. sorhajóhadnagy Marburgból, Damaschka Vil-

74 Feljegyeztek olyan esetet is, amikor egy arisztokrata hölgyet magyar adószedő fogadott örökbe. *Fuchs*, 1883.

75 Vö. *Apel* i. m. 85. p.

76 A Belügyminisztérium 1884. január 14-én kelt átirata Budapest főpolgármesteréhez: *Magyar Országos Levéltár*. K. 150. Belügyminisztérium általános iratai. 1889–I–10–54580. Ennek címzése: „Wagner–Freudhoffer Otto budapesti lakos folyamodványa, melyben magyar állampolgárságát elismertetni, esetleg magát visszahonosíttatni kéri.”

77 BFL. VII. 151. 317., 1064/1893., 713/1894., 264., 730., 867/1895., 1111/1896. — Az 1896-os úgyszám egyébként azt mutatja, hogy a gyakorlat túlélte a magyar házassági törvény 1895-ös életbe lépését.

mos bécsi magánzó, Schwent József cs. kir. kapitány Brünnből, Schmidt Miksa műdísztő (budapesti lakcimmel), végül Berger Ottó duxi bányaigazgató.⁷⁸

Az erősen formális örökbefogadási ügyletekkel szemben viszont nagyon is valószínűsítő következményekkel járt a katolikus–protestáns vegyesházasság egyoldalú felbontásának sajátos magyarországi gyakorlata, amely tulajdonképpen a bigámia egyfajta formáját törvényesítette. Az ezzel kapcsolatos anomáliák az „erdélyi házasságoknál” még élesebben jelentkeztek, hiszen a református és unitárius egyházi bíróságok ezt az elvet már a valóperes eljárás során alkalmazták, s az egyoldalú bontás külföldiek esetében a megszokottnak számított. Így számos alkalommal előfordulhatott olyan eset, amikor a házastárs tudomást sem szerzett arról, hogy hitvese időközben végleg megszabadult a házassági kötelékből, miközben magát az továbbra is kötötte. Az unitárius Főpapi Törvényszék 1879. április 1-i üléséről felvett jegyzőkönyvben például a következő kérelem szerepel:

*Wolczinska, született Boján Katalin Bukovinába, Gogolinai lakos, gör. kel. vallású, kitől férje idei 1. szám alatt véglegesen elváltak és újabb házasságra felszabadított, idei márc. 7-ről egy terjedelmes folyamodást adván be, melyben kéri, hogy miután osztrák és kánoni törvények szerint a közte és Kuliczkowszki Mihály közötti házasság felbonthatatlan, rendelje el ezen főpapi szék, hogy sem unitárius, sem más prot. pap, sem magyar, sem osztrák területen meg ne eskesse azon leányt, kit elvenni szándékszik.*⁷⁹

Eszerint a feleség csupán március elején értesült, hogy különélő házastársa mire készült, miközben a Főpapi Törvényszék már január 16-án jogerőre emelte a ki-mondott bontó ítéletet.⁸⁰ Nem tudjuk, de felettebb valószínű, hogy a megnevezett férj, Kuliczkowszki Mihály azóta már az újabb esküvőn, illetőleg a mézesetekken is jócskán túl volt.

A valóperes joggyakorlat osztrák–magyar viszonylatban, tekintettel a kollidáló jogszabályokra, rendkívül bizonytalanná tette mind a régi házastársak és örökös-eik, mind az újdonsült házások és születendő gyermekeik jogi státusát. Ehhez hoz-

---

78 Uo. 75/1891., 631/1892., 318., 629/1893., 186., 407/1894., 265., 590/1895., 124., 1093/1896. — Ezek után egyébként bizonyosnak tűnik, hogy a magyar Igazságügyi, illetve a Belügyminisztériumban is teljesen tisztában voltak a jóváhagyásra beterjesztett jogügyletek színlelt jellegével, máskülönben aligha mehetett volna át tiz olyan szerződés, amelyben örökbefogadóként ugyanaz a személy szerepelt.

79 EUL FT Jkv. 27/1879.

80 EUL FT Jkv. 1/1879.

zárult, hogy a magyarországi egyházi bíróságok csak a házassági kötelék kérdésében hozhattak határozatot, a vagyoni viszonyok rendezése, illetve a házasságból esetlegesen született gyerekek elhelyezése, tartása és neveltetése, már vagy a felek magánúton történő megegyezésének függvénye volt, vagy — ennek hiányában — az ezzel kapcsolatos igények állami bíróságok előtt, peres úton lettek érvényesíthetők. (Az egyoldalú válásoknál megkívánt ágytól–asztaltól való elválasztás a Lajtán túl ugyan összekötődött az említett függő kérdések rendezésével, de az ilyen egyezségek természetesen nem számolhattak az új fejleményekkel, vagyis a végelválással.)

Az egyoldalú válásoknak a felbomló régi, illetve a megalapított új családokra gyakorolt hatásáról ugyan szintén vajmi keveset tudunk, de egy ismert ügy talán megfelelően érzékeltetheti a potenciális veszélyeket. A pomerániai, illetve osztrák eredetű, Magyarországon birtokos báró Schmerzing-család tagja,⁸¹ Tádé Bécsben, 1862-ben vette el báró Skribenszky Jankát — amely házasságnak, az ismeretlen időpontban és helyen történt ágy–asztaltói elválasztást követően, az unitárius Főpapi Törvényszék vetett véget 1881. április 21-én.⁸² Mint később kiderült, a nő, valamint bizonyára a négy közös gyermek erről mit sem tudott.⁸³ A báró 1881. június 16-án megesküdött választottjával, özvegy Troll Józsefné született Mátray Ilkával. Előtte, a két nappal korábban kötött házassági szerződés keretében még nagyvonalúan gondoskodott az elhagyott családról: menyasszonyát halála esetére lemondatta az özvegyi jogról, amelynek fejében mindössze 1200 forint, örökösei által fizetendő évjáradékot biztosított számára.⁸⁴ A már nem egészen ifjú pár (legalábbis: a férj 60. évét taposta) a házasságkötés után Karlsbadba utazott, ahol báró Schmerzing néhány nap múlva ágytakert szenvedett — bizonyára a válással és az újraházasodással járó izgalmak viselték meg egészségét — és rövidesen elhalálozott. Időközben még azért maradt annyi ereje, hogy fiókvégrendeletet alkosson, amelynek tartalmát nem ismerjük ugyan, de gyanítható, hogy az kedvezőbb lehetett új nejének, mint a házassági szerződésben foglalt intézkedés (máskülönben nem lett volna szükség a végrendelkezésre). A megdőbbszent család mindenesetre 1881. augusztus 23-án, a Budapesti Királyi Törvényszéken nem csupán a testamentumot támadta

81 *Nagy Iván*: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. Tizedik kötet. Pest, 1863. 90. p.

82 EUL FT Jkv. 35/1881. A jegyzőkönyv a feleséget soproni lakosnak mondja.

83 A Budapesti Királyi Törvényszéken tárgyalta örökösödési perben hozott ítélet szerint: „később pedig nekie [Skribensky Jankának] tudomására esett, hogy az erdélyi unitárius egyház bírósága a közte és báró Schmerzing Tádé közt fennállott házasságot végleg felbontottnak jelentette ki”. BFL VII. 2. c. 1881. I. 473.

84 BFL VII. 170. Jeszenszky Danó közjegyző iratai. 338/1881.

meg, hanem egy füst alatt a házasságkötés érvénytelenítését is kezdeményezte. Ez utóbbi elbírálását a törvényszék ugyan végül mellőzte (mindössze annyi engedményt tett, hogy a bírák szótöbbséggel törölték az ítélet fogalmazványából alperes „báró Schmerzing Tádéné” megnevezését),⁸⁵ viszont a fiókvégrendeletet 1884. június 29-én semmisnek mondta ki. A család öröme azonban korai volt, mert a Budapesti Királyi Ítéltábla október 15-én a végrendekezés szabálytalanságát illető kifogásokat alaptalannak találva a verdikt eme részét megváltoztatta, a Kúria pedig 1885. június 11-én a másodfokú bíróság döntését hagyta jóvá.⁸⁶

A tét ilyen esetekben nem volt kicsi, s még a legtöbbször magánúton nyélbe ütött előzetes paktumok is törékenyeknek bizonyulhattak az érzelmek viharában. A brünni nagyiparos dinasztia egyik tagja, Offermann Viktor lovag (egy másik Offermannal, a később elvált, és Schindler Ilonával új frigyre lépő Jánossal egyébként már találkoztunk) és felesége, Bauer Adolphine mindenestre egészen sajátos, szerencsésnek mondható — Otto Wagner és Josefine Domhart esetével rokonítható — módon oldotta meg a helyzetet. A házaspárt, tíz évi együttélés és két gyermek után, először 1882. január 26-án a brünni városi bíróság választotta el.⁸⁷ A férj, akinek időközben kitűnő partira nyílt kilátása, 1886 elején a kolozsvári református egyházi bíróság előtt keresztülvitte a házasság egyoldalú felbontását,⁸⁸ majd április 17-én, Budapesten megesküdtött gróf Batthyány István ifjú özvegyével, a dúsgazdag tornyai Schosberger Henrik leányával, Ilonával.⁸⁹ Eközben az első feleség is felbukkant a magyar fővárosban, de botrány helyett megegyezés lett a dolog vége: az 1886. április 23-án kötött szerződésben Bauer Adolphine elismerte férje újraházasodásának jogérvényét, illetőleg kötelezte magát arra, hogy azt sem peres, sem bíróságon kívüli úton nem támadja meg. Ennek fejében Offermann lovag sem emelt kifogást neje esetleges házasságkötése ellen, hozzájárult a függő vagyoni kérdések rendezéséhez, valamint 2400 forint évjáradékot biztosított a nő számára, amennyiben tartja magát kötelezettségvállalásához.⁹⁰ Az egyezmény megkötésé-

85 A házasság érvénytelenítésének kérelmezése valószínűleg összefüggött az ekkoriban a magyar állami bíróságok és az unitárius törvényszék között kibontakozó konfliktussal, amelynek nyomán a Magyar Királyi Kúria végzésében kétségbe vonta utóbbi magyarországi illetékességét. Vö. *Nagy* i. m. 10–15. p.

86 BFL VII. 2. c. 1881. I. 473.

87 Ezt a későbbi válási egyezség említi: BFL VII. 175. 416/1886.

88 MOL Mikrofilmár. BKRE. házassági anyakönyv, 1886. április 17-i bejegyzés.

89 Uo. — Az 1886. április 26-án kelt házassági szerződés: BFL VII. 184. Weinmann Fülöp közjegyző iratai 440/1886.

90 BFL VII. 175. 416/1886.

hez persze nem annyira a férj nagyvonalúsága járult hozzá (egyébként sem eshetett nehezeire anyagi áldozatokat hozni, hiszen újdonsült apósa mesés összeget, 300.000 forint hozományt adott leányával), sokkal inkább a feleség jövőbeli tervei vezettek. Hamarosan ugyanis Bauer Adolphine és partnere, Offermann Alfréd lovag is a tettek mezejére lépett: május 8-án a férfi, két nappal később pedig a nő kötött örökbefogadási szerződést;⁹¹ utóbbi aztán 1886. augusztus 27-én az unitárius bírósággal bontatta fel a féloldalassá vált házassági kötelékét;⁹² végül szeptember 11-én ez a pár is megesküdt.⁹³ (Talán a nő járt jobban: a volt férj, báró Offermann Viktor két évtizeddel később második feleségétől is elvált.)⁹⁴

Végezetül: nem kell azt gondolni, hogy az elbeszélte történetek egészen kivételesek lennének. Csupán az unitárius bíróság jegyzőkönyveiben, illetve az anyakönyvekben ismétlődő nevek alapján több különös história körvonalazódik. Például számos peres fél visszatért a tett színhelyére, s még egyszer elkövette, amit korábban megtett. Így a Staatsoper táncosa, Hassreiter József 1877-ben vált el először a Kolozs–Doboka-köri Alpapi Törvényszék közreműködésével,⁹⁵ rövidesen, 1881-ben pedig másodszor is.⁹⁶ Weitlof Antónia bécsi ügyvédné 1877-ben ugyancsak ily módon bontatta fel házasságát,⁹⁷ de a megkötött második sem tartott sokáig, az is Kolozsváron ért véget 1885-ben.⁹⁸ Egy másik nő, Schoupe Auguszt, a bécsi Landesgericht 1874-es ágy-asztaltóli elválasztása nyomán, 1878-ban szabadult meg első férjétől;⁹⁹ az ezután megkötött új frigy azonban mindössze hat évig tartott, s az újabb válást¹⁰⁰ követően, mind a nő, mind a második férj másik partner-

91 BFL VII. 175. 483–484., illetve 493–494/1886. Offermann Alfréd lovagot Éder Sándor Gergely, néhai István főherceg, magyar nádor nyugalmazott udvari tisztviselője, Bauer Adolphine-t Heráld Adolf minisztériumi könyv- és térképtári aligazgató adoptálta.

92 EUL FT Jkv. 70/1886.

93 MOL Mikrofilmár. Budapesti (Pesti) Német Evangélikus Egyházközség, házassági anyakönyv, 1886. szeptember 11-i bejegyzés.

94 BFL VII. 2. c. 1906. V. 129. — A Schosberger családon belüli, ugyancsak gyakori házassági konfliktusokat illetően: *Kövér György*: A Schosberger-klán. In: A felhalmozás íve. Társadalom- és gazdaságtörténeti tanulmányok. Bp., 2002. 48. p.

95 EUL FT Jkv. 70/1877.

96 EUL FT Jkv. 64/1881.

97 EUL FT Jkv. 4/1877.

98 EUL FT Jkv. 108/1885.

99 EUL FT Jkv. 64/1878.

100 EUL FT Jkv. 78/1884.

nél keresett, és talán talált vigaszt.¹⁰¹ Lescheticzky Tivadar bécsi zenetanár válóperét 1879-ben tárgyalta az unitárius bíróság,¹⁰² majd másfél évtized múltán megint ezen a módon keresett kiutat csődbe jutott házasságából,¹⁰³ illetve menekült újabba.¹⁰⁴ Hasenöhrl–Berecz Ede bécsi mérnök 1884-ben vált el Kolozsváron nejétől,¹⁰⁵ majd kilenc év múlva, 1893-ban ugyanott második feleségével együtt bontatta fel a házassági köteléket,¹⁰⁶ hogy aztán megint megpróbáljon új életet kezdeni.¹⁰⁷ Az a schwertenbergi Breymann Gusztáv cs. kir. mérnök százados, akit Bécsben, 1886-ban választottak el ágy-asztaltól nejétől (aztán felesége 1889-ben az unitárius bírósággal egyoldalúan felbontatta a házassági köteléket),¹⁰⁸ 1890-ben fordult először az Alpapi Törvényszékhez,¹⁰⁹ majd 1895-ben új nejével együtt jelent meg, s vált el ismét;¹¹⁰ ezek után pedig harmadszor is megnősült.¹¹¹

A jelenség ausztriai visszhangja

Az „erdélyi házasság” mindazonáltal kétségtelenül keveseket érintett testközelből: a mintegy 226 magyar állampolgárságot szerzett, unitárius hitre tért vállalkozó, az elhagyott családtagok, az új hitvesek együtt sem nagyon tehettek ki egyezer embernél többet. De ha a Magyarországon más úton–módon elválókra is gondolunk, s ez a szám — mondjuk — megduplázódik—megtriplázódik, akkor is túlzás lenne tömeges mozgalomról beszélni. Másrészt bármilyen intenzíven éltek is meg maguk az ügyfelek a velük történeteket, az önkéntelen vagy kényszerű csend, a belső vagy külső késztetés az elfojtásra mindebből keveset engedett közvetlenül kifejezni, nyilvánosan megjeleníteni. Ugyanakkor az „erdélyi házasság” a jelek szerint nem

101 A nő harmadik házassága: BUE házassági anyakönyv, 1884. július 6-i bejegyzés — a második férj új házassága: MOL Mikrofilmtár. A Budapesti Kálvin téri Református Egyházközség (a továbbiakban: BKRE), házassági anyakönyv, 1884. július 10-i bejegyzés.

102 EUL FT Jkv. 32. és 34/1879.

103 EUL FT Jkv. 156/1894.

104 BUE házassági anyakönyv, 1894. december 9-i bejegyzés (az új hitves egyébként szintén elvált volt).

105 EUL FT Jkv. 1/1884.

106 EUL FT Jkv. 4/1893.

107 MOL Mikrofilmtár. BKRE, házassági anyakönyv, 1893. június 17-i bejegyzés.

108 EUL FT Jkv. 31/1889.

109 EUL FT Jkv. 58/1890.

110 EUL FT Jkv. 132/1895.

111 BUE házassági anyakönyv, 1896. március 25-i bejegyzés.

maradt észrevétlen, sőt időnként kifejezetten magára vonta a figyelmet. A magyarországi válások és újrահázasodások, amelyeket tehát általában véve „normális” — „bűnözőkként”, „deviánsokként” mindenesetre nehezen marginalizálható — polgárok követtek el, közvetve a katolikus házasságok ausztriai felbonthatatlanságát tették közszemlére, avatták társadalmi problémává.¹¹²

Az biztos, hogy az „erdélyi házasság” emléke sokáig eleven maradt. Több mint harminc évvel azután, hogy 1895-ben letűnt a színről — igaz, „magyar házasságok” még a két világháború között is előfordultak¹¹³ — 1928–1931 között a Wiener Institut für Sexualforschung nagyszabású vállalkozása, a Bilderlexikon der Erotik „házasság” szócikkében az alábbiakat olvashatjuk:

A kat. dogma a szentségről és a házasság felbonthatatlanságának törvénye időtlen idők óta készítetett arra elválasztott katolikus házasokat, akiket az elválás után is házastársi hűségre köteleztek, hogy módot s eszközt keressenek az újrահázasodásra. A legismertebb efféle kijátszási kísérletek [kiemelés tőlem — N. S.] az erdélyi vagy kolozsvári házasságok, továbbá az ún. magyar házasságok (adopciós házasság); az ember örökbefogadás révén megszerezte a magyar állampolgárságot, és aztán Magyarországon minden további nélkül ismét megházasodhatott.¹¹⁴

A kezdeteket tekintve, az is valószínűnek tűnik, hogy az „erdélyi házasság” az 1870-es évek közepére már viszonylag széles körben ismertté vált. A Főpapi Törvényeszkék 1875. július 3-án tartott ülésén az alábbi kérvényt vette tárgyalás alá, amelyet egy kétségbeesett feleség Pozsonyból intézett az unitárius bírósághoz, akinek:

férje, Friese Károly Adolf, brassói illetőségű, előbb bécsi, jelenleg ismeretlen tartózkodású, szándékozván ágyasával, Skuhva Jozefinnel házasságra lépni, miután férje mint lutheranus és kérelmes mint rom. cath. közt az ágy- és asztaltól való különvetés megtörtént, s kérelmes és öt gyermekeik számára tartás ítéltetett, mit Friese Károly Adolf többször megtagadott, de mindig annak teljesítésére bíróilag

112 Heindl i. m. 218–220. p.

113 Sömjén László: Külföldi állampolgárok házasságának felbontása Magyarországon. Különlenyomat a Magyar Jogi Szemle 1927. évi VIII. és IX. számaiból. Bp., 1928. 5–6. p. Eszerint ekkoriban már inkább olaszok éltek a „magyar házasság” lehetőségével, mivel az osztrák felek a „diszpenzációs házasság” (közigazgatási szervek általi felmentvény) révén otthon is újrահázasodhattak.

114 Vö. Kulturgeschichte: Ehe. Bilderlexikon der Erotik. 1408. p. <http://www.digitale-bibliothek.de/band19.html>.

*reászorított, most jún. 5-én, férje eddigi tartózkodási helyéről, Bécsből elillant oly célból, hogy ágyasával együtt unitáriusokká legyenek, s férje az eddigi házassági kötelékből felszabadítván, egybekeljenek, minthogy ez mint lutheránusnak nem sikerült.*¹¹⁵

Az egyházi bíróság semmit sem tudott az eltűnt férj hollétéről, de az ügyben nem is ez az érdekes. Sokkal inkább figyelemre méltó, hogy az asszony rögtön — hiszen alig néhány héttel a szökés után fordult a távoli unitárius fórumhoz — „erdélyi házasságra” gondolt.

A mozgalom nagyjából ezidőtájt érte el azt a kritikus tömeget, amelynek nyomán az osztrák köz- és igazságszolgáltatási szervek hamarosan már ellenintézkedéseket láttak szükségesnek. 1875-ben, illetve 1877-ben a Reichstagban utalások hangzottak el a jelenséggel kapcsolatban.¹¹⁶ 1875-ben, miközben a házassági jog reformjáról, az osztrák polgári törvénykönyv ezt illető paragrafusainak módosításáról folyt a vita,¹¹⁷ Josef Kopp képviselő a kolozsvári házasságok példájával próbált hatni társaira:

*Amint bármiféle kényszerhelyzet áll elő, a népesség minden módot megkeres, és ha nem megy törvényes úton, a törvény megkerülésével segít a bajon. A legbiztosabb jele a sürgető szükségnek, ha a törvény megkerüléséhez folyamodnak. Ami pedig, uraim, megesik egyszer, megtörténik többször is. Egyesek, hogy házasságukat felbontassák, nem egyszerűen a szó tulajdonképpeni értelmében vett külföldre mennek, hanem — ha szabad ezt mondanom — a nem-külső külföldre, és olyasmit élünk meg egy kis városkában, a Monarchia keleti határainál, ami különösen nagy hasonlóságot mutat a híres római búcsúcédulák esetével: vagyis a válással való kufárkodást, amit ott üznek.*¹¹⁸

1877-ben a bécsi Landesgericht egy ún. „delegációs házasságot” (ekkoriban az Erdélyben elvált személyek otthon is tető alá hozhatták az új házasságot, ha annak megkötésére az illető erdélyi protestáns lelkészség ausztriai lelkéset delegált) külföldinek minősített, amelynek következtében ez az aktus az osztrák büntető törvénykönyv ominózus 507. §-a hatálya alá esett, vagyis mind a meglévő házassági

---

115 EUL FT Jkv. 38/1875. Nyilvánvalóan osztrák párról van szó, hiszen a férj máskülönben evangélikusként elválhatott volna Magyarországon.

116 *Apel* i. m. 174–175. p.

117 *Harmat* i. m. 24–31. p.

118 Idézi: uő. 47. p.

akadályok ellenére házasságra lépők, mind az eskető pap büntethetővé váltak.¹¹⁹ 1877–1879 között az Oberste Gerichtshof három ízben is érvénytelennek nyilvánított „erdélyi házasságokat”.¹²⁰ 1879. október 22-én aztán a Belügyminisztérium külön rendeletben kísérelt meg gátat vetni az osztrák házassági akadályok semmi-bevételének.¹²¹

A belügyminisztériumi rendelet annak idején kisebbfajta pánikot váltott ki az érintettek körében, akik közül az első pillanatban sokan házasságuk megsemmisítésére gondoltak. „Ennek következtében nagy volt a megütközés, amely némely ily módon megházasodottak csaknem arra az elhatározásra juttatott, hogy lakóhelyét Magyarországra tegye át.” — számol be a kortárs megfigyelő.¹²² Wilhelm Fuchs szerint a rendelettel kapcsolatban számos „erdélyi házasságban” élő személytől, „különösen a magas katonai körökből” érkezett kérdés, levél a „legelkeseredettebb hangnemben”.¹²³ A rémhírek azonban alaptalanoknak bizonyultak, mert a rendeletnek egyrészt eleve nem lehetett visszamenő hatálya, másrészt, amint az ezzel kapcsolatos joggyakorlatból rövidesen a laikusok számára is nyilvánvalóvá vált — amint láttuk, Wagnerék szükség esetén már hivatalos fórumok előtt sem titkolták a dolgot — a jövőben is kizárólag azokat sújthatta, akik elővigyázatlanságból vagy kénytelenségből megtartották osztrák állampolgárságukat.¹²⁴

A hatalom fellépése rövid távon hatásosnak bizonyult, amennyiben a kilátásba helyezett szankciók alaposan — itt visszautalhatunk a fentebb közölt unitárius válóperes statisztikára — visszavetették a vállalkozókedvet. Ugyanakkor a megtorlás szándéka és alkalmi kivitelezése, mint minden hasonló esetben, ellentmondásokat hordozott, amelyek a jelenség visszaszorítása helyett éppenséggel annak problematizálásához, továbbéléséhez járultak hozzá. Így például azok a bizonyára nagy feltűnést keltő perek, amelyeket az „erdélyi házasságot” kötő felek ellen indítottak,¹²⁵ s amelyek főként bécsi, illetve prágai lakosokat érintettek,¹²⁶ jóllehet törvényes kötelezettségeikről megfelelő férfiakra és nőkre sújtottak le, egyúttal

119 *Apel* i. m. 88. p.

120 *Uo.* 90. p. 1879.

121 *Fuchs*, 1879.

122 *Fuchs, Wilhelm*: Die sogenannten Siebenbürgischen Ehen und andere Arten der Wiederverehehlichung geschiedener österreichischer Katholiken. Wien, 1889. 61. p. (A továbbiakban: *Fuchs*, 1889.)

123 *Uo.* Jegyzet.

124 *Fuchs*, 1879.

125 Wilhelm Fuchs 1889-ben 15, többé-kevésbé e jelenség körébe tartozó bírósági eljárást tárgyal részletesen: *Fuchs*, 1889. 122–160. p.

126 *Uo.* 129–140., ill. 140., valamint 157–158. p.

romokban heverő frigyeket védelmeztek, s ténylegesen működő házasságokat semmisítettek meg, amelyekből esetleg már gyermekek is születtek.¹²⁷

Hogy a retorzió adott esetben mennyire célt téveszthetett, arra jó példa a következő történet, amelynek máskülönben semmi köze az „erdélyi házasságokhoz”.¹²⁸ A prágai születésű Lang Károly még az 1850-es évek elején, szüleiével együtt költözött Magyarországra; ugyanitt végezte gimnáziumi tanulmányait, majd Bécsben tanult jogot, s rendőr fogalmazóként kezdte pályáját; a katonai szolgálatot részben Bécsben, részben Budapesten teljesítette, s egy magyar ezred tartalékos tisztii állományába tartozott. Szerencsétlenségére, 1879. október 20-án egy elvált, eredetileg katolikus, házassága felbontása végett református vallásra tért magyar nőt vett feleségül.¹²⁹ Miután Lang magát magyar állampolgárnak gondolta, a házasság tényét mit sem sejtve maga jelentette be az alsó–ausztriai helytartóságnak, amely viszont nyomban vizsgálatot indított, illetve peres útra terelte az ügyet. A bíróság a házasságot érvénytelenítette, mivel az előzőleg rendőr fogalmazói állást, tehát közhivatalt vállaló férfinak mindenképpen osztrák állampolgárnak kellett lennie, vagy ha nem lett volna az — így a jogi érvelés — azzá vált. Az a tény sem sokat számított, hogy neje Magyarországon, magyar állampolgárként törvényesen vált el, mert a katolikus házasság felbontása csak magyar jogterületen nyerhetett elismerést, Ausztriában nem. Nem csoda, hogy a férfi idegei időközben felmondták a szolgálatot, s 1881-ben a budapesti Országos Tébolydában kötött ki. (A harmadfokon eljáró Oberste Gerichtshof egyébként jóváhagyó ítéletében az osztrák állampolgárság bizonyosságaként hivatkozott arra is, hogy a magyar árvaszék a Lang-ügyben illetéktelennek nyilvánította magát, s a bécsi hatóság vette át a gondnokságot.) A családi katasztrófa betetőzéseként, a feleség 1884. február 6-án, a Budapesti Királyi Törvényszéken válóper tett folyamatba az örült férj ellen, aki ekkor még mindig az Országos Tébolydában tengette életét, amelynek nyomán végül ezt a házasságot is felbontották.¹³⁰

A hatósági intézkedések, s a különböző bírósági ügyek, kiváltképp az efféle szomorú esetek, az 1880-as években felkeltették a nyilvánosság figyelmét, hozzájárulva az „erdélyi házasság” körüli diszkusszió felerősödéséhez. Szakmai berkek-

127 Uo. 150. p. Eszerint a felek éppen azért lepleződtek le, mert törvényesíteni próbálták három közös gyermeküket. — Uo. 157. Ebből az érvénytelenül megkötött házasságból is három gyerek született.

128 Ez részben a Fuchs által név nélkül közölt eset, részben a Budapesti Királyi Törvényszéken fennmaradt két válóper alapján rekonstruálható. *Fuchs*, 1889. 143–149. p. — BFL VII. 2. c. 1878. V. 98., ill. 1884. V. 2.

129 A nő első válópere: BFL VII. 2. c. 1878. V. 98.

130 A második válóper: BFL VII. 2. c. 1884. V. 2.

ben, a *Juristische Blätter* hasábjain, illetve a bécsi *Juristische Gesellschaft* ülésein 1879-től több ízben, gyakorlatilag folyamatosan foglalkoztak a jelenséggel.¹³¹ Noha ezek a publikációk általában véve tárgyyszerűek, visszafogottak voltak, nem foglalkoztak etikai kérdésekkel, illetve elsősorban nyilvánvalóan a jogász köröket célozták meg, az „erdélyi házasság” esetében már a pusztán tények ismertetése botrányos színben tüntethette fel a jogállapotokat, s nem csupán a professzionális jogászok előtt. A fentihez hasonló jogesetek aligha igényeltek különösebb kommentárt. Másrészt: ezek révén az érdekes olvasó első kézből tájékozódhatott mind az osztrák, mind a magyar judikatúra aktuális fejleményeiről, kezdve az állampolgárság szakszerű megszerzésétől, egészen az Ausztriában fenyegető szankciók biztonságos kikerülésének módzatáig. Egyes közleményeknél egészen kilógott a lóláb. Így például akár nyílt, díjmentes hirdetésként is felfogható az az összeállítás, amelyet a *Juristische Blätter* az „erdélyi házasságról” 1880-ban két részben, az erdélyi református törvénytörvények főjegyzője, Szász Domokos által szolgáltatott információk alapján közölt.¹³²

Az „erdélyi házasság” esetében a jogtudók természetesen előnyben voltak a praktikus ismeretek gyarapítása terén. Nem csoda, hogy azt, amit a jelenség korabeli visszhangjáról tudunk, nagyrészt egy bécsi ügyvédnek és egyetemi magántanárnak, Wilhelm Fuchsnak köszönhetjük, aki az 1880-as években a szakterület valóságos tekintélyévé nőtte ki magát. Fuchs ugyanakkor nem elégedett meg a tudós megfigyelő szerepével, hanem a céhes korlátokon szándékolta túllépve, írásaival, közszerepléseivel határozottan a nagyközönséget célozta meg. Az ügyvédet 1879-ben kérte fel a bécsi *Juristische Gesellschaft* egy előadás megtartására az „akkor még bizonyos titokzatossággal övezett erdélyi házasságokról”; majd ugyanebben az évben jelent meg első brosúrája, *Das Ehehinderniß des bestehenden Ehebandes nach österreichischem Rechte und seine Umgehung* [A fennálló házassági kötelék mint házassági akadály az osztrák jog szerint és annak megkerülése] címmel, ami szakmai elismerést és — feltehetően — üzleti sikert hozhatott, mert

131 *Juristische Blätter* 1879. február 23. (*Beilage*) 99–104. p., 1879. november 30. 589–592. p., 1880. május 16. 231–234. p., 1880. május 22/23. 43–46. p., 1882. április 9. (*Beilage*) 181–183. p., 1883. március 25. 133–134. p., 1883. április 1. 145–146. p., 1887. április 3. 166–167. p. — a *Juristische Gesellschaft* tevékenységére: Fuchs, 1889. III. p. Nyoma maradt továbbá egy 1893. február 8-án, Friedrich von Call báró által, *Gegen die Siebenbürger Ehen* címmel tartott előadásnak. www.idc.nl/faid/ilmb.html Egy másik előadás: *Sztehlo, Cornel: Das ungarische Ehegesetz und seine Beziehung zu Oesterreich. Vorgetragen in der am 26. Februar 1896 abgehaltenen Sitzung der Juristischen Gesellschaft in Wien. Bp., 1896.*

132 *Die Siebenbürgischen Ehen. Juristische Blätter* Jg. IX. Nr. 20. (1880. május 16.) 231–234. p., Nr. 21. (1880. május 23.) 243–246. p.

Fuchs továbbra is, legalább egy évtizeden át élénk érdeklődéssel követte a fejleményeket. Az első kiadvány szolgált számára azzal a tanulsággal:

*hogy olvasóközönségem igencsak heterogén és csak a legcsekélyebb részben öleli fel azokat, akiket én elsősorban vártam olvasóim közé, vagyis az osztrák jogászokat. Bármily furcsán hangzik is, kénytelen voltam megtapasztalni, hogy első ezen témával foglalkozó írástom kevésbé Ausztriában, mint inkább Német- és Magyarországon olvasták, illetőleg Ausztriában is majdnem több laikus, mint jogász.*¹³³

A második nagyobb lélegzetű munka, az 1889-ben napvilágot látó Die sogenannten Siebenbürgischen Ehen und andere Arten der Wiederverehehlichung geschiedener österreichischer Katholiken [Az úgynevezett erdélyi házasságok és az elvált osztrák katolikusok újraházasodásának más formái] már e felismerés jegyében íródott: „...tárgyam teljes taglalásának először is praktikus célokot kell szolgálnia” — jelenti ki a bevezetőben, kertelés nélkül, a szerző.¹³⁴

A füzet ennek megfelelően egyfajta kalauzként funkcionált a jog útvestőiben, mindenekelőtt nyilván a potenciális felhasználók, azaz az „erdélyi házassággal” kapcsolatos terveket szövögetők számára (Fuchs egyébként, röviden, szintén kitért a „német”, illetve a „koburg házasságra”).¹³⁵ Számunkra azonban sokkal érdekesebb, hogy a szerző elszórtan hivatkozott gyakorlati tapasztalataira, személyes értesüléseire is, amelyek rávilágíthatnak az információáramlás ma már nehezen feltárható csatornáira. Így leköszölt 1880-as évek első felében, különböző újságokban felbukkanó hirdetéseket:

Tanács és képviselet elválasztott házastársak újraházasodása ügyében. Érdeklődni válaszborítékkal „Elválva 3440” poste restante, Főposta.

Az ehhez hasonló egy-kétsorosok az 1880-as évek első felében rendszeresen jelentek meg bécsi és egyéb tartományi lapokban, főként a házasodni kívánók által olvasott oldalakon, ekként ezek a közlemények — mint Fuchs megjegyzi — „soha sem vegyültek az apróhirdetések misera plebse közé”.¹³⁶ Nos, a szerző annak ide-

---

133 Fuchs, 1889. III–IV. p.

134 Uo. VI. p.

135 Uo. 84–94. p.

136 Uo. 73. p. Jegyzet. A hirdetéseket a véletlenszerűen kutakodó Fuchs 1882–1883-ban 25 alkalommal fedezte fel bécsi lapokban; ezenkívül a *Grazer Tagespost*-ban és a Prágában megjelenő *Bohemiában* is viszontlátta.

jén tett is egy próbát, amit részletesen le is ír. Eszerint a jelentkezés nyomán egy ügynökség válaszolt, amelynek „magas rendjelekkel dekorált tulajdonosa és jó hírnévnek örvendő irodája” volt, két rejtélyesen fontoskodó levél formájában (Fuchs ezek stílusát szellemesen az „egyedül hatásos hajnövesztőpomádé” feltalálóiéhoz hasonlítja), minden kétséget kizáróan „erdélyi házasságra” vonatkozó ajánlattal:

Nagyságos Úr!

Elvált katolikus házások újjaházasodása törvényesen keresztülvihető, amennyiben mindkét fél feladja az osztrák állampolgárságot, és hajlandóak a honosítás, adók, képviseleti díjak stb. fejében, egyéni körülményektől függően, 2000–3000 ft kiadást vállalni. Hirdetésem és az Ön igen tisztelt megkeresése nyomán van szerencsém Nagyságodat erről értesíteni, s kész vagyok képviseletét átvenni, ha Önnek a fent említett feltételek megfelelnek. Végezetül felhívom figyelmét, hogy a törvények nem ismerete avagy a rosszul alkalmazott takarékság következtében az idáig eszközölt újjaházasodások többsége nem törvényes, mert azoknál nem teljesültek mindama, mindenestre költséges feltételek, amelyek az ilyen házasságok ausztriai érvényességéhez szükségesek.¹³⁷

Wilhelm Fuchs egy korábbi, 1879-es cikkében közvetlenebb toborzási kísérletről is beszámolt, miszerint annak idején maga az erdélyi református törvényszék, az unitárius konkurenciától szorongatva, tudósította körlevélben a bécsi ügyvédek a valóperes költségek csökkentéséről.¹³⁸ Ez a mozzanat is rávilágít arra az egyébként kézenfekvő szerepre, amelyet az ügyvédek játszottak az ügyfelek toborzásában. Maga Fuchs is, noha érthető okokból nem kürtölte világgá ezzel kapcsolatos tevékenységét, megörökített olyan esetet, amikor egy kétségbeesett férfi személyesen kereste fel jogi tanácsért:

Egyszer ugyanis egy elvált férj, aki újjaházasodni kívánt, fordult hozzám és kérte jogi segítségemet. Mindkét házasulandó abban a helyzetben volt, amely számukra az osztrák állampolgárság feladását nem engedte meg, ami engem természetesen olyan nyilatkozatra készítetett, hogy a szándékolt házasság ilyen körülmények között lehetetlen. Erre a szerencsétlen férj esedezve kért, hogy legalább segédkezett nyújtsak, amivel a házasság látszatát elérheti; neki nem számít a házasság későbbi esetleges érvénytelenítése, sőt egy büntetés sem, feltéve, hogy utóbbi nem kerül állásába. A tényleg kétségbeesett és teljesen elesett férfi hosszas kérése–könyörgése

137 Uo. 73–74. p. Korábban is közli: *Fuchs*, 1883.

138 *Fuchs*, 1879. Eszerint a valóperes tárgyalási díjat 850 forintról 500-ra mérsékeltek.

nyomán rászántam magam, hogy bevonom az ügybe egy pesti kollégámat, aki azonban rögtön kizárta egy ilyen házasság törvényes úton való megkötésének minden lehetőségét. Ezzel szemben úgy vélte, vannak olyan magyar községek, amelyekben a felvételt és annak megerősítését, hogy az ember magyar állampolgár, el lehet érni, hogy úgy az első házasság felbontását, amint a második házasság megkötését elérjük; azonban ehhez nem nyújt segítséget. Ezt a módot, hogy ne vigyem kísértésbe, a házasulni kívánóval nem közöltem. Ennek ellenére nemrég hallottam, hogy megházasodott és nejével együttélve, korábbi állásában dolgozik. Csak arra gondolhatok, hogy mégis készséges segítőre akadt, aki neki a fent említett illegális utat megmutatta, vagy akár talán egy magyar papra, aki őt a protestáns vallásra való áttérés után megeskette, ahogy az olykor megesett.¹³⁹

Másfelől ügyvédünk írásaiból valamennyire az is kitűnhet, miként tekintettek–tekinthettek a kortársak az effajta kalandok résztvevőire. Az „erdélyi házasságok” lényegében szerelmi házasságok voltak, amelyek megfeleltek a közönség által nagy mennyiségben fogyasztott, különböző színvonalú irodalmi termékekben felbukkanó réges-régi toposznak a sorsüldözött szerelmesekről, akik a végsőkig kitartva egymás mellett minden akadályt legyőznek, avagy — megfordítva — együtt buknak el. (Eseteinkben többnyire az első verzióról van szó, de az osztrák igazságszolgáltatás jóvoltából, a megkötött házasságok érvénytelenítése nyomán, a második változat is valóra válhatott.) A fenti történet szerencsétlen flótása szintén, bár a dolgok végül kedvezően alakultak, jellegzetes figura, amennyiben egy ugyancsak elterjedt típust, a szerelemtől elvakult, önmagából kivetkőző férfiú szánandó–megmosolyogtató alakját testesíti meg. Fuchs mindenesetre, úgy tűnik, kifejezetten hajlott az ironizálásra. Egyik cikkében, az öt évi magyarországi helybenlakást kikötő állampolgársági törvény kapcsán kiált fel: „Kemény türelmi próba ám a szerelmeseknek! Ki tudja, ezalatt némelyeknél nem szállna-e el a szerelmi mámor.”¹⁴⁰

Hogy nem csupán Fuchs tekintett ekként a szereplőkre, illetőleg hogy valószínűleg — tudatosan vagy sem — a nagyobb hatás kedvéért nyúlt ahhoz az ábrázolásmódhoz, ami jól megfelelehetett olvasói ítéletének, ízlésének, elvárásainak, azt talán végezetül egy másik mozzanat is megerősítheti. Alexandre Bisson és Antony Mars 1888-ban írott, Bécsben és másutt még sokáig nagy sikerrel játszott darabját, amelynek aktualitását — ami Ausztriában is különös, persze másfajta felhangot kölcsönzött az előadásnak — a válás néhány évvel korábbi franciaországi bevezetése adta, a „A válás meglepetéseit” (*Les Surprises du Divorce*) a német fordító ere-

---

¹³⁹ Fuchs, 1889. 64. p. Jegyzet.

¹⁴⁰ Fuchs, 1883.

detileg „*Siebenbürger Ehen*” címmel ültette át.¹⁴¹ A mozzanat egyrészt mutatja a jelenség népszerűségét, másrészt utal az „erdélyi házassággal” kapcsolatban élő általános elképzelésre, amire a fordító a maga módján reagált. A komédia főhőse ugyanis szintén „szerencsétlen flótás”, aki ostoba és rosszindulatú anyósa miatt válik el feleségétől, majd köt új házasságot egy szelíd, csendes leánnyal, akinek özvegy apja viszont a volt asszonyt veszi nőül — így a férj anyósaként látja viszont exnejét, és egykori anyósától sem szabadul!

„Erdélyi házasság” — válás és modernség

Hogyan kapcsolható mindaz, amit az „erdélyi házasságokról” elmondtunk, ahhoz a nehezen megfogható folyamathoz, amit a „modern életérzés” születésének nevezhetünk? A „modern” szót a korszakban, akárcsak ma, általában „új”, „korszerű” értelemben használták. Az alapvetően pozitív konnotációk mára persze, ha nem is tűntek el, a „modernizáció” által kiváltott, a XIX–XX. század fordulóján értelmiségiek, művészek által megfogalmazott, formába öntött reflexiók nyomán — amely irányzat összefoglalóan „modernizmus” néven ismeretes — megváltoztak. A „modern ember” ettől kezdve nem feltétlenül a haladást igénylő, a civilizáció vívmányait üdvözlő és fenntartások nélkül élvező polgárt idézi fel: mind többek számára a tradicionális közösségi kötelekeit, optimista jövőképét veszített, elszigetelt, elidegenedett, megzavarodott, elvágyódó egyént kezdte jelenteni.¹⁴²

A válások számának nagyarányú növekedése a legtöbb „civilizált” országban — már ahol a házassági kötelék felbontása egyáltalán lehetséges volt — kétségtelenül egyike volt a „modernizációt” kísérő fejleményeknek. A kapcsolat mibenlétét ugyan mind a mai napig nem sikerült meggyőzően tisztázni — komplexitása miatt valószínűleg nem is lehet — az egyik legfontosabb elem azonban kétségtelenül a válás körüli diskurzus felerősödése a társadalmi nyilvánosság egyre szélesebb terében. A bontóperek nyilvánossá tették, közszemlére bocsátották a házassági konfliktusokat: botrányokkal jártak, vitákat provokáltak. Amint az állam ellenőrzése alá vont a házassági jog területét, lehetővé tette a válást, a statisztikusok elkezdtek mérni gyakoriságát, különböző megoszlásait; az írók, publicisták, tudósok összefüggésbe hozták a gazdasági–társadalmi mozgásokkal, a férfi–nő viszony átalakulásával, mentális–morális változásokkal. Mindezzel tápot adtak a társadalom

141 Fuchs, 1889. 74. p.

142 A fogalmakkal kapcsolatban vö.: Gyáni Gábor: Modernitás, modernizmus, identitásválság: a fin de siècle Budapest. *Aetas* 2004/1. 131. p.

alapjának tekintett családok széthullását illető félelmeknek; avagy éppen a házastársához láncolt egyén, az elhagyott, kizsákmányolt feleség elnyomásával, a működésképtelen házasságok erőltetett fenntartásával, a szexualitás repressziójával kapcsolatos vádaknak.

A jelenség társadalmi problémává emelése, természetesen: eltérő hangsúlyokkal, még azokban az országokban is megtörtént, ahol a házassági kötelék bírói úton nem volt felbontható, avagy a válás intézményéhez nem minden állampolgár tudott hozzáférni. Így noha a férfiek és feleségek döntő többsége az Osztrák–Magyar Monarchia nyugati felében egyáltalán nem gondolhatott a házassági kötelék legális felbontására, ez a mozzanat korántsem gátolta a házassági jog körüli diskurzus felerősödését. A házassági perek állami bíróságok előtt folytak, s mind a kisebb számban előforduló végelválások, mind az ágytól-asztaltól való elválásztások alakulását, jellemzőit figyelemmel lehetett kísérni. Az ekként kitapintott tendencia pedig hasonló volt a más, válást megengedő országok esetében tapasztaltakhoz. Az osztrák bírósági válóperes statisztikai felvételek szerint 1882–1905 között az ágyasztaltóli elválásztások, illetve a végleges válások száma egyaránt csaknem megtriplázódott.¹⁴³ A jelenség annál szembetűnőbb volt, mivel alapvetően az örökös tartományok nagyobb városaira koncentráldott: egyedül Bécsben az összes válás hozzávetőlegesen felét mondták ki évente. A szóban forgó adatsorokat közlő, s ennek nyomán már a vészharangot kongató statisztikus, Karl von Englisch lovag jellemzően — a közkeletű konzervatív nézeteket visszhangozva — a vallásosság gyengülését, a szocialista, materialista eszmék terjedését, az egoizmus hatását kárhoyzhatta. „Ezt a felfogást erősítette Nietzsche az Übermensch, a kíméletlen individualista típusával, a modernizmus hozzáttette a maga beteges testi szerelmét, erotikáját és hisztériáját, miközben a forradalom utóhatása az előidézett, még száz év múltán is fortyogó fogalmi káoszban nyilvánul meg.” — vélekedett a statisztikus.¹⁴⁴ Ugyanakkor viszont a különböző — liberális, szociáldemokrata — politikai pártok, egyletek, társadalmi mozgalmak a fennálló házassági jogrendszer ellen intéztek támadást, ami egészen a házasságon belüli, egyenlőtlennek ítélt férfi–nő viszony rendezésének, a válás gyengébbik nemet előnyben részesítő megkönnyítésének követeléséig ment.¹⁴⁵

143 *Englich, Karl Ritter von*: Streiflichter aus dem Bereiche der letzten 25 Jahre österreicherischer Ehelösungsstatistik. Statistische Monatschrift. Neue Folge. XIV. Jahrgang. (I.) Jänner–Heft. Brünn, 1909. 458–462. p.

144 Uo. 480. p.

145 *Heindl* i. m. 218–220. p.

A „magyar”, illetve „erdélyi házassággal” — amelyet Englisch egyébként már nem is vett számításba — persze némileg más a helyzet, mert a jelenség és a modernitás kapcsolata már a kortársak számára is jóval ellentmondásosabbnak tűnt. A legtöbben, főként jogi szakemberek, éppenséggel provincialitását, anakronisztikus, vagyis a szó eredeti értelmében vett nem-modern voltát kárhoztatták. A kitűnő magyar jogász, Timon Ákos 1880-ban például ekként vélekedett:¹⁴⁶

Az érem másik s talán még szomorúbb oldalát az ú. n. erdélyi házasságok adják, melyek épp oly hírre vergődtek már nem csak hazánkban, hanem Ausztriában is, mint Angolhonban a Greetna–Green skót falu kovácsa előtt kötött házasságok.

Az „erdélyi házasság” ebben az összefüggésben, a modernként tételezett egységes állami házassági joggal szembeállítva, a fennálló, kétségkívül kusza felekezeti rendszer káros kinövéseként, pusztá visszaélésként jelent meg.

Az évtized második felében azonban másképpen közelített a jelenséghez egy másik jeles jogász — nem mellesleg: jól menő budapesti válóperes ügyvéd, aki ek-kortájt az unitárius bíráskodás ugyancsak elszánt ellenfele, később viszont maga is részt vett „erdélyi” és „magyar házasságok” bonyolításában — Sztehlo Kornél:¹⁴⁷

Nyolc órai út a gyorsvonattal Budapestről és egy egészen más világba jövünk. Egy az Isten, és az ő akarátja az, hogy az emberek, különösen az unitárius emberek boldogok legyenek a földön. Miután pedig nincs nagyobb boldogtalanság, mint a szerencsétlen házasság, és nincs nagyobb boldogság, mint a szerencsés házasság, az unitáriusok házassági jogának alapirányzata a „szerencsésebb házasságra való felszabadítás”.

Az unitáriusok különben jó emberek. Jó hazafiak, tősgyökeres székelyek, tiszta puritán, becsületes emberek. Csak az baj, hogy törvényeik nem a mai modern romlott társadalom, hanem egyszerű romlatlan társadalmi állapotok számára lettek csinálva, melyek aztán a modern társadalomra alkalmazva rontanak, bontanak, mint a választóvíz. Az egyszerű, patriarchalis viszonyok közt élő puritán embernek nem árt ez a választóvíz, nem él vele, de a romlott, feslett erkölcsű mohón kap utána és visszaél vele.

146 Timon Ákos: A polgári házasság behozatala hazánkban. *Jogtudományi Közöny* 1880. április 9-i (15. évf. 15.) szám 104–105. p. Greetna Green: az angol parlament által hozott 1753-as törvényben megszabott házassági kort negligáló esküvőkről elhíresült skót falu.

147 Sztehlo Kornél: Egyházi bíráskodás. II. Ítélet meghallgatás nélkül. *Jogtudományi Közöny* 1887. december 9-i (22. évf. 49.) szám, 390–391. p.

Sztehlo tehát határozottan megkülönböztette a jogi építményt és a társadalmi használat mikéntjét: a „patriarchális viszonyok közt élő puritán ember” és a „mai modern romlott társadalom” tagja — a szövegben kifejezett mentális különbség a nagyváros és az érintetlen vidék között érzékeltetett földrajzi távolsággal is nyomatékot nyer — máshogy él ugyanazon jogintézménnyel. Azzal, hogy a társadalmi használatra helyezte a hangsúlyt, egyúttal megmutatta, miként válhat egy alapjában véve nem-modern jogi eljárás a „modern ember” kezében eszközzé, illetőleg, ha az eltérő következményeket vesszük szemügyre, ugyancsak a modernitás tünetekeként értelmezett társadalmi bomlás forrásává. Az „erdélyi házasság” ebben a kontextusban tehát olyan görbe tükör, amelybe pillantva a „modern ember” immár megpillanthatta önmagát, magára ismerhetett.

Ezzel immár visszaérkeztünk a „modern életérzés” születéséhez. Az „erdélyi házasság” végső soron egyfajta kollektív skizofréniát hozott a felszínre. Az állami törvények — már ami az osztrák vállalkozókat illeti — kijátszása, a társadalom alapvetőnek tekintett normáinak és értékeinek sorozatos megtagadása (megint fel kell idéznünk a hitehagyásokat és egyéb színlelt jogügyleteket, a házastársak és családtagok egzisztenciális elbizonytalanítását) olyan emberek részéről, akikre általában véve a társadalom gerincét képező osztály tagjaiként tekintettek, ugyanis nem csupán a közvetlenül és közvetve érintettek körében keltett megrökönyödést, avagy vált titkon csábító példává. Az „erdélyi házasság” körüli látható és láthatatlan diskurzus az egyedi eseteket társadalmi szintre emelve problematizálta, ekként mindenkit, akit persze egyáltalán elért, szembesítve azzal (a maguk módján a többnyire joviális–elnéző, de még a jelenségtől élesen elhatárolódó, moralizáló kommentárok is árulkodóak, amennyiben láthatóvá teszik a kényszerű racionalizálás — befogadás és kizárás — pszichoszociális folyamatait). Márpedig nem csupán a személyes vagy közvetett tapasztalat, de ez a zavarodottság is egyik forrása lehetett a „múlt” és „jelen” közötti végzetes és végleges megszakítottság érzésének, amely alapvetően megkérdőjelezte a folyamatos fejlődés, a „haladás” uralkodó képzetét.

FÜGGELÉK

Az alábbiakban a Wagner-ügy dokumentumait adjuk közre: egyrészt, mert a szereplő ismertsége folytán egyébként is érdeklődésre tarthatnak számot, másrészt — főként — mivel szemléletesé tehetik az eljárással kapcsolatban elmondottakat.

A német nyelvű iratokat betűhíven, a magyar nyelvűeket a mai helyesíráshoz idomítva — természetesen: stílárís változtatások nélkül — közöljük. Az iratokban alkalmazott rövidítéseket a szövegben, lehetőség vagy szükség szerint, []-ben feloldottuk.

Az irattani jellemzők rögzítésétől, sajnálatos mulasztás folytán,¹⁴⁸ rendszerint el kellett tekintenünk, de ez — legalábbis úgy véljük — a publikáció célkitűzését nem érinti.

1.

*Otto Wagner 1846. február 23-án kelt keresztelési anyakönyvi kivonata.
[Erdélyi Unitárius Levéltár. Főpapi Törvényszék válóperes iratai. 5/1884.]*

Tauf-Schein

Wodurch aus dem Taufprotocoll der Pfarre in Penzing bezeugt wird daß dem Herrn Simon Wagner, bürg[er]l[ichen] ungarischen Hofkancellisten und beeideten Hof-Notar, zu Penzing im Haus N[ume]ro¹⁴⁹ und seiner Ehegattin Sussanna einer geborenen Huber, beyde katholisch, am Dreizehnten Juli im Jahre Ein Tausend, acht hundert ein und vierzig (13 Juli 1841) ein Sohn geboren worden, welcher von dem Hohw[ürden] H[errn] Ortspfarrer Franz Chudoba in beyseyn des Pathen Johann N[epomuk] Píancsek, könig[lichen] Ungarischen Hofagenten u[nd] s[o] w[eiter] nach römisch katholischen Ritus getauft und dabey Otto Koloman genannt worden sey.

Pfarre in Penzing am 23 Februar 1846.

Dominicus Huber

Pfarrer

148 A kolozsvári levéltárban, a rendelkezésre álló rövid idő alatt több ezer felvételt kellett készíteni, így számos olyan oldal lemaradt, amely csak ilyen jellegű információkat tartalmazott volna, és amely most már nem pótolható.

149 A házszám nincs közölve!

2.

Otto Wagner és Josefine Domhart 1883. október 30-án kelt házassági anyakönyvi kivonata. [Erdélyi Unitárius Levéltár. Főpapi Törvényszék válóperes iratai. 5/1884.]

Traunungs–Schein

Aus dem diespfarrlichen Traunungs–Register wird hiermit bezeuget, daß hierorts am Zwanzigsten Juli im Jahre Ein Tausend Acht Hundert Sieben und Sechzig (20. Juli 1867) von dem Gefertigten nachstehende Brautpersonen dem christkatholischen Gebrauche gemäß ehelich getraut worden: Herr Otto Koloman Wagner, Architekt, von Penzing gebürtig, des Herrn Simon Wagner, königlich–ungarischen Notars, und dessen Frau Gattin Susanna geb[orene] Huber, ehel[iche] Sohn, katholisch, 26 Jahre alt, ledig, wohnhaft I. Göttweihergasse N[umer]o 1-er mit dem Fräul[ein] Josefine Domhart, von Wien gebürtig, des Herrn Josef Domhart Juweliers, und dessen Frau Gattin Elisabeth gebornen Mayer, ehel[iche] Tochter katholisch, ledig, 19 Jahre alt, wohnhaft I. Göttweihergasse N[umer]o 1-er, wobei Herr Josef Mayer, Juwelier, und Herr Anton Grosser, Architekt, als Beistände gegenwärtig gewesen.

Urkund dessen die ämtliche Fertigung.

Wien, Hof- und Stadtpfarre St. Augustin am 30. Oktober 1883.

Georg Ritter v[on] Etz¹⁵⁰
Ehrendomherr, Pfarrer

3.

A bécsi cs. kir. törvényszék 1882. december 22-én kelt, ágytól-asztaltól elválasztó ítélete. [Erdélyi Unitárius Levéltár. Főpapi Törvényszék válóperes iratai. 5/1884.]

Landesgericht

Z[ahl] 90443/10.

Otto Wagner k[aiserlich] k[öniglicher] Baurath durch Dr. Carl Lueger einverständlich mit Frau Josefine Wagner durch Dr. August Periz um einverständliche Scheidung.

---

¹⁵⁰ Bizonytalan olvasat!

B[escheid]

Über die von dem zuständigen Pfarrer fruchtlos vorgenommenen dreimaligen Versöhnungsversuche und über die bei der Tagfahrt am 13. Dezember 1882 von Frau Josefine Wagner und bei der Tagfahrt am 20. Dezember 1882 von Herrn Otto Wagner abgegebenen Erklärung, daß sich beide Ehegatten bezüglich ihrer gegenseitigen Vermögensverhältnisse und in Ansehung der Verpflegung und Erziehung des einzigen aus ihren Ehen hervorgegangenen Kindes namens Susanna vollständig geeinigt haben und die sohin von beiden Theilen gestellte Bitte, die einverständliche Scheidung ihrer Ehe von Tisch und Bett zu bewilligen, wird den am 20. Juli 1867 in der Pfarre St. Augustin zu Wien getrauten katholischen Ehegatten Herrn Otto Wagner k[aiserlich] k[öniglichen] Baurath in Wien I. Rathhausstraße N[ummer] 3. wohnhaft und Frau Josefine Wagner in Wien I. Götterweihgasse N[ummer] 1. wohnhaft, die einverständliche Scheidung von Tisch und Bett bewilliget, die Vermerkung dieser Scheidungsbewilligung in den Gerichtsacten verordnet und denselben zugleich bemerkt, daß sie ihre allfällige Wiedervereinigung diesem k[aiserlich] k[öniglichen] Landesgerichte anzuzeigen haben.

Vom k[aiserlich] k[öniglichen] Landesgerichte Wien am 22. Dezember 1882.

[olvashatatlan aláírás]

4367/10.

Otto Wagner k[aiserlich] k[öniglicher] Baurath in Wien d[urch] Dr. Franz Karabacsek, um Ausfertigung eines Amtszeugnisses zur Bestätigung der Rechtskraft des H[ochen] Bescheides vom 22. Dezember 1882 Z[ahl] 90443.

B[escheid]

Hierüber wird dem H[errn] Otto Wagner k[aiserlich] k[öniglichen] Baurath in Wien, eine ämtliche Bestätigung ertheilt, daß der H[ohe] Bescheid vom 22. Dezember 1882 Z[ahl] 90443 womit den Ehegatten H[errn] Otto Wagner und Fr[au] Josefine Wagner die einverständliche Scheidung ihrer Ehe von Tisch und Bett bewilliget wurde in Rechtskraft erwachsen ist.

Vom k[aiserlich] k[öniglichen] Landesgerichte Wien am 22. Jänner 1884.

Haller

4.

Otto Wagner 1883. november 16-án kelt kérvénye Kamermayer Károlyhoz, Budapest Főváros polgármesteréhez, községi kötelékbe való felvétele végett. [Budapest Főváros Levéltára. IV. 1409. b. Budapest Székesfőváros polgármesterének iratai. Elnöki és elnöki ügyosztályi iratok. 234/1884.]

Nagyságos Királyi Tanácsos és Polgármester Úr!

A mély tisztelettel alólírott szabad királyi Budapest főváros községi kötelékébe fölvetetni óhajtván, bátor vagyok eziránti kérelmemet Nagyságodnak mély tisztelettel előterjeszteni s azt a következő indokokkal támogatni:

A 1. alatti keresztlevél igazolja: hogy 1841. évi július 13-án Penzingben születtem, mint törvényes fia Wagner Simon magyar királyi udvari cancelláriai tiszt és esküdt jegyzőnek és Huber Zsuzsanna, törvényes nejének;

a 2. alatti oklevél bizonyítja: hogy néhai édesatyám, Wagner Simon mint magyar királyi udvari cancelláriai járulnok és esküdt jegyző a hivatalnoki esküt 1829. július 7-én letette; a 3. alatti oklevél pedig tanúsítja: hogy hogy [sic!] magyar cancelláriai hivatalnoki minőségében 1846. január 29-én meghalt; s e szerint e két okirat által igazolva van: hogy a tisztelettel alólírott mint magyar királyi hivatalnoknak, tehát magyar állampolgárnak törvényes fia, az 1879: 50. törvénycikk 3. §-a értelmében magam is magyar állampolgár vagyok.

A 4. alatti adókönyvecske bizonyítja: hogy már a 70-es évek elején Pesten, a Dorottya utcai 303. számú házban mint műépítész letelepültem és ezen foglalkozást Kallina Mór műépítésszel közösen gyakoroltam. Számos, és egyenkint elő nem sorolható kisebb-nagyobb épületek mellett köztudomásúlag én építettem a pesti Rombach utcai óhitű izraelita imaházat; a Váci körúton 27. számú a) fekvő Freistädler-féle iparudvart; Mandel Károly úr bérházát; Mocsonyi Antal úr kastélyát Kapolnáson; s legújabbán szintén Kallina úrral együttesen szerkesztett terveink a magyar országház építésére kihirdetett pályázatnál egy 5000 forintos első díjjal tüntettetett ki; mely tény az összes hazai és külföldi lapok tudósításaiból eléggé ismeretes.

Az 5. alatti iparjegy igazolja: hogy jelenleg is Budapesten IV. Mária Valéria utcai 4. számú házban vagyok települve és itt a műépítészeti ipart gyakorlom;

a 6. alatti adókönyvecske igazolja: hogy ezen foglalkozásom után 1883. évre az állami III. osztályú keresetadó, s a községi pótagó reám szabályszerűen kivetített, és én azt pontosan meg is fizettem; végül tisztelettel megemlítem, hogy nagyon állása olyan, miszerint abból minden körülmények között, tehát még teljes keresethiány esetére is magamat, és netáni házasuláson esetére családomat is kényelmesen fenntartani képes vagyok.

Ezek után 7 :/: alatt igazolt ügyvédem által mély tisztelettel esedezem Nagyságodhoz: miszerint engem az 1876: V. t[örvény] c[ikk] 5. §-a alapján, mint magyar honpolgárt, Budapest szabad kir[ályi] főváros községi kötelékébe fölvenni s az erről szóló igazolványt részemre kiállítani méltóztassék; s egyúttal, hogy a remélt fölvetéleért köszönetemnek és egyszersmind Budapest fővároshoz való ragaszkodásomnak némi jelét nyújtsam, ezennel kötelezőleg kijelentem: hogy a fölvetel engedélyezése esetére a Nagyságod által meghatározandó jótékony célra ezennel 100 f[o]r[in]tnyi alapítványt ajánlok fel, melyet a fölvetelről való értesítés vételekor azonnal kész vagyok lefizetni; mély tisztelettel kérem tehát Nagyságodat, miszerint ezen alapítványt Budapest főváros nevében elfogadni, s annak bevételezése iránt annak idején az illető pénztárt kellőleg utasítani méltóztassék.

Mély tisztelettel lévén Nagyságodnak alázatos szolgálja

Wagner Otto
műépítész

5.

A Budapesti Fővárosi Rendőrség Főkapitánysága jelentése 1883. november 26-án a Fővárosi Tanácsnak. [Budapest Főváros Levéltára. IV. 1407. b. Budapest Székesfőváros Tanácsának iratai. Tanácsi Ügyosztályok Központi irattára. I. 3072/1883.]

75430. sz./f.k. 1883.

A főváros tekintetes Tanácsának!

Hivatkozással a f[olyó] évi november hó 17-én kelt 54906/I. 1883. számú beccs átíratára, van szerencsém tisztelettel értesíteni, miszerint Penzingben született, 42 éves, nejétől elváltan élő, gyermektelen, a fővárosban 5 év óta tartózkodó, jelenleg V. ker[ület] Mária Valéria utca 4. sz[ám] a[latt] lakó Wagner Ottó politikai és erkölcsi magaviselete kifogás alá nem esik. Mihez képest a főváros községi kötelékébe leendő felvétele ellen rendőri szempontból nem forog fenn akadály.

Budapesten, 1883. november hó 26-án.

Királyi tanácsos főkapitány helyett:
[olvashatatlan aláírás] r[endőr] tanácsos

6.

A IV. kerületi Elöljáróság jelentése 1883. november 28-án a Fővárosi Tanácsnak. [Budapest Főváros Levéltára. IV. 1407. b. Budapest Székesfőváros Tanácsának iratai. Tanácsi Ügyosztályok Központi irattára. I. 3072/1883.]

1883-ki 8684. sz./IV. ker.

Tekintetes Fővárosi Tanács!

F[olyó] november hó 17-én 54906. sz[ám] a[latt] kelt utasítására tisztelettel jelentjük, hogy Wagner Ottó 1841. évi július 13-án Penzingben született, nőtlen, 1870. év óta Kallina építész társaságában a közterhekben részt vett, 1883. évi szeptember hó 25-én 7252. sz[ám] a[latt] műépítészeti iparüzletet jelentett be, vagyonos, azonkívül keresetéből magát a főváros megterhelhetése nélkül fenntartani képes.

Budapest, 1883. november 28.

A IV. ker[ületi] elöljáróság
Prohászka jegyző
Becker K. elöljáró

7.

Bécs Főváros átirata 1883. december 28-án a Fővárosi Tanácsnak. [Budapest Főváros Levéltára. IV. 1407. b. Budapest Székesfőváros Tanácsának iratai. Tanácsi Ügyosztályok Központi irattára. I. 3072/1883.]

G. Z. 366685/C. A.

Note

In Erledigung der geschätzten dortseitigen Zuschrift vom 7. Dezember 1883 Z[ahl] 56879 und 56832, beehrt sich der Magistrat mitzuteilen, daß der im Jahre 1841 zu Penzing in N[ieder] Ö[sterreich] geborene Otto Wagner, die österreichische Staatsbürgerschaft und das Heimatrecht in Wien besitzt.

Wien, am 28. Dezember 1883.

Bittmann [?]
Magistr. Vice-Direktor

8.

Freudhoffer János és Otto Wagner Budapesten, 1884. január 2-án kelt, közjegyzői okiratba foglalt örökbefogadási szerződése. [Budapest Főváros Levéltára. VII. 175. Steinbach István közjegyző iratai. 6/1884.]

6. ügyszám/1884.

Közjegyzői okirat

Elöttem Steinbach István budapesti kir[ályi] közjegyző előtt az alulírott napon és helyen megjelentek az általam személyesen ismert Freudhoffer János úr, kir[ályi] tanácsos és a magy[ar] kir[ályi] pénzügyminisztériumnak nyugalmazott segédhivatali főnöke (lakik Budapesten I. ker[ület] Úri utca 24. sz[ám] a[latt]) és Wagner Ottó úr, építész (lakik Budapesten IV. ker[ület] Mária Valéria utca 4. sz[ám] a[latt]) és a következő

Örökbefogadási szerződést kötötték.

1. Freudhoffer Nep[omuk] János kir[ályi] tanácsos úr ezennel Wagner Ottó urat fia gyanánt örökbe fogadja, és magára vállalja mindazon kötelezettségeket, melyek a törvény szerint az örökbefogadó atyát az örökbefogadott gyermek irányában terhelik, és felruhazza Wagner Ottó urat mindazon jogokkal, melyek a törvény értelmében az örökbefogadott gyermeket illetik.

2. Wagner Ottó úr ezen örökbefogadást elfogadja, és megígéri, miszerint Freudhoffer Nep[omuk] János úr mint örökbefogadó atyja irányában az örökbefogadott fiú minden kötelezettségeit lelkiismeretesen teljesíteni fogja.

Miről jelen közjegyzői okiratot felvévén, feleknek felolvastam, kik azt, miután akaratukkal mindenben megegyezőleg felvettnek nyilvánítják, előttem sajátkezűleg aláírták. Kelt Budapesten egyezernyolcszáznyolcvannég évi január hó 2 második napján.

Freudhoffer János
kir[ályi] tanácsos

Wagner Otto

Steinbach István
k[irályi] közjegyző

9.

Freudhoffer János és Otto Wagner Budapesten, 1884. január 2-án kelt, közjegyzői okiratba foglalt egyezsége. [Budapest Főváros Levéltára. VII. 175. Steinbach István közjegyző iratai. 8/1884.]

8. ügyszám/1884.

Közjegyzői okirat

Elöttem Steinbach István budapesti kir[ályi] közjegyző előtt az alulírott napon és helyen megjelentek az általam személyesen ismert Freudhoffer János úr, kir[ályi] tanácsos és a m[agyar] kir[ályi] pénzügyminisztériumnak nyugalmazott segédhivatali főnöke (lakik Budapesten I. ker[ület] Uri utca 24. sz[ám] a[latt]) és Wagner Ottó úr építész (lakik Budapesten IV. ker[ület] Mária Valéria utca 4. sz[ám] a[latt]) és a következő, az általuk használt német nyelven felvett megegyezést kötötték.

Übereinkommen.

Nachdem Herr Johann von Freudhoffer den Herrn Otto Wagner heute als Sohn adoptirt hat und der diesfällige, von dem fürgehenden k[öniglichen] Notar Stefan Steinbach unter Geschäftszahl 6/1884 als Notariatsakt aufgenommene Adoptions-Vertrag dem könig[lichen] Justiz-Ministerium zur Genehmigung vorgelegt worden ist, so erklären beide Theile, daß dieser Vertrag nur den Zweck hatte, die Anerkennung des Herrn Otto Wagner als ung[arischer] Staatsbürger zu erwirken, demnach erklärt Herr Johann von Freudhoffer, daß er Herrn Otto Wagner wohl als seinen Adoptivsohn laut des rechtsgiltigen Adoptions-Vertrages anerkennen und Alles thun werde, damit der Adoptions-Vertrag von Seite der Behörden genehmigt werde, daß er jedoch hiemit ein für allemal und für die ganze Zukunft auf die Erfüllung jener Pflichten von Seite des Herrn Otto Wagner verzichte, welche dem Adoptivsohne gegen den Adoptiv-Vater im Sinne des Gesetzes obliegen, ebenso verzichtet er hiemit ausdrücklich auf alle Erb-Pflichttheils- oder was immer für Namen habende sonstige Ansprüche gegen Herrn Otto Wagner, dessen Erben und Rechtsnachfolger die ihm als Adoptiv-Vater allenfalls nach den gegenwärtigen oder künftigen Gesetzen gegenüber dem Adoptiv-Sohne zustehen würden.

Andererseits verzichtet auch Herr Otto Wagner für sich, seine Erben und Rechtsnachfolger gegenüber Herrn Johann von Freudhoffer, dessen Erben und Rechtsnachfolger auf alle Rechte und was immer für Namen habende sonstige Ansprüche, insbesondere auf alle Rechte und Ansprüche aus dem Titel des Erbrechtes u[nd] auf den gesetzlichen Pflichttheil, welche nach den gegenwärtigen oder künftigen Gesetzen dem Adoptiv-Sohne gegenüber dem Adoptiv Vater zustehen würden.

Diese gegenseitigen Erklärungen und Verzichtleistungen würden von beiden Theilen angenommen und sie erklären, daß sie keine wie immer Namen habende Ansprüche aus diesem Adoptions-Verhältnisse gegeneinander haben.

Von gegenwärtigem Notariatsakte sind den Kontrahenten authentische Ausfertigungen auszufolgen.

Miről jelen közjegyzői okiratot felvévén, a feleknek felolvastam és miután azt akarattal mindenben megegyezőleg felvették kijelentették, előttem sajátkezűleg aláírták. Kelt Budapesten egyezernyolcszáznyolcvannégy 1884. évi január hó 2. második napján.

Johann von Freudhoffer
k[öni]g[lischer] Rath

Otto Wagner

Steinbach István
k[irályi] közjegyző

10.

Otto Wagner 1884. január 2-án kelt nyilatkozata a feleségétől való különélés tárgyában. [Erdélyi Unitárius Levéltár. Főpapi Törvényszék válóperes iratai. 5/1884.]

Nyilatkozat

Mely szerint alulírott ezennel hitemre nyilvánítom, hogy nőm: Domhart Josefintől ágy és asztaltól lett különvetésem óta volt nőmmel ki nem békültem, vele nem érintkeztem, sem testileg, sem nemileg — ezt hitemre és szavamra állítom.

Kelt Budapesten, 1884. január 2-án.

Wagner Otto
Friedenthal Vilmos tanú
Kosztka Antal mint tanú

11.

Otto Wagner 1884. január 2-án kelt meghatalmazása Molnár Sándor kolozsvári ügyvéd részére. [Erdélyi Unitárius Levéltár. Főpapi Törvényszék válóperes iratai. 5/1884.]

Meghatalmazvány

melynél fogva én, alulírott Wagner Otto műépítész (lakom: Budapesten IV. Mária Valéria utca 4. sz[ám] a[latt]) meghatalmazom tekintetes Molnár Sándor kolozsvári ügyvéd urat arra: hogy nevemben és érdekeemben a cs[ászári] k[irályi] országos törvényszéknek Bécsben, 1882. december 22-én 90443/10. sz[ám] alatt kelt jogerejű ítélete alapján Wagner szül[etett] Domhardt Jozefinnel kötött házassági viszony-
nak reám nézve engesztelhetetlen [sic!] gyűlölség okán való végfelbontása, illetve az ágy- és asztaltól való elválasztásnak végfelbontásra leendő átváltoztatása és szerencsésebb házasságra leendő felbocsáttatásom iránt az unitáriusok egyházi bíróságához folyamodást adhasson be, annak lejártatásánál engem képviseljen, nevemben nyilatkozatokat tehessen, ügyemnek kívánt eredményre juttatása céljából mindazt megtehesse, mit belátása szerint szükségesnek tart, ígervén s kötelez-
vén magamat és jogutódaimat, hogy eljárását mindenekben helybenhagyom és ez ügybeni költségeit Kolozsvárt megfizetem.

Kelt Budapesten, 1884. évi január hó 2-án.

Wagner Otto
Friedenthal Vilmos tanú
Kosztka Antal mint tanú

12.

Otto Wagner 1884. január 12-én beadott kérvénye a Belügyminisztériumhoz. [Budapest Főváros Levéltára. IV. 1407. b. Budapest Székesfőváros Tanácsának iratai. Tanácsi Ügyosztályok Központi irattára. I. 3072/1883.]

A mély tisztelettel alólírott magyar állampolgári minőségének elismerését, s illetve magyar állampolgárrá való honosítását kieszközölni óhajtván, bátor vagyok ez-
iránti kérelmemet a nagyméltóságú m[agyar] kir[ályi] Minisztériumnak előter-
jeszteni s azt a következő indokokkal támogatni:

A :/ alatti keresztlevél igazolja, hogy 1841. évi július 13-án Penzingben szület-
tem, mint törvényes fia Wagner Simon pozsonyi születésű m[agyar] kir[ályi] udvari
kancelláriai tiszt és hites udvari jegyzőnek, és Huber Zsuzsanna törvényes nejenek;

a 2 ./: alatti oklevél bizonyítja: hogy édesatyám, néhai Wagner Simon mint m[agyar] kir[ályi] udvari kancelláriai járulnok és hites udvari jegyző a hivatalnoki esküt 1829. július 7-én letette; a 3 ./: alatti okmány pedig tanúsítja: hogy magyar hivatalnoki minőségében 1846. január 26-án meg is halt. Noha tehát Penzingben, a monarchia másik felének területén születtem, mindamelllett kétségtelen, hogy mint magyar hivatalnoknak, tehát magyar állampolgárnak törvényes fia, az 1879: L. t[örvény] cikk 3. §-a értelmében magam is magyar állampolgár vagyok.

Mint magyar állampolgár, az 1870-es évek elején Pesten (a Dorottya utca 303. számú házban) telepedtem le, és itt a műépítészeti ipart Kallina Mór műépítéssel közösen gyakoroltam, s számos kisebb–nagyobb, itt egyenként elő nem sorolható építkezések között, én építettem a pesti Rombach utcai ohítu izraelita imaházat; a Váci körúton 27. sz[ám] a[latt] fekvő Freistädler–féle iparudvart; Mocsonyi Antal úr kastélyát Kapolnáson; s legújabban szintén Kallina Mór műépítéssel közösen szerkesztett terveink a magyar országház építésére kihirdetett pályázatnál egy 5000 f[o]r[in]tos első díjjal tüntetettek ki, mely tény az összes hazai és külföldi lapok tudósításaiból eléggé ismeretes.

Időközben néhány évet Bécsben is töltöttem ugyan, e körülmény azonban magyar állampolgári minőségemet legkevésbé sem érintette. Mindamelllett, hogy e részben semmi kétség se merülhessen föl, az illetékes alsó-ausztriai hatóságok előtt az osztrák állampolgári kötelékből való kilépésemet kijelentettem, s az alsó-ausztriai helytartóság 4 ./: alatti leiratával hivatalosan is tanúsítja, hogy az osztrák állampolgári kötelékbe nem tartozom.

Jelenleg, mint az 5 ./: alatti iparjegy igazolja, ismét Budapesten, IV. Mária Valéria utca 4. számú házban vagyok települve, s itt a műépítészeti ipart gyakorlom, s e foglalkozásom után a 6 ./: alatti adóív szerint, 1883. évre az állami III. oszt[ályú] keresetadó s a községi póttadó reám szabályszerűen kivettetett, s azt pontosan meg is fizettem; a 7 ./: alatti határozatból pedig kiténik: hogy Budapest főváros tanácsa, mint már budapesti települtnek kilátásba helyezte, hogy a magyar állampolgárság elnyerése esetén engem a főváros községi kötelékébe föl fog venni.

Egyébiránt, ha mindezen okmányok dacára is kétség merülhetne föl magyar állampolgári minőségem iránt, azt teljesen eloszlatná azon tény, hogy legújabban Nagyságos Freudhoffer János kir[ályi] tanácsos és nyug[almazott] segédhivatali igazgató úr által örökbe fogadtattam, mert e tény által, mint magyar állampolgárnak örökbefogadott fia, törvényeink értelmében magam is kétségkívül magyar állampolgárrá lettem.

A 8 ./: alatti örökbefogadási szerződés ugyanis tanúsítja: hogy Nagyságos Freudhoffer János kir[ályi] tanácsos és nyugalm[azott] segédhivatali igazgató úr

engem fia gyanánt örökbefogadott, s ezen örökbefogadást a nagymélt[óságú] m[agyar] kir[ályi] Igazságügyminisztérium is jóváhagyta.

A 9 :/: alatti okirat pedig azt tanúsítja: hogy örökbefogadó atyám, Nagyságos Freudhoffer János úr, ki 1813. évi május hó 11-én, Marmaros–Szigeten született, mint hivatalnok különböző hazai hatóságoknál, s utoljára a, mint segédhivatali igazgató, a nagymélt[óságú] m[agyar] kir[ályi] Pénzügyminisztériumnál működött, míg végre 45 évi buzgó és sikeres szolgálat után, 1880. évben, teljes fizetésének meghagyása mellett nyugalomba helyeztetett, s ez alkalmából Ő cs[ászári] és apostoli kir[ályi] Felsége által a királyi tanácsosi cím legkegyelmesebb adományozása által is kitüntettetett. Eszerint örökbefogadó atyámnak, nagyságos Freudhoffer János úrnak mint 45 éven át a magyar állam szolgálatában állott, s jelenleg is ugyanattól nyugdíjat húzó hivatalnoknak magyar állampolgári minősége kétségtelen; hogy pedig az adózók lajstromába 5 év óta föl van véve (1879: L. t[örvény] c[ikk] 8. §. 6. pont) bizonyításra nem szorul, mert előbb mint tényleges szolgálatban álló, most pedig mint nyugalmazott hivatalnoknak adója a fennálló szabályok értelmében hivatalból vonatott, illetve vonatik le a fizetését, majd nyugdíját kiszolgáltató állami pénztár által, és így hivatalból vétetik fel az adózók lajstromába; végül azt: hogy magának és családjának eltartására elegendő keresetforrással bír (1879: L. t[örvény] c[ikk] 8. §. 5. pont) igazolja ugyancsak a 9 :/: alatti okmány, mely szerint örökbefogadó atyám teljes fizetésével nyugdíjaztatott, s eszerint 1500 f[or]r[in]t évi nyugdíjat élvez. Mély tisztelettel megjegyzem egyébiránt: hogy saját vagyoni állásom is olyan: miszerint abból örökbefogadó atyám vagyonától vagy nyugdíjától függetlenül, minden körülmények között, tehát még teljes keresethiány esetére is, magamat és netáni házasságom esetére családomat kényelmesen eltartani képes vagyok.

Ezek szerint az 1879: L. t[örvény] c[ikk] 8. §. utolsó kikezdésében foglalt feltételeknek mindenben meg lévén felelve, még azon esetben is, ha magyar állampolgári minőségem már már [sic!] az :/:-7 :/: alatti okmányok alapján is elismerhető nem volna, Nagyságos Freudhoffer János kir[ályi] tanácsos úr, mint kétségtelen magyar honpolgár által történt örökbefogadtatásom folytán, honosításom a törvény értelmében engedélyezendő volna.

Mély tisztelettel esedezem tehát a nagyméltóságú m[agyar] kir[ályi] Minisztériumhoz: miszerint magyar állampolgári minőségemet elismerni, illetve mint magyar állampolgár által örökbefogadott egyénnek honosításomat engedélyezni, s részemre az idézett t[örvény] cikk 6. és 11. §§-ai értelmében a szabályszerű honosítási okiratot kiállíttatni és a mellékelt okmányokkal együtt igazolt megbízottam, dr. Floch Henrik m[agyar] kir[ályi] pénzügyi tanácsos s ügyvéd úr kezéhez mielőbb kiszolgáltatni méltóztassék.

Mély tisztelettel maradván a nagymélt[óságú] m[agyar] kir[ályi] Minisztérium-
nak alázatos szolgálja:

Wagner Otto
műépítész

13.

*A belügyminiszter 1884. január 14-én kelt átirata Budapest Főváros
polgármesteréhez. [Budapest Főváros Levéltára.
IV. 1407. b. Budapest Székesfőváros Tanácsának iratai.
Tanácsi Ügyosztályok Központi irattára. I. 3072/1883.]*

2630. szám/IVb.

Nagyságos Úr!

Wagner Ottó műépítész közvetlenül ide benyújtott folyamodványára, melyben magyar állampolgárságát elismertetni, esetleg magát honosítani kéri, Nagyságod arról értesítettik, miszerint az ellen, hogy a nevezett magyar állampolgárnak elismertessék, ehelyütt észrevétel nem forog fenn, mert folyamodó bár Alsó-Ausztriában született, mint magyar származású, a magyar királyi udvari korlátnokságnál szolgált és haláláig a magyar állampolgárjogot megtartott egyén törvényes fia, nagykorúságáig kétségen kívül az atyai honilletőséget követte, nagykorúsága óta pedig miután rendes elbocsátást nem kért, és nem nyert, eredeti honosságát máig megtartotta, amennyiben pedig születési helye és foglalkozása folytán osztrák állampolgárságot netán tényleg nyert volna, ez mint kettős állampolgárság a magyar-
nak elismerését most már annál kevésbé akadályozza, mert ezen osztrák állam-
kötelékből az illetékes hatóság által el lön bocsátva.

Minthogy az államköteléki kérdés ekkénti megoldásának a folyamodó belföldi községi illetőségére nézve sem lesznek nehézséggel járó következményei, mert a fővárosi tanács folyó hó 3-án 62848/83. számú folyamodó részére felvételi ígér-
vényt állított ki. A folyamodvány Nagyságodnak a fentebbiek szem előtt tartásával saját hatáskörében leendő elintézés végett megküldetik.

Budapesten, 1884. évi január hó 14-én.

A miniszter megbízásából:

Lukács György
miniszteri tanácsos

14.

Budapest Főváros Tanácsa 1884. január 18-án kelt határozata Otto Wagner és Susanna Wagner községi illetőségbe való felvételéről. [Erdélyi Unitárius Levéltár. Főpapi Törvényszék válóperes iratai. 5/1884. — Másolatban: Budapest Főváros Levéltára. IV. 1409. b. Budapest Székesfőváros polgármesterének iratai. Elnöki és elnöki ügyosztályi iratok. 234/1884.]

Budapest Főváros Tanácsa
3209. szám
1884. I.

J[egyzőkönyv]

Belügyminiszteri leirat Wagner Otto állampolgársága ügyében.

H[atározat]

Folyamodó magyar állampolgársága a nagymélt[óságú] m[agyar] kir[ályi] belügyminiszter úrnak f[olyó] évi január hó 14-én 2630. sz[ám] a[latt] kelt leiratával megállapítván, a folyó évi január hó 3-án 62848-883. sz[ám] a[latt] kelt tan[ács]i határozat alapján a főváros községi kötelékébe véglegesen felvétetik s részére az ezt tanusító illetőségű bizonyítvány egy 1 f[o]r[in]tos bélyeggel ellátva kiadatni határoztatik.

Utasítatik ennél fogva a keb[elbeli] letétpénztár, hogy a f[olyó] évi eng[edélyezési] díjn[apló] 635. tétele alatt lefizetett 25 f[o]r[in]t, azaz huszonöt forintot szabályszerűen vételezze be. A katona ügyosztály pedig felhivatik, hogy folyamodót, ki 1841-ben július hó 13-án Penzingben született és Domkart [sic!] József névű nejétől elvászatott, továbbá gyermekét Bécsben az 1868. évi június hó 3-án született Susanna Erzsébetet az itteni illetőségükről vezetett lajstromokba jegyezze be.

Végül tekintve, hogy folyamodó kérvényében az esetre, ha a főváros községi kötelékébe fel fog vétetni, a polgármester úr által kijelölendő jótékony célra 100 f[o]r[in]tot ajánlott fel, az eziránti intézkedés végett, az 1883. évi 54906. számot nyert kérvény polgármester úrhoz tétetik át. Miről a polgármester úr, folyamodó becsatolt okmányai, a belügymin[iszteri] leirat hiteles másolatának és az illetőségű bizonyítvány kiadásával, megbízottja, dr. Floch Henrik ügyvéd úr kezéhez, továbbá a katona ügyosztály letétpénztár és számvevőség felzeten értesítetik.

Budapest, 1884. január hó 18-án.

A fővárosi tanács.
Gerlóczy Károly s. k.
apolgármester

15.

Budapest Főváros Tanácsa által 1884. január 18-án kiadott illetőségi bizonyítvány Otto Wagner részére. [Erdélyi Unitárius Levéltár. Főpapi Törvényszék válóperes iratai. 5/1884.]

Budapest főváros tanácsától

3209 1884. sz[ám]

I.

Illetőségi bizonyítvány

Budapest főváros tanácsa ezennel hivatalosan igazolja, hogy Penzingben 1841. évi július hó 13. napján született Wagner Otto az 1876. évi V. törvénycikk értelmében Budapest főváros községi kötelékébe tartozik.

Ezen illetőségi bizonyítvány hatálya a kiállítás napjától számított négy évre terjed.

Kelt Budapesten, 1884. évi január hó 18. napján.

A fővárosi tanács.
Gerlóczy Károly s. k.
alpolgármester

16.

Derzsi Károly budapesti unitárius lelkész 1884. január 30-án kelt, Otto Wagner részére kiállított áttérési bizonyítványa. [Erdélyi Unitárius Levéltár. Főpapi Törvényszék válóperes iratai. 5/1884.]

56-1884.

Bizonyítvány

Alulírott hitelesen bizonyítom, hogy Wagner Ottó, műépítész, budapesti lakos ([akik] Budapest Mária Valéria u. 4.), ki a róm[ai] kat[olikus] egyház kebeléből a törvényes módozatok megtartása mellett 1883. évi december hó 5-én kilépett s a budapesti unitárius egyházközség tagjai közé szabályszerűen fölvetetett — ezen egyháznak ma is buzgó tagja.

Kelt Budapesten, 1884. január 30-án.

Derzsi Károly
unitárius lelkész

17.

Derzsi Károly budapesti unitárius lelkész 1884. január 30-án kelt, Otto Wagner részére kiállított, az áttérési díj befizetését igazoló bizonyítványa. [Erdélyi Unitárius Levéltár. Főpapi Törvényszék válóperes iratai. 5/1884.]

57-1884.

Bizonyítvány

Alulírott hitelesen bizonyítom, hogy Wagner Ottó műépítész, b[uda]pesti lakos, ki a róm[ai] kat[olikus] egyház kebeléből a b[uda]pesti unitárius egyházközségbe szabályszerűen áttért — ezen áttérése alkalmával, említett egyh[áz]község kepelapja javára 60 (hatvan) f[o]r[in]tot lefizetett.

Budapesten, 1884. január 30-án.

Derzsi Károly
unitárius lelkész

18.

Otto Wagner 1884. január 30-án kelt keresete a Kolozs–Doboka-köri Alpapi Törvényszékhez. [Erdélyi Unitárius Levéltár. Főpapi Törvényszék válóperes iratai. 5/1884.]

Tisztelendő alpapi törvényszék!

Az A:/: alatt eredetben és hiteles magyar fordításban csatolt keresztlevél tanúsítása szerint, Alsó–Ausztia Penzing községében, 1841. év július hó 13-án, magyarországi illetőségű, katolikus szülőktől születtem, és a katolikus vallás szertartásai szerint kereszteltettem meg; a B:/: alatt eredetben és hiteles magyar fordításban csatolt esketési bizonyítvány szerint pedig Bécsben, 1867. év július hó 20-án házassági frigyre léptem bécsi illetőségű Domhart Josefa katolikus vallású hajadonnal.

Ezen házassági viszonyunk — bár ha a szeretet vezérelte egybekelésünket — boldog nem volt; mert már házaseletünk első napjain mutatkozó hajlamaink és érzelmeink különbözősége köztünk csakhamar a családi viszályok naponként megújuló sorozatát kelté fel, míg végre az egymás iránti szeretetet a kölcsönös engesztelhetetlen gyűlölség váltotta fel.

Mindketten érezvén, hogy a folytonos viszálykodás és gyűlölség egyetlen gyermekünk, Susánna erkölcsi érzetére s nevelésére káros befolyással lenne, kölcsönös beleegyezéssel elhatároztuk, hogy a további botrányokat kikerülendő, egymástól tényleg elválunk.

Elhatározásunkat a tett nyomban követé, egymástól elkülönöztünk, elváltunk, egyszersmind miután vagyoni viszonyainkat kölcsönösen rendeztük, s gyermekünk, Susánna eltartásáról és neveltetéséről kellőleg intézkedtünk és egymás közt megegyeztünk, a tényleges elválás jogszerűvé tétele végett, a bécsi cs[ászári] kir[ályi] országos törvényszékhez, kölcsönös egyezség alapján, ágy és asztaltól való elválásztásunk iránt folyamodtunk, minek folytán a bécsi cs[ászári] kir[ályi] országos törvényszék C:/: alatt eredetben s hiteles magyar fordításban csatolt határozatával ágy és asztaltól elválásztattunk, az elválás megengedetett. Ezen határozat a rávezetett záradék szerint jogerőre jutott.

A C:/: alatti határozat igazolja azt is, hogy a vagyoni kérdéseket egymás közt elintéztük és gyermekünk, Susánna tartásáról és neveltetéséről egyértőleg, kellőleg gondoskodtunk.

Elválásztásunk után Budapestre költözvén, kérésem folytán a nagyméltóságú m[agyar] kir[ályi] belügyminisztériumnak D:/: alatt hivatalos másolatban csatolt döntvénye szerint, magyar honosnak nyilvánítottam, és az E:/: és F:/: alatt eredetben csatolt okmányok tanúsítása szerint, Budapest főváros községi kötelekébe felvitettem.

Budapesten az unitárius vallás hitelveivel megismerkedvén, meggyőződésből, a katolikus egyház kebeléből kiléptem és az unitárius egyház kebelébe beléptem, minek folytán a budapesti unitárius egyház tagjai közé múlt 1883. év december hó 5-én felvitettem, mint ezt a G:/: alatt eredetben csatolt bizonyítvány tanúsítja, a H:/: alatt eredetben csatolt bizonyítvány szerint pedig kepeváltság–fizetési kötelezettségemet teljesítettem.

Miután elválásunk óta nőmmel együtt nem éltem, a házaseletet vele nem folytattam, mint ezt I:/: alatt mellékelt nyilatkozatommal tanusítom, miután nőm iránt most is engesztelhetetlen gyűlöléssel viseltetem, s a köztünk létező engesztelhetetlen gyűlölésg folytán a házaselet célját vesztvén, békés folytatása lehetetlenné vált: annálfogva K:/: alatt eredetben igazolt ügyvédem által tisztelettel kérem a tisztelendő alpapi törvényszéket, mint reám nézve illetékes egyházi bíróságot:

méltóztassék rendkívüli tárgyalás és székezés útján, a becsatolt okmányok, és nőm iránti engesztelhetetlen gyűlölésg alapján, a köztünk és [sic!] nőm, Domhart Josefa között 1867. év július hó 20-án kötött, ágy és asztalra nézve már jogérvényes bírói ítélettel megszüntetett házassági viszonyból engem véglegesen kiszabadítani és szerencsésebb házasságra felbocsátani.

Kolozsvárt, 1884. év január hó 30.

Tisztelettel:

Wagner Ottó
műépítész

19.

Boros György házasságvédő 1884. február 1-én kelt észrevétele Otto Wagner válóperében. [Erdélyi Unitárius Levéltár. Főpapi Törvényszék válóperes iratai. 5/1884.]

A Kolozsdoboka Köri Tisztelendő Unitárius Alpapi Törvényszékhez Wagner Otto műépítész, unitárius vallású fél által végelválasztás iránt beadott folyamodására házasságvédi észrevétel

Minthogy a folyamodás és annak mellékletei az egyháznak törvényeiben előírt kellékeknek, s az ügy előbben is tett eljárásainknak megfelel, nincs kifogásom annak teljesítése ellen, azonban az egész ügyet végeldöntésre a Főtisztelendő Főpapi Törvényszékhez fellebbezem.

Kolozsvárt, 1884. február 1.

Boros György
alp[api] házasságvéd

20.

A Főpapi Törvényszék 1884. február 6-án kelt ítélete Otto Wagner válóperében. [Erdélyi Unitárius Levéltár. Főpapi Törvényszék ülésjegyzőkönyvei. 5/1884.]

Második ülés

Renden kívül tartatott 1884. február 6-án, főtisztelendő püspök Ferencz József úr elnöklete alatt; jelen voltak: Ferenczi Mózes, Kovácsi Antal rendes, Filep István, Jánosi Gergely és Szabó Mózes pótbírák, jegyzett Benczédi Gergely r[endes] bíró és h[ites] jegyző.

5. Felülvizsgálat alá vétetik budapesti műépítész, unitárius vallású, 43 éves Vagner Ottó felperesnek, bécsi születésű, r[ómai] kat[olikus] vallású, 36 éves Domhart Jozsefa alperes ellen, a Kolozsdoboka-köri alpapiszékről hivatalból fellebbezett válópere.

Ítélet: A főpapi törvényszék az átvizsgált okmányokból meggyőződött arról, hogy feleknek 1867. július 20-án Bécsben, róm[ai] kat[olikus] szertartás szerint kötött házassági szövetsége a köztök kifejtett engesztelhetetlen gyűlölség miatt fenn nem tartható, azért az alpapi széknek 1884. február 2-án 11. sz[ám] a[latt] közzölt azon ítéletét, mely szerént felperes Vagner Ottót mint unitáriust véglegesen elválasztja s szerencsésebb házasságkötésre felszabadítja, mindenekben helybenhagyja s teljesedésbe vételét meghatározza.

21.

Stefan Emerich Wagner születésével kapcsolatos bejegyzés a bécsi Votivkirche keresztelési anyakönyvében 1884. április 12-én. [Propsteipfarramt Votivkirche. Trauungsbuch Tom. III. (1883-1885) Fol. 21. Rz. 2.]

Name des TaufendenAnton Falk Crop.¹⁵¹

Jahr, Monat, Tag

Geboren 12. April getauft 4. Mai 1884.

Wohnung und N[umme]r des Hauses

I. Stadiongasse 6.

Name des GetauftenStefan Emerich + am 5. III. 1945 im St. Veit 9 d. Glau, St. A.¹⁵²Religion

Katholisch

Geschlecht

Männlich

Aeltern — Vaters Name und Condition oder Charakter

Wagner Otto, Architekt und k[aiserlich]k[öniglicher] Baurath, unitar[ische] Rel[i]g[i]on

Aeltern — Mutters Tauf- und Zuname

Aloisia Josefa Anna Stiffel unitar[ische] Rel[i]g[i]on

Pathen Name und Stand

Caroline Stiffel Private in Odessa Dreibastrasse N[umer]o 18.

Helene Stiffel Stellvertreterin I Stadiongasse 6.

Anmerkungen

[olvashatatlan név]

Zufolge Rathsschlag des Wiener Magistrates d[a]to 3. Mai 1884 Z[ahl] 137533 u[nd] Auftrag des f. e[rzbischöflichen] Ordin[ariats] v[om] 3/5. 884, Z[ahl] 3239. die Taufe vollzogen. — Kindeseltern getraut v[or] d[er] unitarischen Kirchengem[ein]d[e] Budapest, 11. Febr[uar] 1884 l[au]t Trauschein. — Die Unterzeichne-

---

151 Bizonytalan olvasat!

152 Halálózásra vonatkozó utólagos bejegyzés!

ten verpflichten sich hiemit, das nach ihrem Wunsche getaufte Kind Stefan Emerich Wagner katholisch erziehen zu lassen.

Otto Wagner Vater
Louise Wagner Mutter
[olvashatatlan név] Dr. Wach¹⁵³ als Zeuge

22.

Godfried Marschall, a Votivkirche plébánosának felterjesztése 1889. augusztus 7-én a bécsi érseki ordináriátushoz Otto Wagner és Louise Stiffel házasságkötésének ügyében. [Diözesanarchiv Wien. Konsistoriali Ordinariatsakte. Konvertiten 1889/II. 6041.]

Hochwürdigstes f. e[rzbischöfliches] Ordinariat!

Am 20. Juli 1867 verhehlchte sich der katholische Architect Otto Wagner mit der kath[olischen] Josefine Elisabeth geborene Domhart. Diese Ehe wurde civilgerichtlich von Tisch und Bett geschieden, beide Ehegattin verließen ihre Mutterkirche und wurden abtrünnig.

Otto Wagner wurde Unitarier und ungarischer Staatsbürger und verhehlchte sich laut Trauungsauszug am 11. Februar 1884 mit der ebenfalls zum unitarischen Bekenntniße übergetretenen Aloisia Josefa Anna Stiffel während Josefine Wagner geborene Domhart zum helvetischen Bekenntniß übertrat u[nd] den Banquier Horn heirathete.

Nach beiliegendem Todtenschein starb nun die rechtmässige Frau des Otto Wagner nämlich Josefine Elisabeth geborene Domhart im helvet[ischen] Bekenntniße verhehlchte Horn am 4. Juli 1889 zu Wien und es ist daher die Ehe des Otto Wagner wirklich gelöst und Otto Wagner in der Lage eine neue Ehe eingehen zu können.

Otto Wagner will nun seine in Budapesth am 11. Februar 1884 nach ungarischen Gesetzen giltige Ehe auch nach den Gesetzen der kath[olischen] Kirche als giltig anvalidiren lassen.

Diesem Wunsche steht aber entgegen

1. daß beide Nupturienten Unitarier sind
2. daß der Eingehung des Ehehindernißes des Ehebruches §. 36 der Anweis[ung] f. g. Ehegerichte entgegensteht, da faktisch adulterium qualificatum

---

153 Az egyik tanú olvashatatlan neve megegyezik a megjegyzés-rovat elején szereplő névvel; a másik tanú esetében a név bizonytalan olvasat.

mit der Aloisia Josefa Anna Stiffel vorhanden ist, indem Otto Wagner mit derselben eine Ehe abzuschließen wagte.

Um nun diese traurige Angelegenheit wieder in Ordnung zu bringen wird das f. e[rzbischöfliche] Ordinariat um folgende Fakultäten gebeten:

1. Um die Erlaubniß Otto Colomann Wagner und Aloisia Josefa Anna Stiffel wieder in die kath[olische] Kirche aufnehmen zu können. Von der Anmeldung des Austrittes aus dem Unitarismus könnte abgesehen werden weil keine Kirche, oder Religionsgenossenschaft der Unitarier in Österreich besteht der nach §. 6 des Gesetzes vom 25. Mai 1868 R[eichs] G[esetz] bl[att] N[umer]o 49 die Anzeige gemacht werden könnte. Übrigens kann auch, wenn es bestimmt wird diese Anmeldung erfolgen.

2. Da die beiden Nupturienten Otto Wagner u[nd] Aloisia Josefa Stiffel als verehelicht gelten und als ungarische Staatsbürger auch vor dem ungarischen Gesetze verehelicht erscheinen, so wolle das f. e[rzbischöfliche] Ordinariat die Dispens von 3 Aufgeboten gütigst gewähren und es kann zur Vorsorge dann noch vom Wiener Magistrate die gleiche Dispens erbeten werden, obgleich letzteres nicht nothwendig erscheint.

3. Das hochw[ürdige] f. e[rzbischöfliche] Ordinariat geruhe aus der Quinquenalfacultät „Dispensandi super impedimento criminis neutro tamen conjugum madrigante¹⁵⁴“ zu dispensiren von dem Eehindernisse des adulteriums zwischen den Nupturienten Otto Wagner u[nd] Aloisia Josefa Anna Stiffel.

Da beide Nupturienten in Wien I. Bezirk Stadiongasse N[umer]o 6 den eigentlichen Wohnsitz haben einen großen Theil des Jahres auch auf einer Villa in der Wiener Erzdiözese zu bringen u[nd] eigentlich kein Zweifel über die Competenz des hiesigen Pfarrers qua parochno proprino [sic!] domicilii entstehen, so wird doch für die volle Sicherheit auch um die delegatio Ordinarii ersucht.

In dem der Gefertigte für die Wahrheit des Dargelegten einsteht bittet er um gnädige Bewilligung des Angesuchten.

Wien am 7. August 1889

Dr. Godfried Marschall

23.

A bécsi érseki ordináriátus leirata 1889. augusztus 7-én Godfried Marschall plébánosnak Otto Wagner és Louise Stiffel házasságkötésének ügyében.

*[Diözesanarchiv Wien. Konsistoriali Ordinariatsakte.
Konvertiten 1889/II. 6041.]*

In Erledigung des Berichtes vom 7. August 1889 Z[ahl] 106 über die Eheangelegenheit der Unitarier Otto Wagner und Aloisia Josepha Anna Stiffel ertheilt das f. Ordinariat hiemit die Ermächtigung, die genannten Personen von den durch die Apostasie verwirkten kirchlichen Censuren loszusprechen und durch Abnahme des Glaubensbekenntnißes der katholischen Kirche in dieselbe aufzunehmen.

Bei dem Umstande, als Otto Wagner und Aloisia Josepha Anna Stiffel für verehlicht gelten und als ungarische Staatsbürger auch vor dem ungarischen Gesetze verehlicht erscheinen, werden denselben zum Behufe der Eingehung einer kirchlich giltigen Ehe die vorgeschriebenen kirchlichen Verkündigungen gegen Ablegung des Manifestationseides, daß sie sich eines Hindernißes der giltigen und erlaubten Eheschließung nicht bewußt sind, nachgesehen.

Da die genannten Personen es gewagt haben, noch bei Lebzeiten der rechtmäßigen Gattin des Otto Wagner eine Ehe einzugehen, so wird kraft der vom apostolischen Stuhle erlangten Facultäten die Nachsicht von dem Eehinderniße des Ehebruches zwischen den Eherwerbern Otto Wagner und Aloisia Josepha Anna Stiffel hiemit ertheilt.

Endlich werden Euer Hochwürden zur Vornahme der kirchlichen Trauung der Eherwerber Otto Wagner und Aloisia Josepha Anna Stiffel delegirt.

Die Berichts-Beilagen folgen im Anschlusse zurück.

Vom f. e[rzbischöflichen] Ordinarate

Wien, am 7. Aug[ust] 1889

24.

Otto Wagner 1889. augusztus 10-én beadott kérvénye Kamermayer Károlyhoz, Budapest Főváros polgármesteréhez. [Budapest Főváros Levéltára. IV. 1409. b. Budapest Székesfőváros polgármesterének iratai. Elnöki és elnöki ügyosztályi iratok. 4251/1889.]

Nagyságos Királyi Tanácsos, Polgármester Úr!

A magyar állampolgársági kötelekből leendő elbocsáttatásom iránt a m[agyar] kir[ályi] Belügyminiszter Úr Nagyméltóságához intézett fölszerelt kérvényemet

:/: alatt azon tiszteletteljes kérelemmel vagyok bátor Nagyságodnak bemutatni, miszerint azt az 1879: L. t[örvény] c[ikk] 10. §-a értelmében Ő Excellentiájához pártolólág fölterjeszteni méltóztassék.

Kitűnő tisztelettel Nagyságodnak alázatos szolgálja

Wagner Otto

25.

Otto Wagner 1889. augusztus 10-én beadott kérvénye gróf Teleki Géza belügyminiszterhez, a magyar állami kötelekből való elbocsájtása iránt. [Magyar Országos Levéltár. K. 150. Belügyminisztérium általános iratai. 1889–I–10–54580.]

Nagyméltóságú m[agyar] k[irályi] Minister, Kegyelmes Úr!

A tisztelettel alulírott Wagner Otto, a /: alatti okirat szerint magyar állampolgár s a 2 /: alatti okirat szerint budapesti illetőségű vagyok ugyan; de miután már évek óta tényleg Bécsben lakom — mint cs[ászári] k[irályi] építészeti tanácsos és műépítész, hivatásomat Bécsben teljesítem s adómat is ugyanott fizetem — elhatároztam, hogy nőmmel, Stiffel Alojzia Jozefa Annával, kivel a 3 /: alatti okirat szerint 1884-ben keltem egybe, továbbá a 4 /: alatti keresztlevél szerint 1868-ban született Zsuzsánna–Erzsébet, az 5 /: alatti szerint 1884-ben született István–Imre és a 6 /: alatti szerint 1887-ben született Alojzia–Zsuzsánna nevű 3 kiskorú gyermekemmel együtt a magyar állampolgársági kötelekből kilépek, s az osztrák állampolgárságot fogom megszerezni, aminek adományozására nézve a 7 /: alatti szerint az alsó-ausztriai helytartóságtól, az illetőség megadására vonatkozólag pedig 8 /: szerint Bécs főváros tanácsától biztosítást is nyertem.

Midőn tehát a magyar állampolgársági kötelekből való elbocsáttatásomért Nagyméltóságodhoz fordulni bátor vagyok, az 1879: L. t[örvény] c[ikk] 24. §-ában foglalt feltételek igazolásául előterjesztem:

9 /: alatti keresztlevelemet, mely szerint 1841-ben születvén, jelenleg 48 éves vagyok, tehát a megkívánt rendelkezési képességgel is bírok; ugyanezt tanúsítja nőmre, az 1859-ben született Stiffel Alojziára nézve a 10 /: alatt csatolt keresztlevél; továbbá

11 /: alatt a fővárosi adószámviteli hivatal bizonylatát, mely szerint sem állami, sem községi adóval nem vagyok hátralékban; és

12 /: alatt a b[uda]pesti kir[ályi] Törv[ény]szék bizonylatát, mely szerint a magyar korona országai területén büntető vizsgálat alatt nem állok, sem oly büntető ítélet ellenem nem hozatott, mely még végrehajtva nincs.

A bemutatott okiratok által mindazon feltételeknek, melyek az 1879: L. törvény] c[ikk] értelmében a magyar állampolgári kötelekből való elbocsáttatáshoz megkívántatnak, fennforgása igazolva lévén, alázatosan esedezem Nagyméltóságodhoz: miszerint engem, alulírt Wagner Ottot, nőmmel szül. Stiffel Alojzia Józsefa Annával és Zsuzsanna Erzsébet, István–Imre, és Alojzia Zsuzsanna nevű 3 kiskorú gyermekemmel együtt a magyar állampolgári kötelekből elbocsátani s az elbocsátási okiratot jelen kérvényem összes mellékleteivel együtt 13 :- alatt igazolt ügyvédem kezéhez kiszolgáltatni méltóztassék.

Mély tisztelettel lévén Nagyméltóságodnak alázatos szolgálja

Wagner Otto

26.

Kivonat a Votivkirche keresztelési anyakönyvéből 1889. augusztus 16-án, Otto Wagner és Louise Stiffel betérésére vonatkozóan. [Diözesanarchiv Wien. Konsistoriali Ordinariatsakte. Konvertiten 1889/II. 6041.]

Name des Priesters der das kath[ollische] Glaubensbekenntniß aufgenommen hat

Dr. Godfried Marschall Propst u[nd] Pfarrer

Jahr, Monat, Tag der Ablegung des Bekennt[ni]ß[es]

16. August 1889

Wohnung und N[umme]r des Hauses u[nd] Kirche in welcher das Glaubensbekenntn[i]ß erfolgt wurde

I. Stadiongasse 6

Name der Convertiten, Alter, Charakter u[nd] Geburtsort

Otto Coloman Wagner Architekt u[nd] k[aiserlich] k[öniglicher] Baurat geboren am 13 Juli 1841

Religion

[–]

Geschlecht — Männlich

m[ännlich]

Ehelich

eh[e]l[ich]

Aeltern — Vaters Name und Condition oder Charakter

Wagner Simon kon[iglicher] ung[arischer] Hof Kanzellist u[nd] beedeter Hofnotär geb[oren] von Pressburg in Ungarn kath[olische] Relig[ion]

Aeltern — Mutters Tauf- und Zuname

Susanna Huber Hellferstorfer kath[olische] Relig[ion] geb[oren] von Theneberg Pfarre Altenmarkt V. U. M. D.¹⁵⁵ in Österreich

Pathen Name und Stand

Alois Schwerwacher Meßner IX. B[ezirk] Maximilianplatz N[umer]o 8.

Karl Hartmann Kirchendiener IX. B[ezirk] Maximilianplatz N[umer]o 8.

Anmerkungen

Otto Kolomann Wagner l[au]t T[au]fschein in Penzing bei Wien am 13. Juli 1841 geboren wurde Unitarier hat am 9. August 1889 Z[ahl] 270280 beim Wien[er] Mag[istrate] seinen Austritt aus der unit[arischen] Gemeinschaft angezeigt f. e[rzbischöfliche] Ord[inariats]bewill[i]g[ung] zur Aufnahme in die kath[olische] Kirche vom 7. August 1889 Z[ahl] 6041

Name des Priesters der das kath. Glaubensbekenntniß aufgenommen hat

Dr. Godfried Marschall Propst u[nd] Pfarrer

Jahr, Monat, Tag der Ablegung des Bekennt[ni]ß[es]

16. August 1889

Wohnung und N[umme]r des Hauses u[nd] Kirche in welcher das Glaubensbekennt[ni]ß erfolgt wurde

I. Stadiongasse 6

Name der Convertiten, Alter, Charakter u[nd] Geburtsort

Aloisia Josefa Anna Stiffel geboren zu Wien am 28-ten September 1859.

Religion

[-]

Geschlecht — Weiblich

w[eiblich]

Ehelich

eh[e]ll[ich]

Aeltern — Vaters Name und Condition oder Charakter

Stiffel Friedrich Wilhelm Handelsmann geb[oren] zu Odessa in Rußland
kath[olische] Relig[ion]

Aeltern — Mutters Tauf- und Zuname

Maria Aloisia Josefa Bauer kath[olische] Relig[ion] geb[oren] zu Wien

Pathen Name und Stand

Alois Schwerwacher Meßner IX. B[ezirk] Maximilianplatz N[umer]o 8.

Karl Hartmann Kirchendiener IX. B[ezirk] Maximilianplatz N[umer]o 8.

Anmerkungen

Aloisia Josefa Anna Stiffel ist l[au]t Taufschein am 28. Sept[em]b[er] 1859 in der Pfarre Alsernen Stadt geboren wurde Unitarisch hat am 9. August 1889 beim Wiener Magistrat Z[ahl] 270280 den Austritt aus der unit[arischen] Gemeinschaft angezeigt f. e[rzbischöfliche] Ord[inats]bewill[i]g[ung] zur Aufnahme in die kath[olische] Kirche vom 7. August 1889 Z[ahl] 6041

27.

Otto Wagner és Louise Stiffel 1889. augusztus 17-én, a bécsi Votivkircheben kötött házasságával kapcsolatos anyakönyvi bejegyzés. [Propsteipfarramt Votivkirche. Trauungsbuch Tom. IV. (1889) Fol. 35. Rz. 93.]

Copulans

Dr. Godfried Marchal

Propst u[nd] Pfarrer

Jahr 1889. — Monat und Tag

17 August 1889

Bräutigam — Name und Stand

Wagner Otto Koloman k[aiserlich] k[öniglicher] Baurath u[nd] Architect geb[oren] zu Penzing bei Wien, des Simon Wagner königl[ichen] ung[arischen] Hofkanzelist u[nd] beeideten Hofnotar u[nd] der Susanna geb[orenen] Huber Hellferstorfer beide kath[olischen] Relig[ion] eh[e]l[icher] Sohn.

Bräutigam — Wohnung — Nummer des Hauses und des Ortes

I. Stadiongasse 6 l[au]t Wohn Z[eugniss] über 1 Jahr

Bräutigam — Religion — katholisch

kath[olisch]

Bräutigam — Altersjahre

48 — geb[oren] 13/14. Juli 1841 l[au]t T[au]fsch[ein]

Bräutigam — Witwer

Witwer

Braut — Name und Stand

Aloisia Josefa Anna Stiffel geb[oren] zu Wien Pfarre Alservorstadt, des Friedrich Wilhelm Stiffel Handelsmannes u[nd] der Maria Aloisia Josefa geb[orenen] Bauer beide kath[olischen] Relig[ion] eh[eliche] Tochter

Braut — Wohnung — Nummer des Hauses und des Ortes

Stadiongasse No. 6 l[au]t Wohn Z[eugniss] über 1 Jahr

Braut — Religion — katholisch

kath[olisch]

Braut — Altersjahre

29 — geb[oren] am 28 Aug[ust]¹⁵⁶/9. Octob[er] 1859 I[au]t T[au]f[sch]ein]

Braut — Ledig

led[ig]

Beistände — Name und Charakter

Dr. Leopold Teltscher I. Burgring 9 Wien — Dr. Wach Josef¹⁵⁷ Graz Nicolaiquai 18

Anmerkung

Brautleute haben als ungarische Staatsbürger eine unitar[ische] Ehe geschlossen zu Budapest am 11. Februar 1884. Brautigam Witwer nach der am 4. Juli 1889 verstorb[enen] Josefine Elisabeth geb[orenen] Domhart dispensirt von 3 Eheaufgeb[oten] f. e[rzbischöfliches] Ord[inariat] 7. August 1889 Z[ahl] 6041. Wien[er] Magist[rat] 10. August 1889 Z[ahl] 271557/XVIII Manifestationseid abgelegt. Dispensirt ab imped[imento] criminis Wien. f. e[rzbischöfliches] Ord[inariat] vom 7. August 1889 Z[ahl] 6041 wieder eingetreten in die kath[olische] Kirche am 16. August 1889 beide Brautleute. Ehebewill[i]g[ung] des königl[ichen] ung[arischen] Cultusminist[erium] vom 9. August 1889 Z[ahl] 34592.

28.

A belügyminiszter 1889. augusztus 17-én kelt leirata Gerlóczy Károly alpolgármesternek. [Budapest Főváros Levéltára. IV. 1409. b. Budapest Székesfőváros polgármesterének iratai. Elnöki és elnöki ügyosztályi iratok. 4251/1889.]

Magyar királyi belügyminiszter

54580. szám/IVb.

Tekintetes Úr!

Wagner Ottó bécsi lakos kérelméhez képest a magyar állam kötelékéből — az Ausztriába, Bécsbe való kivándorlás céljából — elbocsáttatván, részére a mellékelt elbocsátási okirat állíttatott ki.

Miről Tekintetes uraságod a f[olyó] é[vi] augusztus 11-én 13487. szám alatt kelt jelentés kapcsán az ügyiratok visszarekesztése mellett, a 1880. évi január 5-én 584.

¹⁵⁶ Nyilvánvaló elírás: Louise Stiffel 1859. szeptember 29-én született.

¹⁵⁷ Bizonytalan olvasat! A tanú egyébként ugyanaz a személy, aki Stefan Emerich Wagner 1884-es keresztelőjekor is közreműködött. I.d. 149. jegyzetet!

szám alatt kiadott körrendeletben közelebről megjelölt további törvényszerű eljárás végett, s az 1879. L. t[örvény] c[ikk] 29. §-ának határozmányaira, továbbá a f[olyó] é[vi] 2757. számú körrendeletre való különös figyelmeztetés mellett, azon felhívással értesítettik, hogy az elbocsátási okirat kézbesítésének napját ide jelentse be.

Budapesten, 1889. augusztus 17-én.

A miniszter meghagyásából:

Torkos László
miniszteri tanácsos

GORECZKY TAMÁS

KÁLLAY BÉNI ÉS A MAGYAR DELEGÁCIÓ AZ 1880-AS ÉVEKBEN

Kállay Béni 1882-től 1903-ban bekövetkezett haláláig 21 éven át volt az Osztrák–Magyar Monarchia közös pénzügyminisztere. Ő volt a legtovább hivatalban lévő közös miniszter, mégis, napjainkig mintha kevés figyelmet kapott volna hazai történészeinktől. Kállay Béni belgrádi diplomáciai működését 1868–1871 között, Ress Imre dolgozta fel kandidátusi értekezésében, Kállay politikusi pályáivét 1875-től 1883-ig Vasas Géza írta meg több tanulmányában.

Jelen tanulmány Kállay Béni és a magyar delegáció kapcsolatát mutatja be 1882–1889 között, különös figyelmet fordítva azokra a kérdésekre, melyek a közös pénzügyminisztert hivatalánál fogva közvetlenül érintették. A külpolitikai környezet és Bosznia-Hercegovina biztonságának összefüggései mellett, elsősorban a két megszállt tartomány politikai és pénzügyi viszonyaival foglalkozik a tanulmány, azon kérdésekkel, melyek a magyar delegációban — albizottsági és plenáris üléseken — visszatérő rendszerességgel felmerültek. A pénzügyi kérdések közül a legfontosabb a tartományi költségvetés és a közös költségvetés kapcsolata volt. Törvény írta elő Bosznia-Hercegovina igazgatásával kapcsolatban, hogy a tartományok bevételeinek fedezniük kell a közigazgatási költségvetés kiadásait, ugyanakkor a két tartomány a Monarchia felbomlásáig rászorult Ausztria és Magyarország támogatására. A témára vonatkozó szűk körű szakirodalom is úgy tudja, Bosznia-Hercegovina teher volt a Monarchia gazdasága számára. E szembetűnő ellentmondásra keres magyarázatot a tanulmány, elsősorban a magyar delegáció nyomtatásban fellelhető naplói, jegyzőkönyvei és irományai, a Magyar Országos Levéltár Országgyűlési Levéltárának delegációs iratanyaga, valamint a korabeli sajtótermékek közül a Nemzet és a Pesti Napló című napilapok feldolgozásával.

A közös pénzügyminiszter szerepe a delegációban

A közös pénzügyminisztert a külügy- és a hadügyminiszter után a „harmadik vótum” illetve a közös kormányban, de e fontossági sorrend ellenére sajátos és nélkülözhetetlen szerepe volt az Osztrák–Magyar Monarchia államéletében. Ő volt a par excellence közös miniszter, akinek alkotmányos tisztsége onnan eredt, hogy 1867-ben a birodalomnak közös ügyei lettek, és egy közös költségvetésről is gondoskodni kel-

lett a két országos költségvetéstől elkülönítve. 1878-ban, amikor a Monarchia szert tett egy „közös” tartományra, Hercegovinára, az okkupált területek igazgatása, a közös ügyeket tovább szaporítva a közös pénzügyminiszter fennhatósága alá került.¹

A közös pénzügyminiszternek sajátos közvetítő szerep jutott a közös kormány és az országos kormányok között. Ő tárgyalta a két országos pénzügyminiszterrel a közös költségvetésről, hozzá futottak be a tárcák javaslatai, ő összesítette és küldte tovább azokat a közös minisztertanács résztvevőinek. A közös pénzügyminiszter terjesztette a közös minisztertanács elé az összmonarchia költségvetését, és gondoskodott a költségvetési javaslat átdolgozásáról a minisztertanács határozatai szerint. Ő terjesztette a nyitóülésen a delegációk elé a közös kormány költségvetési tervezetét, ő védelmezte az előterjesztéseket a két országos bizottságban, és ő nyújtotta át a záróülésen az elnöknek kihirdetésre az uralkodói szentesítéssel megerősített delegációs határozatokat.²

Az Osztrák–Magyar Monarchia bonyolult államgépezetét csak a kölcsönös bizalom légkörében lehetett működtetni. Különösen a közös pénzügyminiszter nem nélkülözhetette minisztertársai és az országos kormányok támogatását — számára a miniszteri felelősség szinte napi gond volt, amit csak minisztertársaival együtt és az országos kormányok jóindulata mellett vállalhatott. A közös miniszterek rászorultak az osztrák és magyar miniszterek segítségére, hiszen egyedül ők szerezheték meg a delegációk egyetértését a közös költségvetéshez, ami nélkül a Monarchia nem élvezhette volna a nagyhatalmi rang minden előnyét és kényelmét. A belpolitikai viszonyokat legjobban a miniszterelnökök ismerték, a delegációkban is az ő akaratuk érvényesült, ezért csak olyan költségvetési javaslat kerülhetett a bizottságok elé, amelyre ők a közös minisztertanácson előbb áldásukat adták. De ha a közös minisztertanácson egyezsére jutottak, a delegációk biztosan megszavazták a kettős monarchia közös kiadásait.³

A kiegyezést törvénybe iktató 1867:XII. törvénycikk félreérthetetlenül ki-
mondta: „A közös ügyek azon részére nézve, mely nem tisztán a kormányzat köré-

---

1 *Somogyi Éva: Kormányzati rendszer a dualista Habsburg Monarchiában.* Bp., 1996, História – MTA Történettudományi Intézete. (A továbbiakban: *Somogyi, Kormányzati rendszer*) 101–103. p.; *Somogyi Éva: A közös minisztertanács tagjai. 1867–1907.* In: *Történelmi Szemle* 34. (1992) 1–2. sz. (A továbbiakban: *Somogyi, Közös minisztertanács*) 53. p.

2 *Diószegi István: Az Osztrák–Magyar Monarchia közös minisztertanácsa. 1883–1895.* In: *Jogtörténeti Szemle* 4. (1992) 23–27. p.; *Somogyi, Közös minisztertanács* 53–54. p.

3 *Kozári Monika: Tisza Kálmán és kormányzati rendszere.* Bp., 2003, Napvilág Kiadó, 400. p.; *Somogyi Éva: A „közös ügyek”, 1867–1914. Abszolutista és alkotmányos elemek a közös-ügycs politikában.* Bp., 1995. História – MTA Történettudományi Intézete. (A továbbiakban: *Somogyi, Közös ügyek*) 10–11. p.

hez tartozik, Magyarország se teljes birodalmi tanácsot, se bármi néven nevezhető közös vagy középponti parlamentet célszerűnek nem tart, s ezeknek egyikét sem fogadja el”.⁴ Tehát a delegáció nem volt törvényhozó testület, csak az Országgyűlés egy bizottsága, mely évente egyszer ülésezett, amikor elfogadta a közös miniszteriumok következő évi költségvetését, amit aztán Magyarország, a kvóta arányában, tárgyalás nélkül, változatlanul felvett saját költségvetésébe.⁵ (A magyar törvénytől több lényeges pontban eltérő, a delegációkat egy lehetséges birodalmi parlament csírájának tekintő osztrák törvény erről nem rendelkezett.⁶)

Ugyanakkor a delegációk tagjai a közös miniszterekhez kérdéseket intézhettek — az albizottsági üléseken néha különösen kellemetlen kérdéseket —, interpellációkat nyújthattak be, és az 1848:III. törvénycikk mintájára vád alá helyezhették az alkotmányos törvények ellen vétő közös minisztert.⁷ Ami a politikai felelősséget illeti, delegációk a közös kormány előterjesztéseinek elutasításával, költségvetési törlések megszavazásával nyilváníthatták ki bizalmatlanságukat valamelyik közös miniszter iránt.

Mégis, volt két pillanat az Osztrák–Magyar Monarchia történetében, amikor a delegációk valóságos parlamentként működtek, és kikényszerítették egy közös miniszter lemondását. Az egyik ilyen eset 1906-ban történt, amikor a magyar delegáció megvonta bizalmát gróf Agenor Gołuchowski külügyminisztertől, mert meggyőződésük szerint a lengyel születésű miniszter, hatáskörét túllépve, az 1905–1906-os kormányzati válság idején beavatkozott a magyar belügyekbe.⁸

A másik eset 1882-ben történt. Április 15-én Ferenc József rendkívüli ülészakra hívta össze a delegációkat, már másodszer 1882-ben, és most is, mint év elején, egyetlen vitapont szerepelt a két országos bizottság napirendjén: a közös kormány előterjesztése a Monarchia déli részén és a megszállt területeken kitört felkelés elfojtásához szükséges rendkívüli katonai kiadásokról. Ez a felkelés olyan előrelát-

4 1867. évi XII. törvénycikk a magyar korona országai és az Ő Felsege uralkodása alatt álló többi országok között fennforgó közös érdekű viszonyokról, s azok elintézésének módjáról. 40–41. §. In: Magyar Törvénytár 1000–1895. Millenniumi emlékkiadás. 1836–1868. évi törvénycikkek. Bp., 1896, Franklin Társulat., 337. p.

5 1867: XII. tc. 28. §. Magyar Törvénytár 1000–1895. Millenniumi emlékkiadás. 1836–1868. évi törvénycikkek. 339. p.

6 *Deák Ágnes*: Az 1867. decemberi ausztriai törvénycikkek a közös ügyekről és azok kezelési módjáról. In: *Actas*, 2001/3–4. sz. 238–243. p.

7 1848: III. tc. 32–35. § és 1867: XII. tc. 50–51. §. Magyar Törvénytár 1000–1895. Millenniumi emlékkiadás. 1836–1868. évi törvénycikkek. 221., 341. p.

8 *Somogyi Éva*: A delegáció. In: *Századok*, 128. (1994) 3–4. sz. (A továbbiakban: *Somogyi, Delegáció*) 492., 502–503. p.

hatatlan esemény volt, melynek költségeit nem lehetett egyszerűen utólagos póthitel formájában elfogadtatni a delegációkkal, hanem rendkívüli ülésszakot kellett összehívni, előbb januárban, aztán, áprilisban.

A magyar delegáció részéről az egyesült négyes albizottság tárgyalta első olvasatban a közös kormány előterjesztését, s készített jelentést a bizottság plénuma számára. Az albizottság volt a delegáció érdemi tárgyalásainak színtere, ahol ellenzéki tagok is helyet foglalhattak, de számuk legfeljebb okvetetlenkedésre volt elég: az ügyek sorsdöntő befolyásolásához szükséges arányt nem érte el. A magyar delegáció minden ülésszak kezdetén nyolc albizottságot választott: 1882 és 1889 között a külügyi albizottságba 19–24, a hadügyibe 17–21, a tengerészeti albizottságba 7–11, míg a pénzügyi albizottságba 7–10 tagot választottak. E bizottságok együtt alkották az egyesült négyes albizottságot, melynek az elnök kivételével valamennyi delegátus tagja volt, és amely az okkupáció óta Bosznia-Hercegovina és a „Lim-terület” (a Novibazári Szandzsák) ügyeivel foglalkozott. Az egyesült négyes albizottságra még egy fontos feladat hárult: elsősorban és alaposan vizsgálja meg a váratlan események rendkívüli katonai kiadásait, melyek a közös hadsereg évi — rendes és rendkívüli — költségvetésén kívül többletkiadásként jelentkeznek. Volt még egy zárszámadási albizottság is, amelybe az első négy albizottság küldött tagokat: a hadügyi és a pénzügyi albizottság 3–3, a külügyi és a tengerészeti albizottság 2–2 tagot; egy háromtagú költségvetési albizottság, mely a delegáció saját költségvetésével bíbelődött; egy hattagú naplóbíró albizottság; valamint egy „kiegyeztető” albizottság, hét taggal, mely az osztrák delegációval tartotta a kapcsolatot és egyeztetett a határozatok eltéréseiről.⁹

Az egyesült négyes albizottság 1882. február 2-án elkészült jelentésében megnyugvással vette tudomásul Szlávy József közös pénzügyminiszter nyilatkozatát, hogy minden tőle telhetőt megtesz a közigazgatás megjavítása és a rend mielőbbi helyreállítása érdekében, s a delegáció a közös kormány előterjesztésére megszavazta a 8 millió forint rendkívüli katonai hitelt.¹⁰ A felkelést néhány hónap alatt leverték a cs. kir. hadsereg helyszínre vezényelt alakulatai, de a rendteremtés tetemes kiadásai miatt áprilisban további 23,733.000 forint engedélyezését kérte a hadvezetés az országos bizottságoktól. (1881-ben a teljes 1882. évre 6,177.500 forintot szavaztak

---

9 A közös ügyek tárgyalására a magyar országgyűlés által kiküldött bizottság jegyzőkönyvei. 1882–1889. Bp., Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság.

10 Az egyesült négyes albizottság jelentése, 1882. február 2. In: A közös ügyek tárgyalására a magyar országgyűlés által kiküldött országos bizottság rendkívüli ülésszakának irományai. Bp., 1882, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság. 2–8. p.; A magyar országos bizottság határozata 1882. február 5. In: Uo. 13. p.

meg a delegációk a Bosznia–Hercegovinában állomásozó csapatok rendkívüli kiadásaira.¹¹) A magyar delegáció egyesült négyes albizottsága újabb jelentést fogalmazott, melyben a Dalmácia déli részében és az elfoglalt tartományok egyes vidékein tapasztalható állapotokat tűrhetetlennek minősítette, és erélyes intézkedéseket követelt a közös kormánytól. A közös pénzügyminiszter felelősségéről nem esett szó a jelentésben: „az adminisztráció egyedül nem adhatott okot a lázadásra” — mondta ki az ítéletet az albizottság februári jelentése, és ezt az áprilisi jelentés „másodfokon” megerősítette; de az albizottság a több mint 23 millió forintos átalányösszeget túlzottnak találta, s leszállítását javasolta 2,033.000 forinttal.¹²

A plenáris ülés feszült légkörben kezdődött, s a delegátusok a „nem mehet ez így tovább” elkeseredésével estek neki Szlávay József közös pénzügyminiszternek. Ő tették felelőssé azért, hogy a helyi viszonyokat figyelmen kívül hagyó közigazgatás csődöt mondott, őt okolták amiatt, hogy a polgári igazgatás magasabb szintjein, csaknem négy évvel az okkupáció után is, még mindig katonák a hangadók — mint ha Bosznia–Hercegovinában új katonai határőrvidék alakult volna. De minden bajnak legfőbb okozója maga az okkupáció, mely feneketlen zsákként nyeli el Magyarország harminc százalékban beledobott forintjait. Végül a magyar delegáció elutasította az újabb rendkívüli katonai hitel teljes összegének megszavazását.¹³ A birodalmi tanács delegációja viszont „igent” mondott a közös kormány előterjesztésére, a háromszori üzenetváltás eredménytelen maradt, így 1882. április 26-án a két országos bizottság együttes ülést tartott a bécsi akadémia dísztermében. A közös szavazáson a magyar országos bizottság szinte egyhangúlag vetette el a közös kormány javaslatát: az 52 bizottsági tag közül egyedül a feltétlenül udvarhú konzervatív politikus, Szécsen Antal gróf szavazott „igennek”. Ugyanakkor 8 osztrák képviselő a magyarokkal tartott, s Ferenc József a most már közösen elfogadott magyar határozatot még ugyanazon a napon, április 26-án jóváhagyta és megerősítette.¹⁴

11 A magyar delegáció naplója, 1882. november 15. V. ülés. 61. p.

12 Az egyesült négyes albizottság jelentése, 1882. április 20. In: A közös ügyek tárgyalására a magyar országgyűlés által kiküldött országos bizottság rendkívüli (II.) ülészakának irományai. Bp., 1882, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság. 2–9. p.

13 A közös ügyek tárgyalására a magyar országgyűlés által kiküldött országos bizottság rendkívüli (II.) ülészakának naplója. Szerk.: Maszák Hugó. 1882. április 20. III. ülés, 1882. április 23. IV. ülés. Bp., 1882, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság. 5–48. p.

14 A közös ügyek tárgyalására a magyar országgyűlés által kiküldött országos bizottság rendkívüli (II.) ülészakának naplója. 1882. április 26. Együttes ülés. 57–58. p.; A magyar országos bizottság határozata. 1882. április 26. In: A közös ügyek tárgyalására a magyar országgyűlés által kiküldött országos bizottság rendkívüli (II.) ülészakának irományai. 21–23. p.

Szlávy József mindezt bizalmatlansági szavazásként értelmezte, s másnap benyújtotta lemondását, amit az uralkodó elfogadott.¹⁵ Korábban is akadt példa reá, hogy valamelyik delegációban kifogást emeltek egyik vagy másik közös miniszter ténykedése ellen, és vonakodtak elfogadni a tárca következő évi költségvetését. Ilyenkor a két miniszterelnök, főként az uralkodó felszólítására, kisebb költségvetési tételek törlésével hatásosan csillapította le a háborgó kedélyeket. De most Szlávy József érdekében nem mozdult sem az uralkodó, sem a magyar miniszterelnök. Bécsben nem kedvelték a katonákkal gyakran vitatkozó Szlávyt, Tisza Kálmán pedig saját bizalmasával akarta felváltani a veterán Deák-párti politikust.¹⁶

Ferenc Józsefnek a lemondott magyar miniszter helyébe, a kialakult szokásjog értelmében, magyar minisztert kellett találnia, ezért Tisza Kálmánnal egyeztetett Szlávy utódáról. Thallóczy Lajos szerint „Szlávy becsületes, jó ember volt, de a bosnyák dolgokat s embereket nem ismerte” — ezért az uralkodó olyan tisztviselőt keresett a közös Pénzügyminisztérium élére, aki nemcsak politikus és pénzügyi szakember, hanem a megszállott tartományok és a Balkán viszonyait alaposan ismeri, megfelelő nyelvtudással és diplomáciai tapasztalattal rendelkezik. S talált is ilyet Kállay Béni személyében. Ferenc József már Kállay külügyminisztériumi működése idejében tapasztalta, hogy Bosznia ügyeinek intézésére nincs nála alkalmasabb személy, de a magyar miniszterelnökkel nehezen jutott dűlőre. Tisza Kálmán eleinte testvéreire, Lajosra gondolt, de hamar belátta, hogy két Tisza mégsem ülhet egyszerre a közös minisztertanácsban. Később Csáky Albin gróf szepesi főispánt hozta javaslatba, de a széles műveltségű és kissé különc megjelenésű főúr lovagias mozdulattal elhárította az ajánlatot.¹⁷ Tisza végül Széchényi Pált említette. „*Erre a Felség türelmetlen lett s azt kérdezte tőle, hogy tud e még valakit? Mire Tisza azt felelé, hogy most már nem ismer, s nem ajánl senkit. Nekem már van jelöltem — mondá a Felség, s 1882. június 4-én kinevezte Kállayt miniszternek. Ebben megnyugodott azután Tisza is.*”¹⁸

Kállay Béni elsők között ismerte fel Magyarországon a szerb szomszédság fontosságát; a szerb nyelv mellett megtanult oroszul, törökül és újjögörögül is, korának

15 *Somogyi*, Közös ügyek 18.

16 *Ress Imre*: A közös minisztériumok szerepe a magyar államéletben (1867–1900). In: *Limes*. 31. 1998. (A továbbiakban: *Ress*, Közös minisztériumok) 31. p.

17 *Ress Imre*: Ungarn in gemeinsamen Finanzministerium. In: *Kaiser und König 1526–1918: eine historische Reise. Österreich und Ungarn Ausstellung im Prunksaal der Österreichischen Nationalbibliothek*. Wien, 2001, Collegium Hungaricum. 90. p.; Thallóczy Lajos naplója. I. 32–33., 59. p. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár. Quart. Hung. 2459. (A továbbiakban: Thallóczy Lajos naplója. I.)

18 Thallóczy Lajos naplója. I. 33., 59. p.

egyik legelismertebb Balkán-szakértőjévé képezve magát. 1868 és 1875 között belgrádi konzul volt, beutazta a szerb–bolgár határvidéket, és 1871-ben utazást tett Bosznia–Hercegovinában is. 1875-től 1878-ig ellenzéki képviselő volt az Országgyűlésben és a *Kelet Népe* főszerkesztője, 1877-ben elsőként állt ki a Képviselőházban gróf Andrássy Gyula külügyminiszter politikája mellett. A berlini kongresszus után ő képviselte a Monarchiát a kelet-ruméliai nemzetközi ellenőrző bizottságban, 1879–1882 között a Külügyminisztérium magas beosztású vezető tisztviselője volt. Ferenc József 1882-ben nem találhatott volna Kállay Béninél tapasztaltabb, felkészültebb és rátermettebb politikust a közös Pénzügyminisztérium vezetésére és Bosznia-Hercegovina kormányzására.¹⁹

Bosznia-Hercegovina és a Balkán-félsziget nemzetközi viszonyai az 1880-as években

Az osztrák-magyar csapatok — berlini kongresszus felhatalmazása értelmében — 1878. július 29-én lépték át a boszniai határt, a főserég Brodnál kelt át a Száván egy pontonhídon. Két nappal előbb, július 27-én felkelés tört ki Szarajevóban, amelyhez a török hadsereg ott állomásozó katonái is csatlakoztak, így a zömében muzulmán felkelők létszáma, az Albániából érkezett fegyveresekkel kiegészülve, elérte a 90–100 ezer főt. A mozgósított osztrák–magyar haderő nem készült fel kellően a felkelők elleni hegyvidéki harcra, és augusztusra a Monarchia hadvezetése — főként a maglaji összecsapás hatására — felismerte, hogy a négy hadosztály 50 000 katonája kevés a lázongó tartományok elfoglalásához. Ezért az uralkodó újabb hadosztályok mozgósítását rendelte el, és a Boszniába vezényelt cs. kir. haderő hamarosan 270.000 főre növekedett. A felkelést szeptember és október folyamán leverték, az utolsó ütközetet a nyugat-boszniai Velika Kladusánál vívták október 20-án, mely az osztrák–magyar csapatok győzelmével végződött. A boszniai bevonulás során a cs. kir. hadsereg 195 tisztjét és 7500 közkatonáját veszítette el; a gyalogezredek kétharmadát, míg a lovasezredek négyötödét Magyarországról vezényelték a harctérre, az áldozatok zöme, 5260 katona volt magyar állampolgár. De a rendkívül nehéz terepviszonyok, a hegyi felszerelés hiánya, az akadozó utánpótlás ellenére a csapatok teljesítették a rájuk bízott feladatot, és az általános hadkötele-

---

19 Kállay Béni életútját részletesen ld. a 7. mellékletben.

zetség is átesett a tűzkeresztségen. Az okkupációt a december végén kihirdetett általános amnesztia zárta le hivatalos érvénnyel.²⁰

A balkáni válságot követő időben új szövetségi rendszer épült ki Európában, mely kedvező külpolitikai konstellációt jelentett a megszállott tartományokban üggyel-bajjal berendezkedő Osztrák–Magyar Monarchia számára. Az 1879. október 7-én Németországgal aláírt kettős szövetség kimondta, hogy orosz támadás esetén a felek egész katonai erejükkel egymás segítségére sietnek. Bismarck közvetítésével a Monarchia és Oroszország rendezte balkáni nézeteltéréseit, és 1881. június 18-án Berlinben sor került a három császár szövetségének megújítására. Az egyezmény biztosította a Monarchia nagyhatalmi helyzetét és befolyását a Balkánon — a térség hatalmi viszonyain csak Bécs egyetértésével lehetett változtatni, az egyezményhez csatolt jegyzőkönyvben Oroszország hozzájárult, hogy a Monarchia alkalmas időpontban annektálhatja Boszniát és Hercegovinát, Ausztria-Magyarország pedig előre tudomásul vette Bulgária és Kelet-Rumélia egyesülését, ha az egyszer „a dolgok ereje folytán” bekövetkezik. A három császár szövetsége szabályosan elhatárolta az érdekszférákat a Balkánon: a félsziget nyugati fele az Osztrák–Magyar Monarchia, keleti fele Oroszország érdekkörébe került. 1882 májusában Olaszország csatlakozásával a kettős szövetség hármasszövetséggé bővült, amelyhez 1883 októberében egy gondosan titkolt megállapodással Románia is csatlakozott. E külpolitikai környezet a Monarchia számára teljes cselekvési szabadságot biztosított Bosznia-Hercegovinában: szilárdan megvethette lábát a megszállott tartományokban, és Oroszország mindezt nem akadályozta.²¹

-
- 20 *Bencze László*: Bosznia és Hercegovina okkupációja 1878-ban. Bp., 1987, Akadémiai Kiadó. 222–227. p.; *Palotás Emil*: Az Osztrák–Magyar Monarchia balkáni politikája a berlini kongresszus után 1878–1881. Bp., 1982, Akadémiai Kiadó. 34–42. p.; *Diószegi István*: Bismarck és Andrassy. Magyarország a német hatalmi politikában a XIX. század második felében. Bp., 1998, Teleki László Alapítvány. 281–317. p.; *Kozári Monika*: Ghyczy Kálmán naplója az 1878-as boszniai válságról. In: Világtörténet. 1996 tavasz-nyár. 58–60. p.; *Palotás Emil*: Bevonulás Boszniába. Balkáni krízis 1878. In: Rubicon 3. (1992) 8–9. sz. 61–63. p. (A továbbiakban: *Palotás*, Bevonulás Boszniába); *Palotás Emil*: Machtpolitik und Wirtschaftsinteressen. Der Balkan und Russland in der österreichisch-ungarischen Aussenpolitik 1878–1895. Bp., 1995, Akadémiai Kiadó. 14–28. p.; *Asbóth János*: Bosznia és a Hercegovina. Útirajzok és tanulmányok. Utószó. Írta: Vasas Géza. Bp., 2000, Tertia Kiadó. (A továbbiakban: *Asbóth*, Bosznia) 250–252. p.; *Pál Alfréd*: Bosznia-Hercegovina politikai szervezete. Bp., 1913, Eggenberger-féle Könyvkiadóvállalat. III. p.; *Barbara Jelavich*: A Balkán története. I. Bp., 1996, Osiris Kiadó. 306–317. p.; *Barbara Jelavich*: The establishment of the Balkan national states 1804–1920. Seattle — London, 2000, University of Washington Press. 141–157. p.
- 21 *Diószegi István*: Az Osztrák–Magyar Monarchia külpolitikája 1867–1918. Bp., 2001, Vince Kiadó. (A továbbiakban: *Diószegi*, Monarchia külpolitikája) 73–81. p.; *Diószegi István*: A ha-

A két balkáni tartomány biztonságára és nyugalma váloztatlanul a szomszédos Szerbia és Montenegró jelenthetett közvetlen veszélyt. A három császár egyezményében Szerbiáról nem esett szó, de Bécsben és Szentpéterváron is magától értetődőnek tekintették, hogy a Száván-túli országban a szomszédos Monarchiának lesz nagyobb befolyása. A két állam előbb kereskedelmi szerződést kötött, majd 1881 nyarán a politikai kapcsolatokat is az osztrák–magyar terveknek megfelelően rendezték: a Monarchia ígéretet tett, hogy támogatja Szerbia déli irányú határkiigazítási törekvéseit, és hozzásegíti fejedelmét a királyi cím elnyeréséhez, míg Belgrád kötelezte magát, hogy a Ballhausplatz tudta és előzetes beleegyezése nélkül nem köt szerződést más hatalommal. 1882-ben sor került Milán fejedelem királlyá koronázására. Ausztria–Magyarország csak akkor érezhette magát biztonságban a Balkán felől, ha Szerbiát teljesen befolyása alá vonja. Ez a három császár szövetségével megvalósult, s a Száva-menti ország a Monarchia gyámsága alá került.²²

Montenegró helyzete már nem volt ilyen egyértelmű. Amikor 1881 őszén felkelés tört ki Hercegovinában s aztán Dalmácia déli részén, hamar bebizonyosodott a gyanú, hogy nemcsak az általános védkötelezettség bevezetése volt az oka a lázadásnak, hanem idegen beavatkozás is, Montenegró részéről.²³ Hozzávetőleg 2500 hercegovinai menekült a felkelés idején Montenegróba — ezek egy része felkelő volt, akik az osztrák–magyar katonaság elől menekültek a határ túlsó oldalára, más részük félelemből keresett menedéket a szomszédos országban. A montenegrói kormány befogadta a menekülteket, de a nemzetközi jogot megsértve, nem akadályozta meg, hogy a menekültekből Montenegróban összeverődött rablóbandák a határ túlsó oldalán, hercegovinai területen is garázdálkodjanak. A Monarchia külügyi vezetése elvárta a montenegrói fejedelemtől, hogy hozzon hatásos intézkedéseket a Bosznia-Hercegovinában nyugtalanságot szító agitátorok és rablóbandák megfé-

---

talmi politika másfél évszázada 1789–1939. Bp., 1997, História — MTA Történettudományi Intézete. (A továbbiakban: *Diószegi*, Hatalmi politika) 183–188. p.; *Palotás Emil*: Az Osztrák–Magyar Monarchia balkáni politikája a berlini kongresszus után 1878–1881. 271–273. p.

22 *Diószegi*, Monarchia külpolitikája 78–83. p.; *Diószegi*, Hatalmi politika 187. p.; *Gratz Gusztáv*: A dualizmus kora. Magyarország története 1867–1918. (A továbbiakban: *Gratz*, Dualizmus) I. Bp., 1934, Magyar Szemle Társaság. 235. p.

23 Az egyesült négyes albizottság jelentése. 1882. február 2. In: A közös ügyek tárgyalására a magyar országgyűlés által kiküldött országos bizottság rendkívüli ülészakának irományai. Bp., 1882, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság. 2–3. p.; Kállay Béni nyilatkozatai Boszniáról. Nemzet 1882. november 8. Reggeli kiadás. Melléklet.

kezésére.²⁴ 1882 októberében III. Sándor cár fogadta Nikita fejedelmet, s értésére adta, azt kívánja, hogy „Montenegró barátságos szomszédi viszonyban maradjon Ausztria–Magyarországgal”.²⁵ Montenegrói kormánykörökben, az érdekszférra-politika idejében is észlelhető maradt az orosz befolyás, de ekkor, 1882-ben még zavartalanul működött a három császár szövetsége.

1884-ben a magyar delegáció egyesült négyes albizottságának ülésén Kállay Béni elégedetten állapíthatta meg, hogy „Montenegróban az újabb időben, úgy látszik, nézetváltozás állott be, még pedig ránk nézve előnyös módon”. A montenegrói hivatalos lap egy cikkében „a legnagyobb lojalitással szól a monarchiánk és Montenegró közti viszonyról, és annak szükségességéről, hogy e viszony éppen Montenegró érdekében tartassék fenn”. A menekültek közül 1883-ban mintegy kétezren hazatértek Hercegovinába, és a montenegrói kormány megkezdte a hercegovinai menekültek maradék csoportjainak távolabb szállíttatását a határtól, az ország déli csücskében fekvő Antivariba. Montenegró, hogy lojalitását bizonyítsa, kiadott az osztrák–magyar hatóságoknak két, rablással és gyilkossággal vádolt menekültet, bár kiadási szerződés ez időben a Monarchia és Montenegró között nem létezett.²⁶

1885-ben a közbiztonsági viszonyok Hercegovinában — Kállay ítélete szerint — már „sokkal kedvezőbbek voltak, mint tavaly”, bár a miniszter az albizottság ülésén említést tett egy rablóbandáról, mely „Montenegróból jött, és mint rendszeren, hercegovinai menekültekből állott, egy általunk igen jól ismert egyén vezetése alatt”. A fegyveres erők és a nép együtt vették űzőbe a bandát, amely „három embert elvesztett, 10 nap múlva már a határon túl volt és azóta nem is látták”.²⁷ Maga Kállay az esetnek nem tulajdonított külpolitikai jelentőséget, tisztán közbiztonsági ügynek tekintette, s 1884 után a delegáció külügyi albizottsága sem foglalkozott többé külön a Monarchia és Montenegró viszonyával.

1878-ban a berlini kongresszus a San Stefano-i orosz–török béke délszláv államát, Nagy-Bulgáriát három részre osztotta: egy autonóm bolgár fejedelemségre, egy Kelet-Ruméliának nevezett autonóm oszmán tartományra és a teljes török fennhatóság alatt maradt délnyugati, macedón területre. 1885. szeptember 19-én

---

24 A külügyi albizottság jelentése. 1882. november 9. A közös ügyek tárgyalására a magyar országgyűlés által kiküldött bizottság irományai (továbbiakban: A magyar delegáció irományai). Bp., 1882, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság. 114–115. p.; Nemzet 1883. november 7. Reggeli kiadás.

25 Pesti Napló 1882. október 26. Reggeli kiadás.

26 Nemzet 1884. november 12. Reggeli kiadás.

27 Nemzet 1885. november 7. Esti kiadás.

felkelés tört ki Kelet-Rumélia fővárosában, Plovdivban, és Battenberg Sándor az egyesült Bulgária fejedelmének kiáltotta ki magát. Kezdetét vette a bolgár válság, a maga beláthatatlan balkáni és európai bonyodalmaival.²⁸

A plovdivi események lehetséges bosznia-hercegovinai következményeit 1885. október 4-én vitatta meg a közös minisztertanács Bécsben Kálnoky külügyminiszter elnöklete alatt. Arthur Bylandt-Rheidt hadügyminiszter a szarajevói hadparancsnok, Appel báró indítványára olyan javaslatot terjesztett a minisztertanács elé, amely két hónappal meghosszabbította volna hét cs. kir. zászlóalj hercegovinai állomásozását. Kállay Béni mindenekelőtt Montenegró kiszámíthatatlan magatartását tartotta veszélyesnek Hercegovina biztonságára és nyugalma, ezért a javaslatot „igen célszerűnek” találta, hiszen a katonák jelenléte a lakosságban biztonságérzetet kelt, hasznos a tartomány védelme és biztonsága szempontjából, továbbá visszatartja Montenegrot, hogy váratlan meglepetéseket okozzon Hercegovinában. Kálnoky külügyminiszter egyetértett Kállay helyzetértékelésével, és a közös minisztertanács elfogadta a hadügyminiszter előterjesztését, azzal a pénzügyi megoldással, hogy az intézkedés 120–130.000 forintos többletkiadását nem terjesztetik póthitel formájában a delegációk elé, hanem részben a megszállási hitel maradványából fedezik, részben a két év múlva előterjesztendő zárszámadásban kérnek rá utólagos jóváhagyást.²⁹

A bolgár válság fejleményeiről november 6-án tájékoztatta Kállay Béni a magyar delegáció egyesült négyes albizottságát. A közös minisztertanácson elhatározott katonai intézkedésekről nem esett szó, s a legújabb balkáni bonyodalmak bosznia-hercegovinai hatásairól a közös pénzügyminiszter határozottan kijelentette, „semmi jel sem mutat arra, hogy a Balkán félszigeten és Bosznia legközelebbi szomszédságában is előfordul események befolyással lettek volna akár az ottani állapotokra, akár a közhangulatra. Az országban teljes nyugalom uralkodik... úgy a közbiztonsági viszonyok, mint a politikai helyzet jelenleg teljesen megnyugtatók”. Ezt követően a jövő esélyeiről beszélt Kállay, azon lehetőségekről, „melyek ma éppen nem fenyegetők, de amelyek a Balkán-félszigeten mutatkozó bonyodalmak következtében a montenegrói szandzsák és a szerb határról Boszniára esetleg befolyást gyakorolhatnak”.³⁰

28 Magyarország története. 6/2. Főszerk.: Kovács Endre. Szerk.: Katus László. Bp., 1987, Akadémiai Kiadó. 1313–1314. p.

29 Die Protokolle des gemeinsamen Ministerrates der Österreichisch–Ungarischen Monarchie 1883–1895. Bearbeitet von István Diószegi. Bp., 1993, Akadémiai Kiadó. 277–279. p.

30 Nemzet 1885. november 7. Esti kiadás.

A *Nemzet* szűkszavú tudósítása kiegészíthető mindazzal, amit a delegáció plenáris ülésén a kormánypárt külügyi szakértője, Falk Miksa mondott. A külügyi albizottság előadója úgy vélekedett, „ma csak kelet-ruméliai kérdésről van szó, de senki sem kezeskedhet arról, hogy 24 óra múlva nem csatlakozik-e hozzá egy szerbiai, azután egy görögországi, egy macedóniai és nem tudom még hány mindenféle kérdés”. A berlini szerződést felrúgta a bolgár forradalom, de „a népek önelhatározási jogát sem lehet egyszerűen ignorálni”. A Portának joga van fegyverrel rendet tenni Kelet-Ruméliában, de ha ez elmarad is, mindenesetre küszöbön áll a szerb–bolgár háború, és a nyugtalanság átterjedhet az egész Balkánra. A Monarchiának készen kell állnia arra „a nagyon is valószínű esetre, midőn a status quo ante nem lesz helyreállítható”.³¹

Időközben kitört a szerb–bolgár háború, s a delegáció ülésén Szögyény László, a Külügyminisztérium osztályfőnöke a bécsi szerb követre hivatkozva megerősítette a hírt, hogy bolgár provokációt követően a szerb haderő „a határt e pillanatban valósággal átlépte”. A magyar sajtóban „operett háborúnak” gúnyolt viszálykodás Slivnicánál váratlan bolgár győzelmet hozott, és Szerbiát csak a Monarchia belgrádi követe, Khevenhüller gróf beavatkozása mentette meg a teljes vereségtől.³²

A szerb–bolgár háború ideje volt az a pillanat, amikor Kállay nézete szerint a balkáni bonyodalmak Montenegró és a Novibazári Szandzsák felől megzavarhatták volna Bosznia-Hercegovina nyugalma. De amire a közös pénzügyminiszter az albizottság ülésén figyelmeztetett, nem következett be. Egy évvel később, az egyesült négyes albizottság 1886 novemberében tartott ülésén már megnyugtatóbb tájékoztatást adhatott: „a Balkán-félszigeten uralgó zavarok semmi visszahatással az okkupált területekre nem voltak, és nem valószínű, hogy ezután lesznek”.³³ A *Nemzet*, áttekintve az 1885–86-ban történt viharos eseményeket, elismeréssel írta az 1886. évi albizottsági ülést követően, hogy a megszállott tartományok „a legkisebb idegrángást sem árulták el a philippopolisi államcsíny, a bolgár–szerb háború, Battenberg Sándor detronizációja és Kaulbars bulgáriai üzelmeinek dacára sem”.

---

31 A magyar delegáció naplója, 1885. november 14. VI. ülés. 70–73. p.

32 *Andrássy Gyula gróf: Diplomácia és világháború.* Bp., 1990, Göncöl — Primusz. 14. p.; A magyar delegáció naplója, 1885. november 14. VI. ülés. 87. p.; Thallóczy Lajos naplója. I. 73. p.; *Nemzet* 1885. november 18. Reggeli kiadás.

33 *Nemzet* 1886. november 22. Esti kiadás.

Annál is inkább, hiszen „a megszállt tartományokban ez események idején, mint most is, csapataink száma a minimumra volt leszállítva”.³⁴

Az 1885. október 4-i közös minisztertanács volt az egyetlen a bolgár válság éveiben, amely kizárólag Bosznia-Hercegovina biztonságával foglalkozott és katonai óvintézkedésekről határozott. A 120–130.000 forintos többletkiadás — szemben az 52,5 millió forintos rendkívüli átalányhitellel, melyet a galíciai csapatösszevonások miatt 1887 márciusában szavaztak meg a delegációk — rendkívül csekély összegnek tűnik, s a montenegrói veszély nagyságát is jelzi. A bécsi hadvezetés 1885–86-ban nem számolt nagy balkáni háborúval, és fokozatosan tovább csökkentette a megszállott területeken állomásozó cs. kir. haderő létszámát.³⁵

Az 1886. év bulgáriai eseményei — oroszbarát tisztek lemondásra kényszerítik Battenberg Sándor fejedelmet, orosz kormánybiztos jelenik meg Szófiában Kaulbars tábornok személyében, és a bulgáriai orosz befolyás helyreállításán meszterkedik — mindez arra készítette Tisza Kálmán miniszterelnököt, hogy szeptember 30-án a Képviselőházban erélyesen tiltakozzon Kaulbars missziója és Bulgária tervezett orosz megszállása ellen. Ennek hatására Kálnoky külügyminiszter 1886 novemberében a magyar delegáció külügyi albizottságának ülésén elmondott exorzéjában nyilvánosan szót emelt Bulgária önállósága mellett. Az Osztrák–Magyar Monarchia hivatalosan szakított az öt év óta Oroszországgal egyetértésben folytatott balkáni érdekszféra-politikával, a három császár szövetségével, melyet a magyar politikusok mindig gyanakvással szemléltek, a német szövetség támogató erejét féltve a három császár szívélyes, baráti viszonyától.³⁶

Mindezek az események azonban nem zavarták meg Bosznia-Hercegovina nyugalját. 1887 nyarán a bolgár nemzetgyűlés, a Ballhausplatz tanácsa ellenére, Koburg Ferdinándot, ezt az „okos, ravasz és kitartó embert” választotta Bulgária fejedelmének. Pétervárott a döntésben a Monarchia kezét vélték felfedezni. Ausztria–Magyarország és Oroszország viszonya tovább romlott, 1887 végén és 1888 első hónapjaiban Oroszország nagyarányú csapatösszevonásokat hajtott végre Ga-

---

34 Nemzet 1886. november 24. Reggeli kiadás; Battenberg Sándor 1886 augusztusában oroszbarát tisztek nyomására kényszerült lemondásra, Kaulbars tábornok 1886 szeptemberében, mint orosz kormánybiztos jelent meg Szófiában, és orosz megszállással fenyegette meg a renitenskedő bolgárokat. Ld.: *Diószegi*, Hatalmi politika 191. p.

35 A magyar országos bizottság határozata. 1887. március 6. A közös ügyek tárgyalására a magyar országgyűlés által kiküldött bizottság rendkívüli ülészakának irományai. Bp., 1887, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság. 54–55. p.

36 *Walter Rauscher*: Zwischen Berlin und St. Petersburg. Die österreichisch–ungarische Aussenpolitik unter Gustav Graf Kálnoky 1881–1895. Wien — Köln — Weimar, 1993, Böhlau Verlag. 90–93. p.; *Somogyi*, Delegáció 499–500. p.

licia határán — de a nagy osztrák–magyar–oroszc háborús válság fegyveres összecsapás nélkül oldódott meg.³⁷

Az új külpolitikai konstelláció, melynek alapja a változatlanul fennálló kettős és hármas szövetség, valamint az 1887. december 12-én Londonban Ausztria–Magyarország, Anglia és Olaszország képviselői által aláírt oroszellenes keleti hármasszövetség volt, visszatérést jelentett az Andrassy-féle, nemzetközi összefogásra támaszkodó, oroszellenes külpolitikához. A Balkán hatalmi viszonyai 1888 után alapvetően kedvezően alakultak az Osztrák–Magyar Monarchia számára. 1889-ben sor került a Szerbiához, 1891-ben az Olaszországhoz, 1892-ben a Romániához fűződő szövetségi kapcsolatok megújítására. Bulgáriában Stefan Sztambolov Monarchia-barát kormánya volt uralmon. Oroszország jószerével kiszorult a Balkánról. Egyetlen óvatosságra intő esemény a hármas szövetség 1887-ben esedékes megújítása volt, amelynek során Olaszország elérte, hogy egy olyan paragrafust is becikkelyezzenek a szerződésbe, amely a Balkánon bekövetkező területi változások esetére területi kompenzációt ígért Róma javára. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy a Balkánon a Monarchia saját érdekszférájában pozíciót veszített szövetségese javára, és ezzel harmadik nagyhatalomként Olaszország is megjelent a félszigeten. Közvetlen veszély azonban Olaszország felől egyelőre nem fenyegetett. Továbbra is egyedül Montenegró kiszámíthatatlan magatartása és a kormánykörök orosz szimpátiája jelenthetett közvetlen veszélyt Bosznia-Hercegovina nyugalma, de az 1894. évi szerbiai és bulgáriai eseményekig semmi nem fenyegette a Monarchia hatalmát a Balkánon.³⁸

Bosznia-Hercegovina kérdése a magyar delegációban az 1880-as években

A magyar delegáció 1882. október 25-én tartotta nyitó ülését Budapesten. A *Nemzet* hasábjain Hegedűs Sándor győzködte vezércikkében a kormánypárti lap olvasóit: „A delegációk ma kezdik meg működésüket. Bár fontos tárgyakkal, sőt nagy kérdésekkel fognak foglalkozni, még sem előzi meg az ülészakot az az izgalom, az a vészjósló zaj, mely eddig, szinte mindig fogadni szokta... Csak azt óhajtjuk, és arra kell törekednünk, hogy a delegációs ülészak vége és eredménye még jobb be-

---

37 *Diószegi*, Hatalmi politika 192–193. p.; *Palotás Emil*: Ausztria-Magyarország és a háborús válság 1887–88-ban. In: Századok 125. (1991) 3–4. sz. (A továbbiakban: *Palotás*, Háborús válság) 229–237. p.; Thallóczy Lajos naplója. I. 95. p.

38 *Palotás*, Háborús válság 237–261. p.; *Diószegi*, Monarchia külpolitikája 89–96. p.; Thallóczy Lajos naplója. I. 5. p.

nyomást hagyjon maga után, mint kezdete. Mert ez elég kedvező".³⁹ És egy hosszú írás, „Oroszország hadászati fejlődése” címmel. Az időzítés tökéletes, ügyes és hatásos.⁴⁰

A Mérsékelt Ellenzék szócsove, a *Pesti Napló* a delegáció haszontalanságáról iparkodott meggyőzni az olvasót: „*A delegáció olyan, mint a varjúsereg, minden ősszel megjelenik károgni, s rontja a vetéseket, azután nem látja az ember, s nem is kívánczik utána. Minden új delegációs ülészak új kellemetlenséget hoz, egyszer bosnyák okkupációt, másszor bosnyák lázadást, mindannyiszor a hadügyi kiadások emelkedését. Jót, mi jót hozott valaha a delegáció Magyarországnak? Az a hatvan magyar delegátus szorított-e csak egyszer is valamit ki a nemzet számára? Még csak egy fegyvergyárat se, egy katonai akadémiát se, egy magyar vezényszócskát se*”.⁴¹ A delegációk ünnepélyes fogadtatásáról, a királyi trónbeszédéről így írt az ellenzéki lap: „*Végül a király az összhangot említi kormány és delegáció között. Ebben senki sem kételkedik; olyan ez összhang, mint az egyetértés zongora és zongoramester között: az a hatvan billentyű úgy szól, amint Tisza Kálmán ujjai érintik, s ez igen jól játssza rajta Haydn osztrák néphimnuszát*”.⁴²

A magyar delegációban két párt állt szemközt egymással, két politikai tábor nézett farkasszemet. 1878 áprilisában az Egyesült Ellenzék — egy gunyoros kedvű nyelvújító, a függetlenségi párti Verhovay Gyula leleményével a „Habarék párt” — megalakulásával olyan politikai erő jelent meg az Országgyűlésben, amely az alapítók szándéka szerint kormányképes ellenzéke lehet az 1875 óta hatalmon levő Szabadelvű Pártnak. Ez az új ellenzéki párt kimondottan az 1867. évi kiegyezés alapján állt, és ebben különbözött a régi Deák-párt ellenzékétől, a Balközéptől, de a kiegyezésben Magyarország számára megállapított jogi lehetőségeket nagyobb elszántsággal akarta kihasználni, mint a kormányzó Szabadelvű Párt. A „közjogi alapon álló ellenzék” a kormány szemébe mondta a vádat, hogy nem használja ki a kiegyezésben rejlő lehetőségeket, semmibe veszi a nemzet érdekeit és méltóságát, csak saját hatalmának fenntartásával törődik, a közös kormánnyal összefogva és kényelmes bizottsági többségére támaszkodva „a delegáció ellenőrzési jogát illuzórikussá tette”. Így a delegáció nem más, mint „pénzfogyasztó intézet”, amely előszeretettel „szórja ki a milliókat az ablakon”. De a kiegyezés „meghamisítóival” szemben ott állnak az igazi 67-esek, akik a törvényben rögzített közjogi alapon áll-

39 Nemzet 1882. október 25. Reggeli kiadás.

40 Nemzet 1882. október 26. Reggeli kiadás.

41 Pesti Napló 1882. október 25. Reggeli kiadás.

42 Pesti Napló 1882. október 27. Reggeli kiadás.

va, egyszerre küzdenek az „igaz magyar nemzeti politikát” szabotáló kormánypárt és a közjogi alapot felforgató Függetlenségi Párt ellen.⁴³

Tisza Kálmán miniszterelnök a kormánypárt egyik legfontosabb feladatát a kiegyezés változatlan megóvásában látta. Az 1867. évi egyezés uralkodó és nemzet között hosszú idő után helyreállította Magyarország alkotmányos szabadságát, amit a közjogi kérdések feszegetése, további alkotmányos követelések eröltetése veszélybe sodorhatott volna, az udvar mereven elutasító álláspontja és a függetlenségek harcias követelései miatt. A Szabadelvű Párt ezért nem támogatta az 1880-as években a kiegyezés „újrértelmezését”, a közjogi kérdések bolygatását. A *Nemzet* sem hagyhatta szó nélkül a *Pesti Napló* fricskáit, és a Mérsékelt Ellenzéket a függetlenségekkel egy kalap alá véve, „Kossuth követelményeinek és tanainak dicsőítésével” vádolta meg az ellenzéki lapot.⁴⁴

A „függetlenségek” és „negyvennyolcasok” csakugyan ragaszkodtak egykori elnökük, Mocsáry Lajos nézetéhez: „*Helyre kell állítani a magyar országgyűlés teljes hatáskörét, úgy amint azzal egy önálló ország parlamentjének bírnia kell, tehát el kell törölni a delegációt.*” Ők következetesen távol maradtak a közös ügyi bizottságtól.⁴⁵

A Mérsékelt Ellenzék, amelynek közjogi elvei a részvételt megengedték, jelen volt a delegációban, de országgyűlési súlyánál kisebb arányban: a legalább harminc kormánypárti és négy horvát mandátummal szemben 1882-ben 4, 1883-ban csak 3 mandátum jutott képviselőházi döntés értelmében az ellenzéknek. A három ellenzéki bizottsági tag, Apponyi Albert, Pulszky Ágost és Szilágyi Dezső sértődött hangú levelet intézett a delegáció elnökéhez, amelyben tudatták, ilyen feltételek mellett nem hajlandók részt venni a bizottság munkájában. A bizottság a lemondásokat elfogadta, és gondoskodott három kormánypárti póttag behívásáról, így 1883-ban egyetlen ellenzéki képviselő sem ült a magyar delegációban. A duzzogó *Pesti Napló* szerint idén „a szavazógép úgy fog működni, mint a parancsolat”, a *Nemzet* úgy vélekedett, a delegáció „szavazógépnek mondható ugyan; de csak mondható, mert ez semmivel sem bizonyítható”. 1884-ben már ismét képviseltette

43 *Gratz*, Dualizmus 211–214. p.; *Gróf Apponyi Albert*: Emlékirataim. Ötven év. Ifjúkorom — huszonöt év az ellenzéken. Bp., 1922, Pantheon Irodalmi Intézet R.-T. 8. (A továbbiakban: *Apponyi*, Emlékirataim) 96. p.; *Merei Gyula*: A magyar polgári pártok programjai (1867–1918). Bp., 1971, Akadémiai Kiadó. 91–99. p.; *Pesti Napló* 1882. október 25. Reggeli kiadás, 1883. október 24. Reggeli kiadás.

44 *Gratz*, Dualizmus 239. p.; *Nemzet* 1882. november 12. Reggeli kiadás.

45 *Mocsáry Lajos*: Egy baloldali program. In: *Mocsáry Lajos válogatott írásai*. Szerk.: Kemény G. Gábor. Bp., 1958, Bibliotheca. 145. p.

magát az ellenzék a közös ügyi bizottságban, 1887-ben a pártonkívüliekkel együtt 6 mandátum jutott a Mérsékelt Ellenzéknek.⁴⁶

Tisza Kálmán rendszerét a kortársi ellenzék Robert Walpole XVIII. századi brit miniszterelnök „minden kényes kérdést gondosan kerülő” és hatalmát „kétes jelle-gű eszközökkel fenntartó” rendszeréhez hasonlította, s Kállay Béni-nek is megvolt e rendszerről a maga véleménye.⁴⁷ Thallóczyt idézzük:

„Tisza és Kállay közt a viszony hideg maradt mindvégig. Már ifjú korukban, a 60-as években szétvált útjuk s nem szerették egymást. 1875-ben nem mellé állott, hanem mert nem bízott a fúzióban s hitt az állami adminisztráció jövőjében, Sennyeynek lett híve. A két államférfi különben nem sokat érintkezett egymással... Kállayt viszont elkeseríté, hogy Magyarországnak a legnagyobb hatalmú miniszterelnöke a korrupciót tűrte, sőt azzal — tagadni nem lehet — számolt s dolgozott. Nem szerette Tiszát, gyűlölte rendszerét s megvetette irányát, de mint lojális ember, nem szólt bele, s észrevétlenül ő nem törődvén magyar belügyekkel — ő is külügyvé vált Budapestre nézve... Kállay hét éves minisztersége idejében sohasem élvezte Tisza rokonszenvét. Ha ez utóbbi Bécsbe jött, csak akkor kereste föl, ha jószérivel el nem kerülhetne. Érdemleges dolgokról nem beszélt vele. Boszniát szíve mélyéből nem szerette. Nem érdekelte őt ez országból semmi, csak fizetni ne kelljen.”⁴⁸

Amit Andrassy a birodalmi és nemzeti érdekek viszonyáról hittel vallott, és amit Deák hűsvéti cikkében kifejtett, hogy „első és legfontosabb tekintet a birodalom szilárd fennállása, melyet nem kívánunk semmi más tekintetnek alárendelni”, mindez Tisza Kálmán számára már nem volt ilyen egyértelmű. A balkáni válság, a törökbarát közhangulat idején a magyar miniszterelnök 1877 végéig a status quo politikájának volt híve, s csak 1878 elejére adta be a derekát, amikor Andrassy érveire és a várható orosz győzelem hatására elfogadta a tételt, hogy Oroszország terjeszkedését a Balkánon nem lehet másként feltartóztatni, mint Bosznia-Hercegovina elfoglalásával. „Andrassy népszerűtlen ügyet vitt keresztül, de meggyőződésből, Tisza egyetértett a közvéleménnyel, de engedett a pressziónak”. Andrassy külügyminiszter felfogásában egyedül egy erős Habsburg Birodalom, egy európai rangú nagyhatalom védhette meg Magyarországot a nemzetiségi törekvésektől és az orosz hódítástól. Kállay Béni

46 Apponyi Albert gróf, Szilágyi Dezső és Pulszky Ágost levele a közös ügyi magyar országos bizottság elnökségéhez. 1883. október 22. Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) K 8. Országgyűlési Levéltár, A közös ügyek tárgyalására kiküldött országos bizottság /Delegáció/ iratai. 1883. évi iratok; Pesti Napló 1883. október 24. Reggeli kiadás; Nemzet 1883. október 23. Reggeli kiadás; *Somogyi*, Delegáció 479. p.

47 Thallóczy Lajos naplója. I. 93. p.; *Apponyi*, Emlékirataim 117–118. p.

48 Thallóczy Lajos naplója. I. 33., 60–61. p.

számára is elsősorú magyar érdek volt a Monarchia nagyhatalmi állása; s éppen ő, a bécsi magyar miniszter volt szószólója annak a hivatalnoki-értelmiségi körnek, amely, Andrassy szellemében, a birodalmi kulcspozíciók megszerzésével vélte elérhetőnek, hogy a Monarchiából magyar birodalom legyen. Bécsből és ellenzéki szemmel nézve Tisza Kálmán kicsinyes, szúklátókörü, miniszterelnökként is vármegeyi politikus volt, akinek „táblabíró politikája” nem ismeri fel a nagyhatalmi rang előnyeit és lehetőségeit. Thallóczy Lajos szerint „Bihariensis fuit est et erit, el lehet róla mondani.” A Kállay-rajongó Thallóczy választása a két államférfi között magától értetődő, de abban igaza volt, hogy a magyar miniszterelnöknek később sem volt szívügye Bosznia-Hercegovina. Budapesti politikai körökben Kállay Béni a „konzervatív, aulikus, bécsi ember” jelzőket kapta; de minden bizalmatlanság, féltékenységek, politikai és személyes gyanakvás mellett is a Balkán-szakértő Kállay személye volt a biztosíték Tisza Kálmán és a magyar kormány számára, hogy a boszniai közigazgatás ügyetlenkedései, fegyveres felkelések és hasonló kellemetlen meglepetések miatt „fizetni ne kelljen”.⁴⁹

Még folytak a harcok Bosznia-Hercegovinában 1878 őszén, amikor Ferenc József szeptember 16-án kelt legfelsőbb elhatározásával a megszállott területek igazgatását a közös minisztertanácsra bízta, és a sokasodó ügyek intézésére a három közös minisztérium, valamint az osztrák és a magyar kormány képviselőiből bizottságot szervezett. Rövid idővel később az 1879. február 26-án kibocsátott legfelsőbb elhatározás az elfoglalt tartományok igazgatását már egyedül a közös pénzügyminiszter gondjaira bízta, s március 9-én a közös Pénzügyminisztériumnak otthont adó bécsi Questenberg-Kaunitz házban megalakult a boszniai ügyosztály.⁵⁰

A kortársak számára természetesnek tűnt, hogy a megszállott területek igazgatásáról a „legfőbb hadúr” intézkedjék, hiszen az ő nevében folytak a megszállást végrehajtó cs. kir. hadsereg hadműveletei.⁵¹ Azt azonban kevesen tudták, hogy alig három hónappal a budapesti szerződést követően, 1877 áprilisában Kállay Béni, Andrassy Gyula külügyminiszter megbízásából, emlékiratot állított össze Bosznia

---

49 Magyarország története a 19. században. Szerk.: Gergely András. Bp., 2003, Osiris Kiadó. 322. p.; *Kozári Monika*: Ghyczy Kálmán naplója az 1878-as boszniai válságról. In: Világtörténet. 1996. tavasz–nyár. 59–60. p.; *Romsics Ignác*: A magyar birodalmi gondolat. In: *Uő*: Múlt-ról a mának. Tanulmányok és esszék a magyar történelemről. Bp., 2004, Osiris Kiadó. 139. p.; *Somogyi Éva*: Im Dienst der Monarchie oder der Nation? Ungarische Führungsbeamten am Ballhausplatz. In: *Österreichische Osthefte*. 2002/3–4. sz. 603. p.; Thallóczy Lajos naplója. I. 33., 51., 63. p.

50 *Pál Alfréd*: Bosznia-Hercegovina politikai szervezete. Bp., 1913, Eggenberger-féle Könyvkiadó. (A továbbiakban: *Pál*, Bosznia-Hercegovina) 3. p.

51 *Pál*, Bosznia-Hercegovina 59. p.

és Hercegovina jövőbeni osztrák–magyar igazgatásáról. Kállay határozta meg emlékiratában a két tartomány későbbi közjogi helyzetét, az ő javaslata volt, hogy a kettős monarchia egyik feléhez sem szabad csatolni a megszállt területeket, Bosznia-Hercegovina csak a közös kormány fennhatósága alá kerülhet, különben felbomlana a kiegyezés patikamérlegén mért egyensúlya. A tartományok közvetlen igazgatását polgári hivatalnokokra kívánta bízni, elutasítva az udvari katonai körök tervét egy új katonai határőrvidékről. Az uralkodó nevezné ki a közös minisztériumnak alárendelt kormányzót, akinek munkáját négy ügyosztály segítené. Kállay az okkupáció után „huzamosabb ideig” nagy létszámú, kizárólag osztrák–németekből és magyarokból álló csapatok állomásoztatását javasolta a két tartományban, az általános helyi hadkötelezettség bevezetése mellett. Nem célszerű átmenet nélkül modern európai közigazgatást és jogrendet bevezetni a megszállott területeken — fejtegette szerbiai tapasztalásból Kállay —, s ugyanez a fokozatosság szükséges birtok- és adóügyekben is, hogy megőrizhető legyen az ellentétes érdekű társadalmi rétegek kényes egyensúlya. De mindennél sürgetőbb teendő a vallási egyenjogúság megvalósítása. Kállay memoranduma volt a forgatókönyv, amelyet követve Ausztria-Magyarország berendezkedett Boszniában.⁵²

A Monarchia két állama a tükörfordítás pontosságával fogalmazott, egybehangzó törvényekkel Bosznia-Hercegovinát a közös vámterülethez csatolta, majd az igazgatás alapelveit is törvénnyel — az 1880. február 22-i osztrák és az 1880. évi VI. magyar törvényekkel — szabályozta. E paktált törvények nemcsak a megszállott tartományok helyzetét rendezték a kettős monarchiában, hanem bizonyos ügyekben kiterjesztették a két törvényhozás és a két delegáció hatáskörét az elfoglalt területekre.⁵³

A Bosznia-Hercegovina igazgatásáról szóló 1880:VI. törvénycikk értelmében: „Ezen tartományok közigazgatása úgy rendezendő be, hogy annak költségei azon tartományok saját jövedelmeiből fedeztessenek”.⁵⁴ De ha a tartományok saját bevételei valamiért elmaradnak a közigazgatás kiadásaitól, és a költségvetésben hiány mutatkozik: „a rendes közigazgatás érdekében fedezendő összegekre vonatkozó előterjesztések a közös ügyekre nézve fennálló törvények értelmében, a

52 *Asbóth*, Bosznia 248. p.; *Vasas Géza*: A bosnyák kérdéstől a magyar hivatásgondolatig. Kállay Béni politikusi pályáiva 1875 és 1883 között. In: *Válóság* 41. (1998) 8. sz. 78–79. p. (A továbbiakban: *Vasas*, Kállay politikusi pályáive).

53 *Pál*: Bosznia-Hercegovina 3–6. p.

54 1880. évi VI. törvénycikk Bosznia és Hercegovinának az 1878. évi július hó 13-án kelt berlini szerződés által, az osztrák–magyar monarchiára átruházott közigazgatása tekintetében szükséges intézkedésekről. 3. §. In: *Magyar Törvénytár 1000–1895. Millenniumi emlékkiadás. 1879–1880. évi törvénycikkek*. Bp., 1896. Franklin-Társulat. 246. p.

monarchia két felének kormányaival egyetértőleg állapítandók meg".⁵⁵ Tehát a pénzügyi segítséget a közös költségvetés terhére a delegációknak kell megszavazniuk. Ezért hangzott el ott, a budavári palotában, a kihallgatási teremben a delegációk fogadtatásán, hogy Boszniában az „alkalmas közigazgatási rendszabályok foganatosítása már megkezdett”, és ezért jelentette be 1882-ben, s aztán minden évben Ferenc József a delegációk előtt, hogy „Bosznia és Hercegovina közigazgatása a monarchia pénzeréjét ezúttal sem veszi igénybe”.⁵⁶ A szigorú előírás a tartományok bevételeiről és kiadásairól a megszállással kapcsolatos pénzügyi viták következtében került az 1880:VI. törvénycikbbe.

Az okkupációról az orosz–török háború idején lángolt fel az első nagy vita a magyar országgyűlésben és a delegációban. Az ellenérvek politikai és gazdasági természetűek voltak. A magyar közvéleményt aggodalommal töltötte el a szlávok növekvő súlya a birodalomban, az Apponyi Albert és Szilágyi Dezső vezette ellenzék veszélyben látta a Monarchia dualista berendezkedését és trialista–föderalista rémképekkel, a magyar alkotmányos szabadság megszűnésével riogatott. A politikai aggodalmakhoz a „mibe fog ez nekünk kerülni” pénzügyi aggályai társultak. Andrassy Gyula külügyminiszter két nagy beszédben, az osztrák delegációban 1878. december 6-án és a magyar delegációban december 14-én mondott beszédekben győzte meg a többséget a San Stefano-i orosz–török békét hatálytalanító berlini szerződés előnyeiről; de Magyarországon ezzel nem szakadt vége a vitának.⁵⁷

Előbb 1879 tavaszán, a berlini szerződés parlamenti becikkelyezése idején támadt újabb bosnyák vita, aztán 1879 őszén, a Bosznia-Hercegovina igazgatásáról szóló törvényjavaslat körül, amely Kállay emlékiratának értelmében a tartományok kormányzását ideiglenesen a közös kormányra bízta. Az egymásnak ellentmondó vélekedések között hiába keresnénk új érveket és ellenérveket, mindenesetre figyelemre méltó, hogy a kormánypárti többség csak kénytelen-kelletlen szavazta meg a javaslatot, amely Bosznia közigazgatását a közös ügyek közé sorozta, és a közös pénzügyminiszter felügyelete alá rendelte. Az 1880-ra lecsendesedett vita 1881 őszén, a Hercegovinában kitört felkelést követően, 1882-ben újult erővel folytatódott, s a függetlenségiek mellett a Mérsékelt Ellenzék is a kivonulást

---

55 1880: VI. tc. 3. §. Magyar Törvénytár 1000–1895. Millenniumi emlékkiadás. 1879–1880. évi törvénycikkek. 246. p.

56 Király ő Felsege válasza a bizottság elnökének beszédére. 1882. október 26. A közös ügyek tárgyalására a magyar országgyűlés által kiküldött bizottság irományai. Bp., 1882, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság. 279. p.

57 Andrassy Gyula Bosznia okkupációjáról tartott három beszéde. A bevezetőt írta: Wertheimer Ede. Bp., 1914, Franklin-Társulat. 3–14. p.

sürgette a megszállt déli tartományokból. E vitasorozatnak volt utolsó felvonása a delegációk 1882. évi őszi ülészaka.⁵⁸

Kállay Béni közös pénzügyminiszter a nyitó ülésen, 1882. október 25-én terjesztette a magyar delegáció elé „Az Osztrák-Magyar Monarchia közös államháztartásának előirányzatát” az 1883. évre; Bosznia-Hercegovina költségvetését a lapok ugyanazon a napon hozták nyilvánosságra.⁵⁹ A közös kormány előterjesztéseiből kitetszett, hogy Bylandt-Rheidt közös hadügyminiszter lelkiismeretesen megtartotta a delegációk emlékezetes áprilisi együttes ülésén megszavazott jó 2 millió forintos törlesztést, s a boszniai költségvetés az azévi 12.000 forintos többlet után jövőre 178.000 forint többlettel büszkélkedhet.⁶⁰

A *Nemzet* a királyi trónbeszéd „fénypontjának” nevezte, hogy „a Boszniában és Hercegovinában legújabbán életbe léptetett jelentékeny reformok mellett is e tartományok közigazgatása ezúttal a monarchia pénzügeit egyáltalán terhelni nem fogja.”⁶¹

A *Pesti Napló* viszont ösztüzzel köszöntötte a „fiatal miniszter első debütjét”. Az ellenzéki aggodalmakat így foglalta össze: „Ránk nézve négy fontos része van a bosnyák kérdésnek: 1-ső a magyar alkotmány sértetlensége és jogbiztonsága, 2-ik pénzügeink kármentessége, 3-ik országunk haderejének csökkentése, a megszálló csapatok lekötöttsége s békénknek veszélyeztetése a lázadások és montenegrói támadások által, 4-ik külügyi komplikációk, melyek az okkupációból keletkezhetnek.”⁶²

Most is, mint 1878-ban és utána, az aggályok politikai és pénzügyi természetűek voltak. A bosnyák kérdés közjogi vetületéről így írt az ellenzéki lap: „Az annexió tervezetük, pozitíve hallottuk, hogy a kormány nemsokára keresztül akarja vinni... Bosznia veszélyessége a dualizmusra, vagyis a magyar alkotmányos szabadságra volt éppen fő oka annak, miért elleneztüik oly soká és makacsul az okkupációt. S akik most dicsérik, de előbb szidták: ezen közjogi részét a kérdésnek tessék megoldani, csak azután, ha ezt sikeresen megfejtették, lesz lehetséges a nemzetet talán megnyugtatni. Ajánljuk a bosnyák kérdés ezen oldalát Kállay és a Pester Lloyd figyelmébe.”⁶³

58 Asbóth, Bosznia 252–254. p.

59 1. és 2. melléklet.

60 *Nemzet* 1882. október 26. Reggeli kiadás; *Pesti Napló* 1882. október 28. Reggeli kiadás.

61 *Nemzet* 1882. október 26. Esti kiadás.

62 *Pesti Napló* 1882. október 25. Reggeli kiadás, 1882. október 28. Reggeli kiadás.

63 *Pesti Napló* 1882. október 27. Reggeli kiadás, 1882. október 28. Reggeli kiadás.

Csakugyan az uralkodó és a közös kormány volt hivatva dönteni Bosznia-Hercegovina jövőjéről, de minden változtatáshoz, mely a tartományoknak a Monarchia két államához fűződő viszonyát érintette, így az esetleges annexióhoz is, szükség volt a két törvényhozás egyetértő jóváhagyására.⁶⁴ A közös kormány legutóbb éppen az áprilisi rendkívüli delegációs ülészak idején adta tudtul, hogy nem tervezi ilyen változtatást.⁶⁵ Bécsi körökben ismert volt Kálnoky külügyminiszter nézete is, mintegy házi használatra: „*Boszniát azért nem kell annektálni, ha béke van, mert akkor megzavarjuk, ha megzavargós a helyzet, minek azt komplikálni*”.⁶⁶ A Bosznia-Hercegovinában érvényes első két paktált törvény alkotói a berlini szerződés betűje szerint aggályos gonddal kerültek a török szuverenitás megsértésének látszatát is. Változást az 1881. október 24-én kelt legfelsőbb elhatározással életbe léptetett boszniai véderőtörvény hozott, mely áttétellel megszüntette a szultán legfőbb hadúri felségjogát a megszállott területeken.⁶⁷

A bosnyák kérdés közjogi részére nem kapott — mert nem is kaphatott — választ az ellenzéki lap, hiába ajánlotta „Kállay és a Pester Lloyd figyelmébe.” Ez is, mint sok minden a Monarchiában, jó ideig „piszkozatban” maradt; a „tisztázat” csak 1908-ra készült el. Maradt az ideiglenesség, az a jobbhíján-megoldás, amelyet még Kállay javasolt emlékiratában 1877-ben. 1908. október 5-én Ferenc József kiáltványban adta tudtul, hogy Bosznia-Hercegovinát végleg birodalmához csatolja, majd az 1910. február 10-i statútummal alkotmányos képviseleti rendszert vezetett be az annektált tartományokban. Ez volt a pillanat, amikor Boszniában véget ért az alkotmány nélküli, ideiglenes kormányzás, a kései „felvilágosult abszolutizmus”. De Ausztria és Magyarország helyzetét a birodalomban ezek az uralkodói bejelentések nem érintették — Bosznia-Hercegovina egészen a Monarchia felbomlásáig „közös ügyes” tartomány, Reichsland maradt. Egyszerűen nem akadt más megoldás a dualizmus sérelme nélkül.⁶⁸

A Mérsékelt Ellenzék általában kételkedve szemlélte Kállay boszniai működését; nem hitték, hogy az új közös pénzügyminiszter képes megbirkózni a tömérdek belső és külső problémával, a bosnyák elmaradottsággal és a katonai védelem

64 1880: VI. tc. 5. §. In: Magyar Törvénytár 1000–1895. Millenniumi emlékkiadás. 1879–1880. évi törvények. 247. p.

65 Az egyesült négyes albizottság jelentése. 1882. április 20. In: A közös ügyek tárgyalására a magyar országgyűlés által kiküldött országos bizottság rendkívüli (II.) ülészakának irományai. Bp., 1882, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság. 3. p.

66 Thallóczy Lajos naplója. I. 63. p.

67 Pál, Bosznia-Hercegovina 6. p.

68 Pál, Bosznia-Hercegovina 11. p.; *Palotás Emil*: Okkupáció — annexió (1878–1908). In: História 17. (1995) 1. sz. 17. p.

gondjával, nem hitték, hogy képes közbiztonságot teremteni és ellenséges külpolitikai környezetben megszüntetni a montenegrói agitációt. Kétkedve fogadták Kállay nyilatkozatait, hogy a megszálló csapatok létszáma nemsokára csökkenthető lesz, és Bosznia a jövőben nem igényel majd komoly anyagi áldozatot a Monarchia két államától. „*Ez olyan, mint Schleswig-Holstein, soha sincs a kérdésnek vége. Míg majd egy vig háború megszabadít tőle, mint akár Lombard-Velencétől... Amiről Kállay Béni beszél, az nem béke, hanem csak fegyverszünet. Igenis ez a valóság! A többi csak komédia. S azok a remények és sikerek, melyeket Kállay Béni rajzol, merő illúziók!*” — írta a *Pesti Napló*. De ha mindez sikerülne is, „*marad-e még mindig fenn egy kérdés, az a kérdés, hogy mindez miért?*” — mert e sikerekből semmi haszna nem származik Magyarországnak.⁶⁹

Alighanem a kormánypártban is akadtak, akik nem osztották Kállay töretlen bizakodását, de a *Nemzet* határozottan a közös pénzügyminiszter mellé állt, mikor az ellenzéknek is felelve kijelentette, „Kállay nem az az ember, ki illúziókat tápláljon”.⁷⁰

A *Pesti Napló* szerint azonban a „pénzügyek kármentessége” is csak ábránd maradt: „*Most a kormány hivalkodik vele, hogy a szerencsés Bosznia nincs megverve deficittel, mint mi és Ausztria, sőt hét millió jövedelméből még fölöslege marad. Igen ám, mert katonatartásra, utakra, vasutakra, várakra, kaszárnyákra, államadóssági kamatokra nem költ — úgy mi is pluszban volnánk, ha ezeket más fizetné meg helyettünk. A bosnyák deficit ott szerepel a rendes és rendkívüli hadügyi kiadásokban eldugva s azonfelül ama kilencmilliós rendkívüli bosnyák hiteligényben, mely ezentúl rendszeren elő fog fordulni a delegációknál. Boldog Bosznia, jobb dolga ezen monarchiában senkinek sincs, mint neki, s mégis fellázad.*”⁷¹

Ami a boszniai költségvetést illeti, Ferenc József 1878. július 28-án Bosznia-Hercegovina lakosaihoz intézett kiáltványában ígéretet tett arra — s ezt az osztrák-magyar és a török kormány 1879. április 21-én kötött egyezménye is megerősítette —, hogy a tartományok jövedelmeit kizárólag azok szükségleteire fordítják.⁷² Az 1883. évi közigazgatási költségvetésben tetemes bevételt jelentett egy török időkből itt maradt adófajta, a dézsma (2,250.000 forint), aztán a jövedelmi és házbéradó (600.000 forint), a vámközösséggel 1880-ban bevezetett monopóliumokból származó dohányjövedék (1,896.000 forint) és sójövédék (867.135 forint)

69 Pesti Napló 1882. október 28. Reggeli kiadás, 1883. november 8. Reggeli kiadás.

70 Nemzet 1882. november 8. Reggeli kiadás.

71 Pesti Napló 1882. október 27. Reggeli kiadás.

72 Pál, Bosznia-Hercegovina 2–5. p.

— e tételek adták a tartományi közigazgatás bevételeit kezelő pénzügyi osztály hétmillió forintos összbevételének zömét.⁷³

A bevételekkel szemben a kiadási oldal a közigazgatás rendes és rendkívüli kiadásait veszi számba. Az első idő katonai igazgatását követően a polgári közigazgatás legfőbb hatósága az egykori vilajet-kormány helyébe lépő szarajevói kormány beligazgatási osztálya volt, amelynek közvetlen alárendeltségében működött a 6 kerületi és a 47 járási hatóság, a kerületi és járási előljárók irányításával. Szarajevóban a kormányzó mellett polgári adlatos és katonai helyettes, továbbá egy udvari tanácsos és két kormánytanácsos működött, egyikük az igazságügyi osztályt vezette; a kormány munkáját fogalmazók segítettek. A szigorúan központosított közigazgatás kiadásait a költségvetés a „Központi vezetés” és „Beligazgatási osztály” címek alatt sorolta fel, a szarajevói rendőrség, a csendőrség, a saját katonaság, az egészségügy, a közoktatás és az építkezések költségeivel együtt. A pénzügyi osztály felügyelte a számvevőség, az adó- és vámhivatalok, a vám- és pénzügyőrség, a posta és a távírda, valamint az országos nyomda működését, míg az „Igazságügyi osztály” című költségvetési fejezet az igazságszolgáltatás — a járási és kerületi törvényszékek, a mohamedán egyházi bíróságok és a szarajevói fellebbviteli törvényszék — kiadásait rejti.⁷⁴

De Bosznia-Hercegovina saját bevételei sem 1883-ban, sem később az évtized során nem fedezték volna a közigazgatás kiadásait, ha a pénzügyi osztály nem mutathat ki bevételei között minden évben egy 600.000 forintos vámátalányt, mely törvény szerint a közös költségvetésből járt a megszállott tartományoknak.⁷⁵ Becslések szerint a két Száván-túli tartomány vámjövödelme 1876-ban 800.000 forintot, 1879-ben 1,000.000 forintot tett ki, s minthogy a vámegyesülést követően Bosznia határvámbevétele a közös vámterület bevételeit gyarapította, ez a komoly bevétel hiányzott a tartományi közigazgatás költségvetéséből — e bevételkiesés pótlására és a vámkezelési költségek fedezésére állapította meg a törvény a 600.000 forintos vámátalányt.⁷⁶ De a vámhivatalok pénzigénye és a két tartomány

73 A költségvetés főösszegeit ld.: 2. melléklet; a tételes kimutatást ld.: Nemzet 1882. október 26. Esti kiadás; *Strausz Adolf*: Bosznia és Hercegovina politikai, közgazdasági és földrajzi leírása. Bp., 1883, Athenaeum R. Társulat. (A továbbiakban: *Strausz*, Bosznia és Hercegovina) 232. p.

74 A költségvetést fejezetenként ld.: 2. melléklet; a részletes kimutatást ld.: Nemzet 1882. október 26. Esti kiadás; *Strausz*, Bosznia és Hercegovina 208–219. p.

75 1879. évi LII. törvénycikk a Bosznia és Hercegovinával való vámkapcsolat létesítéséről. 13. §. In: Magyar Törvénytár 1000–1895. Millenniumi emlékkiadás. 1879–1880. évi törvénycikkek. 213. p.

76 *Strausz*, Bosznia és Hercegovina 232. p.

saját vámbevétele jócskán elmaradt e vámátalánynak nevezett éves támogatástól, melyet a két országos kormány a kvóta arányában negyedévi részletekben fizetett — ennyivel csökkent minden évben Ausztria, Magyarország és Bosznia-Hercegovina közös vámterületének bevétele, és ennyivel kisebb összeget lehetett évről-évre a közös minisztériumok szükségletére fordítani.⁷⁷

E jelenségre Szilágyi Dezső hívta fel a delegáció figyelmét, amikor 1882-ben a boszniai rendkívüli katonai költségvetés vitájában megállapította: „*azon budget jövedelmeinek egy igen tetemes részét az úgynevezett vámjárulék képezi, amely tulajdonképp nem egészen, de nagyobb részben inkább a monarchia két államától nyújtott subsidium, mint ama tartományok jövedelme*”.⁷⁸ Ugyanakkor e támogatás nélkül hasznos beruházások maradhattak volna el, s talán nem jelenthette volna ki Kállay Béni az egyesült négyes albizottság ülésén, hogy a közigazgatási költségvetésből nemcsak útfenntartásra, hanem új utak építésére is telik.⁷⁹

A cs. kir. hadsereg rendes és a haderőfejlesztéssel kapcsolatos rendkívüli költségvetését minden évben a békelétszám szerint állította össze a Közös Hadügyminisztérium; a megszállott területen elhelyezett csapatok békelétszám szerinti szükségletét is a hadügyi költségvetés tartalmazta. De a Bosznia-Hercegovinában állomásozó 15. hadtest létszáma a megszállás következtében az 1880-as években mindvégig meghaladta a szokásos békelétszámot. Ennek rendkívüli többletszükséglete is a közös költségvetést terhelte, amiről — katonai kiadásokról, „okkupációs hitelről” lévén szó — szintén a delegációk határoztak.⁸⁰ A „megszállott területeken lévő parancsnokságok, hadcsapatok és intézetek” létszámát az egyesült négyes albizottság állapította meg, az 1882. évi előirányzat szerint 1883-ban 40.000 katona állomásozott a megszállott területeken. E létszámból 25.500 tiszt és közlegény illette a rendes katonai költségvetésben kapott helyet, a 15. hadtest kiadásai között; ellenben 14.500 katona illetékét a megszállott területek rendkívüli katonai költségvetése tartalmazta.⁸¹ Az 1880-as évtizedben a megszállott tartományok saját hadereje, a 15. hadtesthez besorozott boszniai csapatok létszáma minden évben négy új századdal növekedett, ki-

77 3. és 4. melléklet; A vámbevétel és a vámkezelés kiadásait tételesen ld.: Nemzet 1882. október 26. Esti kiadás.

78 A közös ügyek tárgyalására a magyar országgyűlés által kiküldött bizottság naplója. Szerk.: Maszák Hugó. 1882. november 15. V. ülés. Bp., 1882, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság. 65. p.

79 Kállay Béni nyilatkozatai Boszniáról. Nemzet 1882. november 8. Reggeli kiadás. Melléklet.

80 Az „okkupációs hitel” a közös hadügyminiszter mindig külön előterjesztésbe foglalta, és a delegációk külön határozattal szavazták meg. I.d.: 1. és 3. melléklet.

81 Az egyesült négyes albizottság jelentése. 1882. november 10. A magyar delegáció irományai. 91. p.

adásait a tartományi költségvetés beligazgatási fejezetéből fizették, és a haderő összlétszámát is majdnem felére szállították le; így nemcsak a közös hadügyi költségvetés kiadásai csökkentek, hanem az 1882-ben még kilencmillió forintos „okkupációs hitel” összege is. A megszállás rendkívüli hadikiadásai csökkentek ugyan, de még 1890-ben is több mint négy millió forintra rúgtak — legalább ennyibe került a Monarchiának az évtized végén is Bosznia-Hercegovina megszállása.⁸² Az „okkupációs hitel” összege 1899-ben tovább csökkent 3,5 millió forintra, de soha nem tűnt el az Osztrák–Magyar Monarchia közös költségvetéséből. 1908-ban változott az elnevezés — „hitel a Boszniában és Hercegovinában elhelyezett csapatok számára” —, s az összeg 7,5 millió forintra növekedett, majd az 1912–13-as balkáni háborúk idején 11,7–28,4 millió forintra emelkedett.⁸³

A megszállott területek rendkívüli katonai költségvetése a boszniai vasutakkal kapcsolatos kiadásokat is tartalmazott. Az első vasútvonal Bosznia-Hercegovinában még a török uralom alatt épült, s Banjalukát kötötte össze a horvát határon fekvő Doberlinnel. Az okkupáció után a katonai hatóságok kezelésébe került, üzleti haszonnal nem járt, de a hadvezetés katonai szempontból fenntartása mellett döntött. A brodi összekötő vasutat a Száván átívelő vasúti híddal együtt a hadsereg építette és üzemeltette, ahogy a katonai hatóságok építették és tartották fenn a Boszna-völgyi vasút Brod és Zenica közötti szakaszát is, amely az 1880-as évek elejére készült el, és idővel már üzleti hasznot is hozott.⁸⁴

A vasútépítésbe 1881-ben a szarajevói kormány is bekapcsolódott: a Gesamtmonarchie idejéből megmaradt birodalmi pénzeket, a „közös aktívákat” fordították a boszniai vasútépítésre. A közös aktívákat a kiegyezés nem érintette, nem osztották szét a Monarchia két állama között, hanem a Közös Pénzügyminisztérium kezelésében maradtak, és felhasználásukról a közös pénzügyminiszter dönthetett a két országos pénzügyminiszter jóváhagyásával. Az uralkodó 1881. február 4-én felhatalmazást adott Szláv József közös pénzügyminiszternek, hogy 3,8 millió forintos kölcsönt vegyen fel a közös aktívák terhére, a Boszna-völgyi vasút zenica-szarajevói szakaszának megépítésére.⁸⁵

82 Az egyesült négyes albizottság jelentése. 1889. június 29. A magyar delegáció irományai. 288–289. p.

83 Adam Wandruszka—Peter Urbanitsch: Die Habsburgermonarchie 1848–1918. I. Die wirtschaftliche Entwicklung. Wien, 1973, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. (A továbbiakban: Wandruszka—Urbanitsch, Die Habsburgermonarchie) 539. p.

84 Strausz, Bosznia és Hercegovina 181–182. p.; Bíró László: Nemzeti mozgalmak Boszniában. In: História. 1995/1. sz. 11. p.

85 Wandruszka—Urbanitsch, Die Habsburgermonarchie 540–541. p.

A Bosznia-Hercegovina igazgatásáról szóló törvény értelmében a szarajevói kormány megvalósíthatott olyan beruházásokat, amelyek nem tartoztak a rendes közigazgatás körébe; de ha tartományi költségvetésből ilyen beruházásokra — vasutakra, középítkezésekre — nem tellett, a Monarchia pénzügyi hozzájárulásáról nem a delegációk határoztak, hanem a két törvényhozás, a birodalom mindkét felében, egybehangzó törvényekkel.⁸⁶

A magyar országgyűlés az 1881:I. törvénycikkben hagyta jóvá a hitelfelvételt, s a Boszna-völgyi vasút Zenica és Szarajevó közötti szakaszát 1882. október 7-én átadták a forgalomnak. A Monarchiától felvett hitelt kamataival együtt a vasútvonal nyereségéből és a boszniai közigazgatás bevételi feleslegéből kellett visszafizetni.⁸⁷ Ilyen pénzügyi feltételek mellett épült tovább a vasút az 1880-as években déli irányba, Mostar és a dalmát partvidéken fekvő Metković felé, hogy a külkereskedelem révén „Bosznia gazdag termelési kincsei kiaknáztassanak”.⁸⁸

A zenica–szarajevói vonalszakasz kivételével a polgári és katonai forgalmat vegyesen bonyolító többi vonalszakasz a katonai hatóságok kezelésében állott, de a bevételek jó ideig nem fedezték a kiadásokat, s működtetésre, karbantartásra és átalakításokra csak a közös költségvetés támogatásából tellett.⁸⁹ Az ellenzék minden évben szóba hozta albizottsági vagy plenáris ülésen, hogy ezek olyan kiadások, melyek a Bosznia igazgatásáról szóló törvény értelmében beruházásnak számítanak, s minthogy a közigazgatás költségvetése erre nem nyújt fedezetet, „az ily járulékok csak a monarchia mindkét államában összhangzóan hozott törvények alapján engedélyezhetők”.⁹⁰ Tehát a delegáció nem szavazhatja meg a boszniai vasutak költségeit a megszállás rendkívüli katonai kiadásai között. De hiába vetette fel Szilágyi Dezső az illetékességi kérdést 1882-ben, hasztalan bizonygatta Apponyi Albert a delegáció 1885. évi plenáris ülésén: „*ha valami a világon kétségkívül valamely ország beligazgatási szükségletéhez tartozik, akkor a közlekedési eszközök fenntartása képez ilyen szükségletet. Igaz, hogy némi felesleg is áll elő, ha a beligazgatási szükségletek ama részét, melyet az illető tartományok bevételei fe-*

86 1880: VI. tc. 3. §. Magyar Törvénytár 1000–1895. Millenniumi emlékkiadás. 1879–1880. évi törvénycikkek. 247. p.

87 Az egyesült négyes albizottság jelentése. 1882. november 10. In: A magyar delegáció irományai. 105. p.; Kállay Béni nyilatkozatai Boszniáról. Nemzet 1882. november 8. Reggeli kiadás. Melléklet.

88 Nemzet 1883. november 7. Reggeli kiadás.

89 Az egyesült négyes albizottság jelentése. 1882. november 10. In: A magyar delegáció irományai. 105–108. p.

90 1880: VI. tc. 3. §. Magyar Törvénytár 1000–1895. Millenniumi emlékkiadás. 1879–1880. évi törvénycikkek. 247. p.

dezni nem képesek, egyszerűen kivesszük onnan és rendkívüli költségek címén más költségvetési rovatba tesszük”.⁹¹ A delegáció többsége elfogadta Rakovszky István előadó érvelését: „itt csak katonai szempontból szükséges vasutakról van szó, az itt szóban lévő előírányzott költség katonai szempontból szükséges”, ezért „teljesen a törvények alapján s egyébként költségvetési szempontból is teljesen correcte jár el az országos bizottság”.⁹²

1883-ban mindez szóba került az egyesült négyes albizottság ülésén. A kormánypárt külügyi szakértője és Tisza Kálmán kipróbált híve, Falk Miksa — aki sem előbb, sem később az 1880-as években nem szólalt fel az albizottság ülésén —, alighanem a miniszterelnök véleményét tolmácsolta, amikor szemére vetette a közös pénzügyminiszternek, hogy az elfoglalt tartományok jövedelmei, a katonai költségek és a vámátalány miatt nem fedezik a kiadásokat. Válaszában Kállay Béni elismerte: „*Tagadhatatlan, hogy e tartományok jövedelmei nem fedezik az összes költségeket. Ami először a katonai megszállva tartás költségeit illeti, ezeket a monarchia viseli a hadügyminiszter költségvetése szerint*”.⁹³ A vámátalányról szólva kifejtette, a megszállott tartományoknak „egy meglehetősen alapos kimutatás” szerint 1,600.000 forint vámjövedelmük lenne, ha nincs vámunió Bosznia-Hercegovina és a Monarchia között.⁹⁴

Az Osztrák–Magyar Monarchia belső adottságai és az európai hatalmi viszonyok átrendeződése következtében nem folytathatott világméretű nagyhatalmi politikát, nem vehetett részt Anglia, Franciaország és Németország oldalán a gyarmati versenyfutásban, a világ felosztásában. A Monarchia egyetlen „gyarmata” Bosznia-Hercegovina volt, amelyre Kállay nemcsak a nyersanyagtermelő vidék és a felvevőpiac szerepét osztotta, hanem egyúttal modern mintaállammá akarta tenni.⁹⁵ Bosznia külkereskedelmi forgalmának 97 százalékát Ausztria–Magyarországgal

91 A magyar delegáció naplója. 1882. november 15. V. ülés. 71–72. p.; A magyar delegáció naplója. 1885. november 13. V. ülés. 60–61. p.

92 A magyar delegáció naplója. 1885. november 13. V. ülés. 61. p.; 1888-ban történt először, hogy a boszniai vasúthálózat bevételie fedezték a kiadásokat: a Bosznia-völgyi vasút új pályaszakasának (Zenica–Szarajevó) nyereségét a közös pénzügyminiszter a hitel törlesztésére fordította, a régi pályaszakasz (Brod–Zenica) nyeresége a többi katonai vasút veszteségét fedezte. Ettől kezdve a vasút Boszniában nem szorult a Monarchia anyagi segítségére. A nullszaldós vasúti költségvetés ottmaradt az „okkupációs hitelről” szóló előterjesztésben, és a delegációk így szavazták meg. Az egyesült négyes albizottság jelentése. 1887. november 14. A magyar delegáció irományai. 286–288. p.

93 Nemzet 1883. november 7. Reggeli kiadás.

94 Nemzet 1883. november 7. Reggeli kiadás.

95 *Diószeget*, Hatalmi politika 152–154. p.; *Gratz Gusztáv*: Bosznia Kállay halála korában. In: Huszadik Század 5. (1904) 5. sz. 376. p.

bonyolította, a maradék 3 százalékon Szerbia és a Novibazári Szandzsák osztozott. Montenegróból egyáltalán nem érkezett áru Boszniába. Amikor a tartományokat a közös vámterülethez csatolták, a kivitel és a behozatal 97 százaléka vámmentes belkereskedelem lett, ami nemcsak a boszniai nyersanyagok kivitelét könnyítette meg, hanem Kállay szavaival: „*igenis javára esik a monarchia iparának és kereskedelmének, megkönnyítvén a bevitel a közbenső vám eltörlése által. Tehát ezen 600.000 forintnyi vámátalány nem ajándék Bosznia-Hercegovinának.*”⁹⁶

Az albizottság 1884. évi ülésén többen megpendítették a delegátusok közül, hogy a megszálló csapatok költségvetésében még mindig feltűnnek olyan tételek, amelyek rendes körülmények között a tartományok beligazgatási költségei közé tartoznának. A kézenfekvő kérdésre, hogy a közigazgatási költségvetés feleslegét miért nem fordítják e kiadásokra — a közös hadsereg rendkívüli szükségletére és más rendkívüli kiadásokra — Kállay Béni azt felelte: „*nálam senki sem óhajtja jobban, hogy mindazon költségek, melyek Boszniára fordítatnak, a tartományok által viseltesenek s én szeretném legjobban siettetni azt az időpontot, midőn azon katonai költségeket is viselheti, melyeket ma a monarchia fedez.*”⁹⁷ De egyelőre célszerűbb a költségvetési többletet a tartományok fejlesztésére fordítani, hogy jövedelmeik mielőbb fedezni tudják saját katonai kiadásait, s ne szoruljanak a Monarchia adakozó nagylelkűségére. „*E tekintetben nem szeretném a monarchia áldozatkészségét igénybe venni, ha van felesleg, azt e célra tartom fordítandónak.*” — jelentette ki Kállay. Majd hozzáfűzte: „*Meg lehet győződve a tisztelt albizottság, hogyha én maradok még egy ideig ezen ország kormányzatának élén — és nem tagadom, ez büszkeségem volna — meg fogom mutatni, hogy ezen országok nemcsak terhére nem válnak a monarchiának, hanem minden, így anyagi tekintetben is hasznára válnak.*”⁹⁸

Kállay Béni kettős szerepet szánt az okkupált tartományoknak. Egyrészt Bosznia-Hercegovinát a Monarchia gazdasági befolyási övezetének tekintette, amely mint nyersanyagtermelő vidék és mint az osztrák és magyar késztermékek felvevőpiaca kapcsolódik a Monarchia gazdasági vérkeringéséhez. Mindig ügyelt arra, hogy Bosznia ne jelentsen konkurenciát a hazai termelők számára. A vasútépítésnél nemcsak katonai-stratégiai szempontokat vett figyelembe, hanem gazdasági-kereskedelmi szempontokat is. Ezért tartotta különösen fontosnak, hogy a vasút

96 Nemzet 1883. november 7. Reggeli kiadás.; Bosznia főbb kiviteli cikkei az 1880-as években: szarvasmarha, fa, szén és más bányatermékek, szilva. Nemzet 1885. november 7. Reggeli kiadás, 1888. június 22. Esti kiadás.

97 Nemzet 1883. november 7. Reggeli kiadás.

98 Nemzet 1884. november 12. Reggeli kiadás.

mielőbb eljusson a magyar határtól Szarajevóig, s aztán tovább, déli irányba, egészen a dalmát tengerpartig.

Ugyanakkor Kállay Bosznia-Hercegovinából modern mintaállamot kívánt szervezni, és tiszteletre méltó erőfeszítésekkel igyekezett a tartományokat kiemelni a középkori elmaradottságból. Sokat köszönhet Bosznia Kállaynak: vasutak, közutak, iskolák, kórházak épültek, bányák és gyárak nyíltak, fejlődött a mezőgazdaság is. Mindez Kállay civilizátori tevékenységét dicséri. A mából visszanezve úgy tűnik, hogy Kállay Bosznia-Hercegovinát inkább mintaállamnak tekintette, s a tartományok fejlesztését minden más szempontnál, a pénzügyi takarékoság szempontjánál is fontosabbnak tartotta.

1886-ban a *Nemzet* lelkendezve dicsérte Kállay országépítő munkáját: „*Iskola iskola után támad e területen; kitűnő országutak szelik keresztül-kasul a tartományokat, néhol olyanok, hogy a római légiók készítette utakat is felülmúlják. Új jövedelmi források nyílnak, keresetnek, megélhetésnek új eszközei kínálóznak... Ami pedig különösen fontos, vasútja is már annyi van Bosznia-Hercegovinának, hogy ottani pozícióink biztosítására, a csapatok gyors mozgósítására és ételmezésére szükséges minden vasút most jó formán megvan*”.⁹⁹ Ez az újságcikk november 24-én jelent meg — s három nappal később 5,019.000 forintot szavazott meg a delegáció Bosznia és Hercegovina rendkívüli katonai kiadásaira.¹⁰⁰ Kállay a tartományi költségvetés feleslegét továbbra is zömében fejlesztésekre fordította, és a megszállott tartományok továbbra sem nélkülözheték a Monarchia anyagi támogatását. Bosznia-Hercegovina egészen 1918-ig teher volt a Monarchia gazdasága számára.¹⁰¹

Volt valami igazság abban, amit a *Pesti Napló* 1882-ben Bosznia pénzügyeiről írt: „*A bosnyák deficit ott szerepel a rendes és rendkívüli hadügyi kiadásokban eldugva s azonfelül ama kilenc milliós rendkívüli bosnyák hitelkérdésben, mely ezenfelül rendesen elő fog fordulni a delegációknál*”.¹⁰² De abban is rejlett igazság, amit Kállay Béni az országos bizottság ülésén mondott, válaszul Szilágyi Dezsőnek és a *Pesti Naplónak*: „*ennek egy nagy államnál, egy önérzettel bíró nemzetnél kizárólagos szempontnak lennie nem szabad. Tisztán a rendezett pénzügyi viszonyok, az anyagi jólét még egyetlen nemzetet sem tettek nagygyá. Én csak azt óhajtom, hogy más, úgy országos, mint az egész monarchiára nézve sokkal fontosabb érdekeket ne*

99 *Nemzet* 1886. november 24. Reggeli kiadás.

100 A magyar delegáció naplója. 1886. november 27. V. ülés. 67–70. p.

101 *Palotás*, Bevonulás Boszniába. 63. p.

102 *Pesti Napló* 1882. október 27. Reggeli kiadás.

ejtsünk el talán eshetőlegesen anyagi áldozatok elkerülése kedvéért".¹⁰³ A sakktabla-diplomácia ilyen kalandos feltételekkel és anyagi áldozatokkal terhes — különösen, ha a másik játékos a cári Oroszország.

Kállay Béni az egyesült négyes albizottság 1882. november 7-én tartott ülésén fejtette ki véleményét a hercegovinai és dalmáciai felkelés okairól. Az 1881 őszen kitört felkelésnek nem egy, de több oka is volt — jelentette ki exorzéjában a közös pénzügyminiszter —, s erről módja volt személyesen is meggyőződni, amikor ki-nevezését követően, júniusban Szarajevóba látogatott.¹⁰⁴ A felkelés okai között említette a keleti lélek mély és feloldhatatlan ellenszenvét minden iránt, ami idegen — „legyen az ember vagy intézmény”. Aztán a külföldi befolyást, ami egyedül Montenegró részéről jelentkezett — sehol nem volt nyoma „pánszláv izgatásnak” —, a mesterségét európai szakszerűséggel végző, de a helyi viszonyokhoz nehezen alkalmazkodó közigazgatás hibáit, az okkupáció után a tartományokban maradt cs. kir. haderő csekély létszámát, végül az újoncozást, mint a monarchiaellenes lázítás hamis, de annál hatásosabb propagandaeszközét.¹⁰⁵

A miniszter a „látélet” után a „receptet” ismertette az albizottsággal, mely előírta, hogy a tartományokba vezényelt nagyszámú katonaság „még bizonyos időn át” állomáshelyén maradjon, különben az erélyes katonai fellépés emléke hamar feledésbe merül, elvész a lélektani hatás. A közigazgatás szervezetén Kállay alig változtatott, egy rendeletével tovább tágította a kerületi és járási főnökök hatáskörét és felelősségét, de az új főtitiszviselők kiválasztásában és a hivatalnoki kar összeállításában elődjétől eltérő elveket követett. Az okkupációt követően a tartományi közigazgatás horvát hivatalnokainak aránya — nyelvismeretük és megbízhatóságuk miatt — jócskán meghaladta a horvát lakosság 18 százalék körüli arányát. 1882 után a polgári adlatús a szerb származású Nikolits Fedor báró lett, a központi és területi igazgatás fontosabb tisztségeibe a Keleti Akadémián végzett diplomaták kerültek, s Kállay számított a legszervezettebb és legvagyonosabb muzulmán közösség részvételére és támogatására is. Kiváló hivatalnokokkal, egyszerű ügyintézősséggel és olcsó igazságszolgáltatással iparkodott megnyerni a bosnyákok rokonszenvét.¹⁰⁶ Kállay tudta, hogy a „tartományok nagy anyagi fejlődésre képesek, így a rájuk fordítandó csekély költségek igen busásan megtérülnek”, ami nemcsak gazdasági, hanem politikai szempontból is hasznos, hiszen „egy nép, melynek jóléte

103 A magyar delegáció naplója. 1882. november 15. V. ülés. 67. p.

104 Kállay boszniai útjáról ld.: *Asbóth*, Bosznia, különösen: A Boszna-vasút c. fejezetet.

105 Kállay Béni nyilatkozatai Boszniáról. *Nemzet* 1882. november 8. Reggeli kiadás. Melléklet.

106 *Asbóth*, Bosznia 254. p.; Kállay Béni nyilatkozatai Boszniáról. *Nemzet* 1882. november 8. Reggeli kiadás. Melléklet.

gyarapszik, nem igen hajlandó a csábitásnak engedni, s mozgalmakba s lázadásokba bocsátkozni”.¹⁰⁷ A „portyázó csapatok”, amelyekről Kállay exorzéjában beszélt, önkéntesekből szervezett, különleges felszereléssel ellátott, mozgékony katonai alakulatok voltak a határvidéken, a rablóbandák felszámolására. A megszálló csapatok létszáma remélhetőleg leszállítható lesz a tervbe vett 5000 fővel — hangzott a miniszteri zárszó.¹⁰⁸

A *Nemzet* terjedelmes cikkben méltatta a közös pénzügyminiszter albizottsági szereplését, és bizakodva írta: „*Most inkább költünk valamivel többet, mintsem hogy 30–40 milliós meglepetéseknek tegyük ki később magunkat. De ezek — katonai és politikai tekintetek alapján mondhatni merjük — el fognak maradni.*”¹⁰⁹

A *Pesti Napló* kételkedve fogadta a közös pénzügyminiszter albizottsági nyilatkozatait, és az okkupációval kapcsolatos régi félelmeket hangoztatta: „*Az okkupációnak éppen az a baja, hogy nem szüntet meg egy veszélyt sem, hanem fokozott mértékben szaporítja azokat, azt nem is tekintve, hogy állandóan megzavarja állami pénzügyeinket s azok ziláltsága által egyszersmind megingatja a védképességet is. Ideig-óráig csend és béke lesz a megszállott tartományokban, melyeket majd drága pénzen civilizálunk, — s ha majd a vész órája üt — halomra dől az egész kártyavár... Amíg az okkupációs politikát folytatni akarjuk, azt mindenkor csak nagy katonai és pénzügyi áldozatokkal folytathatjuk. S ez dönti el a kérdés politikai oldalát. A többi csak akadémiai diszkusszió.*”¹¹⁰

A magyar delegáció 1882. november 15-én tartott plenáris ülésén tűzte napirendre az egyesült négyes albizottság jelentését. Az első szó az előadót, Baross Gábort illette, aki beszédében elismerte, a felkelés miatt a Boszniában állomásozó katonaság létszámát huszonnyolcezerről negyvenezer főre kellett emelni, ezért a tavalyi hatmillió forint után idén kilencmillió forintot kell megszavazniuk a delegációknak. Kállay közös pénzügyminiszter szerint azonban e nagyszámú haderővel lehetséges lesz a rend helyreállítása, s ha a körülmények engedik, 1883. július elsejével 5000 katona — elsősorban a sebtében behívott tartalékosok — hazabocsátása. Ezért állítanak fel portyázó csapatokat, melyek 120.000 forinttal növelik ugyan a Monarchia közös kiadásait, de így könnyebb lesz elbánni a rablóbandákkal és megvalósítható lesz a csapatok létszámának tervezett csökkentése.¹¹¹

107 Kállay Béni nyilatkozatai Boszniáról. *Nemzet* 1882. november 8. Reggeli kiadás. Melléklet.

108 Kállay Béni nyilatkozatai Boszniáról. *Nemzet* 1882. november 8. Reggeli kiadás. Melléklet.

109 *Nemzet* 1882. november 8. Reggeli kiadás.

110 *Pesti Napló* 1882. november 8. Reggeli kiadás; 1882. november 9. Reggeli kiadás.

111 A magyar delegáció naplója. 1882. november 15. V. ülés. 61–63. p.

A delegáció plenáris ülésén az ellenzék vezérszónoka Szilágyi Dezső volt. Megint elhangzott a magyar delegációban mindaz, ami 1877–78 óta felbukkant az ellenérvek között az okkupációval szemben. Szilágyi a boszniai költségvetés hiányosságait fejtegette, és kijelentette, „e budget tulajdonképp nem kedvező”, mert nem valósul meg a törvénybe foglalt kívánalom, hogy „azon tartományok beligazgatásának költségei az ország jövedelmeiből fognak kikerülni”.¹¹² Felidézte a régi aggodalmakat, „melyekkel a megszállás tényét a monarchia mindkét államában, de különösen a magyar államban és még az akkori parlament többsége is tekintette”.¹¹³ Az okkupáció ma is veszéllyel fenyegeti a Monarchia dualista berendezkedését, a megszállás továbbra is elviselhetetlen pénzügyi terhet ró Magyarországra; csak a szlávok maradtak ki a vádbeszédből. Végül Szilágyi Dezső kimondta az elmarasztaló ítéletet a közös kormány bosnyák politikájára: „a monarchia mindkét államának nagy és súlyos áldozatokra kell a jövőben is készen lennie, mert a nyugalomnak megőrzése, úgy látszik, nem a monarchia akaratótól, nem a monarchia belső tényezőitől függ”.¹¹⁴

Kállay Béni az „ott vagyunk és ott is maradunk” elszántságával sorra cáfolta az ellenzéki szónok állításait: nem igaz, hogy a nyugalom, a béke ingatag lábakon áll Bosznia-Hercegovinában; nem igaz, hogy a Kelet az idők végéig ellenségesen szemlél majd mindent, ami Nyugatról érkezik; nem igaz, hogy ő, Kállay közömbös lenne Magyarország anyagi terhei iránt. S kijelentette, ma is helyesnek tartja „azt a politikát, amely minket Boszniába vezetett”.¹¹⁵ A végszó nem volt kevésbé hatásos, mint Szilágyi beszédében: „Én ma is azon erős meggyőződésben vagyok, hogy az egész közvélemény, sőt talán egyszer a bizottsági tag úr is azt fogja mondani, hogy ez volt az egyetlen helyes út, amelyet követni lehetett.”¹¹⁶

„Ezen tartományoknak és viszonyaiknak én alapos és részletes ismeretével nem bírok” — ismerte el válaszában Szilágyi Dezső, s ezzel nem állott egyedül a magyar delegációban, de nem mulaszthatta el kijelenteni, hogy „azon [okkupációs] politika helytelen és téves volt”, mert „a gyümölcsök, miket ezen fáról szedünk, engem megerősítettek abban, hogy eredeti nézetemben nem csalatkoztam, hogy az helytelen és téves politika volt.”¹¹⁷

112 A magyar delegáció naplója. 1882. november 15. V. ülés. 63–65. p.

113 A magyar delegáció naplója. 1882. november 15. V. ülés. 65–66. p.

114 A magyar delegáció naplója. 1882. november 15. V. ülés. 66. p.

115 A magyar delegáció naplója. 1882. november 15. V. ülés. 66–67. p.

116 A magyar delegáció naplója. 1882. november 15. V. ülés. 67. p.

117 A magyar delegáció naplója. 1882. november 15. V. ülés. 67–68. p.

Ezt nem állhatta szó nélkül Andrassy Gyula gróf. A személyeskedő vitában a régi érvek és ellenérvek csaptak össze még egyszer, a magyar delegációban. A vitát Andrassy csípős megjegyzése zárta: „aki azt mondja, hogy ezen tartományok elfoglalása reánk nézve katonailag hátrányos, az gyöngé politikus, és ebben, méltóztassék megengedni, a tisztelt bizottsági tag úr második nyilatkozata csak megerősített.”¹¹⁸

Ezzel az általános vita véget ért, következett a részletes tárgyalás, és a delegáció tételenként megszavazta az albizottság előterjesztését, egyúttal elfogadta a közös kormány előterjesztését a „Bosznia-Hercegovinában és a Lim területén lévő parancsnokságok, hadcsapatok és intézetek” 1883. évi rendkívüli költségvetési szükségletéről.¹¹⁹

Ez volt az utolsó ülészak az 1880-as években, amikor a magyar delegáció érdemi politikai vitát folytatott a közös kormány Bosznia-Hercegovinával kapcsolatos előterjesztésének ürügyén az okkupációról. Ettől kezdve az egyesült négyes albizottság jelentésének általános, bevezető részét, mely a megszállott tartományok politikai, közigazgatási és gazdasági viszonyaival általánosságban foglalkozott, a bizottság tagjai ellenvetés nélkül, mintegy fejbólintással vették tudomásul, s az előadói beszédet követően rögtön áttértek a részletes tárgyalásra, a költségvetési címek tételenkénti megszavazására. A külügyi jelentésről és a hadügyi költségvetésről szenvedélyes politikai viták folytak az albizottságokban és a plenáris ülésen, de Bosznia már csak pénzügyi kérdést jelentett a legtöbb delegátus számára. Talán a boszniai vasutak ügye volt az egyetlen kivétel, de ez sem volt több mint a kormány-előterjesztéseknek járó kötelező ellenzéki bírálat napi penzuma — a bolgár válság és a haderőfejlesztés vonta magára politikusok és közvélemény figyelmét. A Közös Hadügyminisztérium százmillió forintot is meghaladó éves költségvetése mellett Kállay Béni tárcája, a Közös Pénzügyminisztérium kétmillió forint körüli szükséglete nevetségesen csekélynek tetszett, és a boszniai megszálló haderő éves rendkívüli költségvetése is kilencmillió forintról 4,370.000 forintra csökkent az évtized végére.¹²⁰

Az albizottsági jelentés általános része, melyet 1883-ban és 1884-ben még apró mozzanatokra kiterjedő részletességgel állítottak össze a bizottság tagjai, 1885-re egyetlen gondosan megkomponált körmondatba sűrűsödött: „a megszállott területeken politikai és társadalmi, valamint közigazdasági tekintetben örvendtes hala-

---

118 A magyar delegáció naplója. 1882. november 15. V. ülés. 72. p.

119 3. melléklet.

120 3. és 4. melléklet.

dás észlelhető” — ez az „örvendetes haladás” lett a bevett nyelvi fordulat, mely az évtized során később is valamennyi albizottsági jelentésben felbukkant.¹²¹

A *Nemzet* elégedetten írta 1886-ban: „*Volt idő, mikor az okkupált tartományok sajtóban, parlamentben, közbeszédben, mondhatni mindennapi tárgyát képezték a diszkusszióknak, mert rosszul mentek a dolgok, az új rendszer csak lassan és nehezen tudott gyökeret verni s megszilárdulni. Az utolsó évek óta azonban már alig van szó a megszállt tartományokról; esztendőkön át még hírlapi cikk-témát sem szolgáltatnak s legföljebb a képviselőházban egy-egy szélsőbali közbeszólás révén emlegettetnek... Mindent összevéve, Bosznia és Hercegovina viszonyaival meg lehetünk elégedve, annyival inkább, mert maga a közvetlenül érdekelt nép is megelégszik vele.*”¹²²

Az egyesült négyes albizottság minden esztendőben részletes felvilágosítást kért a közös pénzügyminisztertől a megszállott tartományok közigazgatási berendezkedéséről, az igazgatással járó kiadások fedezetéről, s általában tudakozódott a tartományok politikai, társadalmi és gazdasági állapota felől. Kállay Béni mindig ugyanazzal az aggályos, számszerű aprólékossággal válaszolt az érdeklődő bizottsági tagok kérdéseire. A delegátusok gyakran keseregtek, hogy a külpolitikáról semmivel nem tudnak meg többet Kálnoky külügyminiszter előadásaiból, mint az újságolvasó polgár a napilapokból. Emlékezhetek Andrassy okkupáció körüli titkolózására is 1878-ban. Kállay mindig készséggel megadta a kívánt felvilágosításokat, az előadó és a többi delegátus kérdéseire „dicséretreméltó nyíltsággal és őszinteséggel” felelt, amit az ellenzéki tagok is elismertek, még Szilágyi Dezső is. 1884-ben az okkupáció óta Boszniában épült úthálózat térképét is bemutatta a delegátusoknak. Volt, hogy a tetszés hangjai és „Úgy van!” felkiáltások szakították meg Kállay beszédét, máskor felszólalása végeztével „Élénk helyeslés és éljenzés” kíséretében foglalhatott helyet.¹²³

Az albizottság ülésein a közös pénzügyminiszterhez intézett kérdések egy része „tisztán anyagi viszonyokra” vonatkozott — (Kállay saját csoportosítása ez) —, más kérdések „politikai jelleggel” hangzottak el, és akadtak „azt olvastam a lapokban” típusú kérdések is; ezekről Kállay úgy vélekedett, „legnagyobb részben minden

121 Az egyesült négyes albizottság jelentése. 1885. november 6. In: A magyar delegáció irományai. 166. p.; Az egyesült négyes albizottság jelentése. 1889. június 29. In: A magyar delegáció irományai. 287. p.

122 *Nemzet* 1886. november 24. Reggeli kiadás.

123 A magyar delegáció naplója. 1882. november 15. V. ülés. 63. p.; Thallóczy Lajos naplója. I. 51. p.; *Nemzet* 1883. november 7. Reggeli kiadás. 1884. november 12. Reggeli kiadás. 1885. november 7. Esti kiadás.

hír, mely a megszállott tartományokból jön, nem való, és ami való, az túlzott”. De az ilyen kérdésekre is mindig megadta a pontos feleletet.¹²⁴

Az albizottság kormánypárti előadója, Rakovszky István minden évben előbb általános tájékoztatást kért a megszállott tartományok gazdasági és politikai viszonyairól, aztán a boszniai költségvetés realitása felől érdeklődött, és azt tudakolta, rendben befolyanak-e a tartományok adóbevételei. A tartományi költségvetéssel kapcsolatos, részletekre irányuló kérdéseket a kormánypárt olyan tekintélyes gazdasági szakemberei intézték a közös pénzügyminiszterhez, mint Hegedüs Sándor, Láng Lajos és Wahrmann Mór.¹²⁵

Bosznia-Hercegovina fontosabb bevételei az 1880-as években a tized, a jövedelmi- és háziadó, az aprómarha-adó, a dohány- és sómonopólium, az erdőhasznosítás, az illetékek és 1886-tól a bányászat jövedelméből származtak.¹²⁶ A legfőbb adónem a tized volt, melyet természetben állapítottak meg, de az adózók pénzben fizették, az átlagos piaci árak szerint — így a költségvetés bevétele nemcsak a terméstől, hanem az áringadozásoktól is függött. Hegedüs Sándor, Prileszky Tádé és más kormánypárti delegátusok többször sürgették az áttérést a fejlettebb földadórendszerre. Az okkupáció után kezdődött kataszteri munkálatok 1885 végére befejeződtek, de a földadó bevezetéséhez szükséges teljes telekkönyvi nyilvántartás az évtized végéig sem készült el. Kállay politikai okokból is vonakodott az adóreform gyors bevezetésétől. A földadórendszernek előfeltétele volt a birtokviszonyok rendezése, ami elsősorban a muzulmán földbirtokos réteget érinthette, amelyre Kállay politikai szövetségesként számított. Ezért bánt óvatosan a jobbágyfelszabadítással is: kötelező örökvltság helyett a szarajevói kormány kölcsönökkel támogatta a parasztságot, hogy megválthassa személyes szabadságát.¹²⁷

Láng Lajos és Wahrmann Mór visszatérő kérdései voltak, mire fordítja Kállay a tartományok bevételeit, és rendben törleszti-e a közös aktívákból vasútépítésre felvett hiteleket. Őket, gazdasági szakemberek lévén, a boszniai vasútépítés pénzügyi oldala érdekelte. A kormánypárti Ivánka Imre '48-as honvéd ezredes és az Északkeleti Vasúttársaság vezérigazgatója szakmai észrevételeket tett a vasútépítéssel kapcsolatban: 1882-ben több mint 50.000 forint törlesztését javasolta a rendkívüli katonai költségvetésből, mert az átalakításra szánt összegeket túlzottnak találta,

---

124 Nemzet 1882. november 8. Reggeli kiadás, 1884. november 12. Reggeli kiadás.

125 5. melléklet.

126 Nemzet 1885. november 7. Reggeli kiadás.

127 Nemzet 1884. november 12. Reggeli kiadás, 1889. július 14. Reggeli kiadás.

másszor Kállay vasútépítési tervei felől érdeklődött, olcsóbb gazdálkodást sürgett a vasutaknál és jobbító szándékú javaslatokkal állt elő.¹²⁸

Kállay Béni kivételes fontosságot tulajdonított a vasutaknak, „nemcsak közgazdasági, hanem politikai okokból is, mert ahol vasút épült, ott többé lázadás nem tört ki... a katonaságot könnyebb egy vidékről a másikra szállítani”.¹²⁹ 1883-ban, Hegedüs Sándor és Ivánka Imre kérdéseire válaszolva Kállay elismerte, Bosznia jövedelmeiből jelenleg nem lehet vasutat építeni, de „első feladat Boszniából, különösen Hercegovinából a tengert elérni, hogy Bosznia gazdag termelési kincsei kiaknáztassanak”.¹³⁰ Az észak–déli irányú vasút Szarajevó–Mostar közötti szakaszának tervei 1888-ban már elkészültek, s a két országos kormány jóváhagyására vártak.¹³¹ Arra a kérdésre, hogy ha a Szávától az Adriáig vasútvonal épül, az nem befolyásolja-e kedvezőtlenül Fiume forgalmát, a közös pénzügyminiszter határozott „nemmel” felelt, hiszen „Bosznián keresztül soha sem fejlődhetik nemzetközi forgalom, nemcsak azért, mivel távol esik bizonyos nagyobb központoktól, hanem mivel ez iránt teljes biztosítékot nyújt a vasút keskeny vágánya”.¹³²

Az ellenzék részéről Szilágyi Dezső és Apponyi Albert szinte minden évben figyelmeztette Kállayt, hogy az utak, ösvények és laktanyák költségei mellett a vasutak kiadásait is a tartományi költségvetésből kellene fedezni a boszniai rendkívüli katonai költségvetés helyett. Amikor a boszniai vasút már nem igényelte a Monarchia anyagi segítségét, Apponyi elvi kifogást emelt a vasutak kezelésével szemben, s azt követelte, a vasutak nullszaldós költségvetését, a bevételi és kiadási tételeket helyezték át a rendkívüli katonai költségvetésből a tartományok közigazgatási költségvetésébe. Ezt azonban a delegáció Kállay kérésére rendre elutasította, és a vasúttal kapcsolatos tételek az okkupációs hitelről szóló előterjesztésben maradtak, tekintettel arra, hogy a vasútvonalak egy része változatlanul a hadsereg kezelésében állott.¹³³

A Kállayhoz intézett politikai jellegű kérdések általában a közbiztonságra, az újoncozásra, a menekültek ügyére, a csendőrség és a portyázó csapatok működésére vonatkoztak. 1884-ig a Montenegróhoz fűződő viszony is a politikai kérdések között kapott hangot. A kormánypárt részéről 1883-ban egy régi Deák-párti képviselő, a volt diplomata és katonatiszt Éber Nándor kérdezte minderről Kállayt,

128 5. melléklet.

129 Nemzet 1883. november 7. Reggeli kiadás.

130 Nemzet 1883. november 7. Reggeli kiadás.

131 Nemzet 1888. június 22. Esti kiadás.

132 Nemzet 1883. november 7. Reggeli kiadás.

133 5. melléklet.

1884-től Hegedűs Sándor tett fel kérdéseket a közbiztonsággal kapcsolatban, ami hatással volt a Boszniában állomásozó csapatok létszámának lehetséges csökkenésére is. A portyázó csapatok és a csendőrség működésével a delegátusok általában elégedettek voltak, de többször elhangzott a sürgetés, elsősorban Hegedűs Sándor részéről, hogy a portyázó csapatok költségeit a tartományok maguk viseljék, és ne a rendkívüli okkupációs hitelből fedezzék.¹³⁴

A portyázó csapatok, melyek 1884-től nemcsak Hercegovinában, hanem Boszniában is sikerrel vették fel a harcot a rablóbandákkal, beváltották Kállay reményeit. A közbiztonság folyamatosan javult a megszállott tartományokban, 1884-ben már csak „néhány kisebb rabló csapat” garázdálkodott a montenegrói határvidéken, és 1886-tól jó ideig nem esett szó rablóbandákról — még „3, 12 és 14” fős csapatokról sem — az albizottsági jelentésben és a hírlapi tudósításokban.¹³⁵ 1888-ban került ismét szóba a rablóbandák problémája: egy bukaresti és egy belgrádi francia lap híresztelte a hercegovinai közbiztonság romlását. Kállay határozottan kijelentette: 1887-ben egész Bosznia-Hercegovinában egyetlen rablás sem történt, 1888-ban feltűnt a határvidéken egy Antivariból szökött, hercegovinai menekültekből álló banda, de belefutott egy portyázó csapatba, amely derekasan elbánt velük. Maga a nép jelentette fel a rablóbandát, és részt vett az üldözésben is. A bizottság a választ tetszéssel és helyesléssel nyugtázta.¹³⁶ A portyázó csapatok kiadásait 1887-től már nem a tartományok rendkívüli katonai költségvetéséből, hanem a közigazgatási költségvetésből fedezték, így a portyázó csapatok kérdése nem merült fel többé az albizottságban.¹³⁷ Gratz Gusztáv írta, egy évvel Kállay halála után: „*A bosnyákok nyelvében teljesen hiányzik a lopásnak megfelelő szó, szótárunk csak az „erőszakos elvétel” kifejezését ismeri — de annál több volt ott a rablás és gyilkosság. Azóta ez megszűnt és a rablóbandákat mindenütt kiirtották.*”¹³⁸

A kormánypárt részéről Hegedűs Sándor, ellenzéki oldalról Szilágyi Dezső és Apponyi Albert sűrűn kérdezte a közös pénzügyminisztert, mikor vállalhatják magukra a tartományok a megszálló katonaság összes kiadásait. Ez a kérdés minden évben felmerült az albizottságban; volt, hogy Wahrmann Mór is figyelmeztette Kállayt,

134 5. melléklet.

135 Az egyesült négyes albizottság jelentése. 1883. november 7. In: A magyar delegáció irományai. 238–239. p.; Nemzet 1884. november 12. Reggeli kiadás; Az egyesült négyes albizottság jelentése. 1884. november 12. In: A magyar delegáció irományai. 262–264. p.

136 Nemzet 1888. június 22. Esti kiadás.

137 Az egyesült négyes albizottság jelentése. 1886. november 24. In: A magyar delegáció irományai. 293–294. p.

138 Gratz Gusztáv: Bosznia Kállay halála korában. In: Huszadik Század, 5. évf. (1904) 5. sz. 375. p.

fordítson többet a boszniai költségvetésből honvédelemre. Hegedűs Sándor 1889-ben is felvetette, ideje lenne a katonai kiadásokat teljesen a megszállott tartományokra hátrítani. A delegátusok sürgették a tartományi bevételek növelését, a kiadások lefaragását és a katonai költségek teljes átvállalását. A türelemre intő miniszteri választ a kormánypárti képviselők kénytelen-kelletlen tudomásul vették, az ellenzék a katonai létesítmények költségeinél egyszer-egyszer törléseket is javasolt, de jelentősebb változás e tekintetben nem történt. A Boszniában állomásozó cs. kir. haderő létszáma és az okkupációs hitel összege 1888-ig egyenletesen csökkent, aztán már csak lassabban: 1890-ben 4,3 millió forintot, 1899-ben 3,5 millió forintot tett ki, és 1918-ig nem is tűnt el a Monarchia közös költségvetéséből.¹³⁹

Ugyanakkor 1885 végére az utolsó tartalékosokat is hazabocsátották Bosznia-Hercegovinából, a megszálló haderő létszáma — az 1882-es létszámhoz mérten — jelentősen csökkent, s 1889-ben a négyes egyesült albizottság így határozta meg a közös hadsereg boszniai létszámát: 24.000 tiszt és közkatona, mely létszámból 20.000 katona illetékét a rendes hadiköltségvetés tartalmazta, a többi a megszállott területek rendkívüli katonai költségvetését terhelte 4,370.000 forinttal.¹⁴⁰ A cs. és kir. hadsereg Bosznia-Hercegovinában állomásozó egységeit kiegészítette a tartományok önerőből fenntartott, saját hadereje: 1890-ben már 36 század 8 zászlóaljba osztva teljesített szolgálatot a 15. hadtest parancsnokának közvetlen alárendeltségében.¹⁴¹ A katolikus, ortodox és muzulmán katonák aránya e bosnyák alakulatokban 1884-től pontosan megfelelt a teljes népesség felekezeti összetételének.¹⁴²

Felekezeti kérdésekről az 1880-as években kétszer esett szó az albizottság ülésein. 1883-ban a szarajevói görögkeleti metropolita és a katolikus érsek vitája, 1885-ben Kosnovics metropolita lemondása, a felekezetek állami támogatása és a cirill ábécé kiszorítására vonatkozó kormányzati intézkedések vonták magukra Rakovszky István előadó, Láng Lajos és Hegedűs Sándor figyelmét. Kállay határozottan cáfolta a hírlapi vádakot, melyek szerint a szarajevói kormány mostohán bánik a szerbekkel és a cirill ábécé kiszorítására törekedne; s kijelentette, a kormány „első kötelessége, hogy a különböző felekezeteknek egyenjogúságát nemcsak a legnagyobb tiszteletben tartsa, hanem hogy valamennyi iránt egyenlő

139 5. melléklet.

140 Az egyesült négyes albizottság jelentése. 1889. június 29. In: A magyar delegáció irományai. 288–289. p.

141 Nemzet 1889. július 4. Reggeli kiadás.

142 Nemzet 1884. november 12. Reggeli kiadás; 6. melléklet.

jóindulattal és pártfoglalással legyen”.¹⁴³ A delegáció a miniszteri nyilatkozatot egyetértő megnyugvással fogadta.

Kállay vallási és nemzetiségi politikája, mely a tartományok Szerbiához húzó, délszláv terveket szövögető ortodox lakosságával szemben inkább a megbízhatóbbnak tartott katolikus horvátokat és muzulmánokat pártfogolta, e finom politika nem került szóba az albizottságban, ahogy a vallási különbségeket a közös nyelv és történelmi múlt egységében feloldani igyekvő „nemzetteremtési kísérlete” sem érintette közvetlenül a tartományok pénzügeit és a delegációkat.¹⁴⁴

Pedig a Bosznia jövőjét sorsdöntően alakító vallási és nemzetiségi kérdés a sajátban is előtűnt. A *Pesti Napló* az 1882. évi delegációs ülészak megnyitáskor a londoni *The Times* vezércikkét idézte: „Időről-időre, így szól e lap, oly jelek merülnek fel, melyek azt mutatják, hogy e két tartomány pacifikációja nem sikerült... Annyi kétségtelen, hogy a nép ellenszenvvel viseltetik az osztrák kormány iránt és még az is kétséges, vajon van-e ezen tartományokban egyáltalán oly párt, melyre a kormány számíthat.”¹⁴⁵

Kállay iparkodott a két tartományban olyan „pártot” teremteni, „melyre a kormány számíthat”. Már 1877-ben Bosznia-Hercegovina kormányzásáról összeállított emlékiratában kifejtette nézeteit egy ilyen „párt” szükségességéről, a katolikusok nem hivatalos, de érezhető támogatásáról. A felekezetekkel kapcsolatos „azt írta az újság” típusú kérdésekre Kállay mindig részletes választ adott, de messzire tekintő politikai terveiről nem beszélt a delegáció előtt.¹⁴⁶

Összegzés

Kállay Béni felfogásában az Osztrák–Magyar Monarchia nagyhatalmi állása elsőrangú magyar érdek volt, s éppen ő, a közös miniszter volt legtekintélyesebb tagja annak a bécsi magyar körnek, amely Andrassy Gyula gróf iránymutatása szerint a birodalmi kulcspozíciók megszerzésével vélte elérhetőnek, hogy a Monarchiából magyar birodalom legyen. E magasabb, összbiriodalmi nézőpontból tekintett Kállay Bosznia-Hercegovinára is, mint olyan tartományokra, amelyek megszerzé-

---

143 Nemzet 1883. november 7. Reggeli kiadás, 1885. november 7. Esti kiadás.

144 *Ress Imre*: Kállay Béni bosnyák nemzetteremtési kísérlete. In: *Limes*. 41–42/2. sz. (2000) 277–286. p.; *Ress Imre*: A bosnyák nemzettudat fejlődése. In: *Pro minoritate*. 2000. nyár. 67–82. p.; *Dán Károly*: Kállay Béni és a magyar imperializmus. Egy bátortalan kísérlet maradványai. In: *Aetas*. 2000/1–2. sz. 239–241. p.

145 *Pesti Napló* 1882. október 27. Reggeli kiadás.

146 *Vasas*, Kállay politikusi pályáive 79. p.

se elsősorban birodalmi érdek volt annak idején. Boszniát nemcsak a Monarchia gazdasági befolyási övezetének tekintette, hanem a hagyományos „gyarmati” nyersanyagtermelő vidék és felvevőpiac szerepe mellett tiszteletre méltó erőfeszítésekkel igyekezett a tartományokat kiemelni a középkori elmaradottságból. Vallási és nemzetiségi elképzelései mellett e két szempont, az Andrássy-féle értelemben vett birodalmi nézőpont és a modernizációs igyekezet határozta meg Kállay bosnyák politikáját, amely az utókor megítélése szerint az 1880-as években a tartományok lakosságának is megelégedésére volt. A feszültségek, a problémák csak a századforduló idején kezdtek szaporodni. Kállay Bosznia fejlesztéséhez nem nélkülözhetette a Monarchia anyagi eszközeit, rászorult a delegációk támogatására, ami nélkül nem valósíthatta volna meg messzire tekintő boszniai terveit. A nézeteltérések Kállay és a magyar delegáció között az 1880-as években általában abból adódtak, hogy a közös pénzügyminiszter a tartományok fejlesztését tartotta előbbrevalónak, míg a magyar delegátusok elsősorban pénzügyi szempontból ítélték meg a miniszter tevékenységét és modernizációs törekvéseit. De az eltérő érdekeket az 1880-as években általában sikerült összebékíteni, és Kállay Béni számíthatott a magyar delegáció támogatására.

1. MELLÉKLET

Az Osztrák-Magyar Monarchia közös államháztartásának 1883. évi előirányzata

I. A közös külügyminisztérium előirányzata az 1883-ik közigazgatási évre:

- a) rendes és rendkívüli bevételek;
- b) póthitel kérése az 1882-ik évre.

(külügyi albizottság)

II. Hadügyminisztérium:

- a) a közös állandó hadsereg rendes és rendkívüli szükséglete;
- b) a hadügyminiszter által adott válaszok a magyar országos bizottságnak 1882-ik évi hadi szükséglet tárgyalása alkalmával hozott határozataira;
- c) előterjesztés, melyben az 1880-ik évi zárszámadás szerint a rendkívüli hadi szükségletnek költségelőlegéből fennmaradt néhány összegek felhasználási és elszámolási határidejének meghosszabbítása kéretik;
- d) a haditengerészet rendes és rendkívüli szükséglete;
- e) a haditengerészet póthitele.

(hadügyi albizottság és tengerészeti albizottság)

III. A közös hadügyminisztérium előterjesztése a megszállt területen lévő parancsnokságok, hadcsapatok és intézetek rendkívüli szükségletére nézve.

(egyesült négyes albizottság)

IV. A közös pénzügyminisztérium:

- a) rendes és rendkívüli kiadások;
- b) számellenőrzés (közös főszámszék).

(pénzügyi albizottság)

V. A közös pénzügyminisztérium előterjesztése, mellyel:

- a) az 1880. évi zárszámadást,
- b) az 1880. évi kezelési számadást bemutatja.

(zárszámadási albizottság)

A közös ügyek tárgyalására a magyar országgyűlés által kiküldött bizottság naplója. Szerk.: Maszák Hugó. 1882. október 25. I. ülés. Bp., 1882, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság. 5. p.

2. MELLÉKLET

Bosznia és Hercegovina költségvetése az 1883. évre

A. Szükséglet (forint)

	Rendes	Rendkívüli	Összesen
Központi vezetés	150 700	0	150 700
Beligazgatási osztály	2 368 779	410 032	2 778 811
Pénzügyi osztály	2 598 523	890 425	3 448 948
Igazságügyi osztály	585 650	35 700	621 350
A szükséglet összege	5 703 652	1 336 157	7 039 809

B. Fedezet (forint)

	Rendes	Rendkívüli	Összesen
Központi igazgatás	0	0	0
Beligazgatási osztály	180 400	0	180 400
Pénzügyi osztály	7 037 419	0	7 037 419
Igazságügyi osztály	0	0	0
A fedezet összege	7 217 819	0	7 217 819

A szükséglet szembeesítve a fedezettel 7 039 809

Marad fölösleg 178 010

Nemzet 1882. október 26. Esti kiadás.

Bosznia és Hercegovina költségvetése az 1889. évre

A. Szükséglet (forint)

	Rendes	Rendkívüli	Összesen
Központi vezetés	255 190	359 000	614 190
Beligazgatás	4 024 930	991 256	5 016 186
Pénzügyi igazgatás	3 076 279	173 100	3 249 379
Igazságügyi igazgatás	504 240	8 600	512 840
A szükséglet összege	7 860 639	1 531 956	9 392 595

B. Fedezet (forint)

	Rendes	Rendkívüli	Összesen
Központi igazgatás	0	0	0
Beligazgatás	408 100	1 500	409 600
Pénzügyi igazgatás	9 021 450	1 000	9 022 450
Igazságügyi igazgatás	0	0	0
A fedezet összege	9 431 550	2 500	9 434 050

A szükséglet szembeállítva a fedezettel 9 392 595

Marad fölösleg 41 155

Nemzet 1888. június 9. Esti kiadás.

3. MELLÉKLET

Az Osztrák-Magyar Monarchia közös költségvetése 1883-ban és 1890-ben
(Póthitelek és zárszámadás nélkül)

I. Az Osztrák-Magyar Monarchia közös államháztartásának (közös kiadásainak és bevételeinek) 1883. évi és 1890. évi előirányzata

I. Cikk. A magyar korona országai és a birodalmi tanácsban képviselt királyságok és országok által közösen fedezendő *rendes* szükséglet költségvetése az 1883. és az 1890. évre (forint):

	1883	1890
I. Fejezet. Külügyminisztérium:	3 513 200	4 185 100
II. Fejezet. Hadügyminisztérium:		
A. Hadsereg:	92 456 365	98 360 820
B. Hadi tengerészet:	7 715 760	9 254 877
III. Fejezet. Pénzügyminisztérium:	1 955 867	2 000 963
IV. Számbeljárás (közös főszámszék):	125 500	128 400
Összesen a <i>rendes</i> szükséglet:	105 766 692	113 930 160

II. Cikk. A magyar korona országai és a birodalmi tanácsban képviselt királyságok és országok által közösen fedezendő *rendkívüli* szükséglet költségvetése az 1883. és az 1890. évre (forint):

I. Fejezet. Külügyminisztérium.	36 800	173 400
II. Fejezet. Hadügyminisztérium.		
A. Hadsereg.	7 508 157	13 358 948
B. Hadi tengerészet.	1 266 464	1 889 200
III. Fejezet. Pénzügyminisztérium.	3 875	0
Összesen a <i>rendkívüli</i> szükséglet:	8 815 296	15 421 548

III. Cikk.

A közösen fedezendő összes szükséglet:	114 581 988	129 351 708
Ebből levonva a határvámjövedék bevételei:	14 670 225	39 733 750
Az összes szükséglet:	99 911 763	89 617 958

A magyar kincstár terhére levonandó 2 százalék:

	1 998 235 frt 26 kr	1 792 359 frt 16 kr
A maradvány:	97 913 527 frt 74 kr	87 825 598 frt 84 kr
A birodalmi tanácsban képviselt királyságok és országok által fedezendő 70 százalék:	68 539 469 frt 42 kr	61 477 919 frt 19 kr
A magyar korona országai által fedezendő 30 százalék:	29 374 058 frt 32 kr	26 347 679 frt 65 kr

II. A Bosznia-Hercegovinában és a Lim területén lévő parancsnokságok, hadcsapatok és intézetek 1883. és 1890. évi rendkívüli költségvetése

I. Cikk. A Bosznia-Hercegovinában és a Lim területén lévő parancsnokságok, hadcsapatok és intézetek a rendes előírányzaton felül maradó költségöbbletének fedezésére, mint rendkívüli hadseregi szükséglet, az 1883. évre 8 988 000 forint, az 1890. évre 4 370 000 forint engedélyeztetik, a következő címek és rovatok szerint:

1. cím. Pénzbeli ellátás.
2. cím. Természetbeni élelmezés és legénységi eledel.
3. cím. Lovak beszerzése.
4. cím. Fegyverügy.
5. cím. Vonatszerügy.
6. cím. Hadmérnöki és építészeti ügy.
7. cím. Ruházat, szerelet és ágyak.
8. cím. Egészségügy.
9. cím. Általános kiadások (vasút, posta, távirda, „portyázó csapatok”).

II. Cikk.

A közösen fedezendő rendkívüli szükséglet:	8 988 000	4 370 000
A magyar kincstár terhére levonandó 2 százalék:	179 760	87 400
A maradvány:	8 808 240	4 282 600

A birodalmi tanácsban képviselt királyságok és országok által fedezendő 70 százalék:

	6 165 768	2 997 600
A magyar korona országai által fedezendő 30 százalék:	2 642 472	1 284 780

A magyar országos bizottság határozatai. 1882. november 18. A közös ügyek tárgyalására a magyar országgyűlés által kiküldött bizottság irományai. Bp., 1882, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság. 256–275. p.

A magyar országos bizottság határozatai. 1889. július 13. A magyar delegáció irományai. Bp., 1889, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság. 330–352. p.

4. MELLÉKLET

A Közös Pénzügyminisztérium költségvetése

(forint)

	1883	1890
I. cím. Központi vezetés:	105 200	106 260
II. cím. Központi pénztár:	26 216	25 750
III. cím. Számosztály:	38 370	39 450
IV. cím. A közös külügyminisztérium nyugdíjai és ellátási élvezményei:	345 000	370 000
V. cím. A kincstár által fedezendő katonai és tengerészeti nyug- és kegydíjak:	1 295 000	1 320 000
VI. cím. A fennállott katonai központi és tengerészeti számvevőség hivatalnokainak stb. nyugdíjai és ellátási élvezményei:	75 000	50 000
VII. cím. A közös pénzügyminisztérium nyugdíjai és ellátási élvezményei:	45 000	66 850
VIII. cím. A közös főszámszék nyugdíjai és ellátási élvezményei:	29 000	28 500
Rendkívüli szükséglet:	3 875	0
Összesen:	1 962 661	2 006 810
Levonva a fedezet:	2 919	5 847
Marad:	1 959 742	2 000 963
Határvámjövédék:		
I. A birodalmi tanácsban képviselt királyságok és országok részére előirányoztatik:	12 924 760	35 352 100
II. A magyar korona országainak határvám előirányzata:	2 204 300	5 085 750
III. Bosznia és Hercegovina részére előirányoztatik:	141 165	116 000
I., II. és III. tétel alatt összesen:	15 270 225	40 953 850
Levonva a Bosznia és Hercegovina közigazgatása részére megszavazott vámátalány:	600 000	600 000
Határvám-jövédéki többlet (az előterjesztés szerint):	14 670 225	39 953 850
Vámbevételi felesleg (a határozat szerint):	14 670 225	39 733 750

A pénzügyi albizottság jelentése a közös pénzügyminisztérium 1883-ik évre előirányzott költségvetése tárgyában. 1882. november 3. A magyar delegáció irományai. Bp., 1882, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság. 123–128. p.

A pénzügyi albizottság jelentése a közös pénzügyminisztériumnak az 1890-ik évre előirányzott költségvetése tárgyában. 1889. június 27. A magyar delegáció irományai. Bp., 1889, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság. 33–37. p.

5. MELLÉKLET

A magyar delegáció egyesült négyes albizottságában a közös pénzügyminiszterhez intézett fontosabb kérdések 1882 és 1889 között

1882

Baross Gábor előadó: a felkelés okai, tervezett és már végrehajtott változtatások a közigazgatás szervezetében, lehetséges lesz-e a megszálló csapatok létszámának tervezett leszállítása, a portyázó csapatok felállítása, közbiztonság.

Szilágyi Dezső: reális alapokon nyugszik-e a költségvetés, rendben befolyanak-e a főbb adónemekből származó bevételek, újoncozás, szökések, a katonai utakat átadták-e már a polgári kormányzatnak, útépitések csak a tartományok terhére történjenek.

Wahrmann Mór: a dohánymonopólium fogadtatása a lakosság körében.

Hegedűs Sándor: a dézsma beszedeése természetben vagy pénzben történik.

Éber Nándor: Hercegovina hat kerületében visszatértek-e már a katonai után a polgári igazgatáshoz, újoncozás.

A boszniai költségvetés realizálása: Szilágyi Dezső, Hegedűs Sándor, Éber Nándor, Wahrmann Mór kérdései.

A Közös Hadügyminisztérium kezelése alatt álló vasutak: vita, Ivánka Imre költségvetési törlést javasol.

1883

Rakovszky István előadó: általában a tartományok állapota, vita a szarajevói ortodox metropolita és a katolikus érsek között.

Éber Nándor: újoncozás, a hercegovinai menekültek visszatérése.

Hegedűs Sándor: csendőrség fejlesztése, földadó kataszter, adóügyek, tervezett vasutak.

Ivánka Imre: a Boszna-völgyi vasút meghosszabbítása Szarajevótól a Narenta völgyéig.

Prileszky Tádé: agrárviszonyok, adóreform.

Falk Miksa: általános tájékoztatás, a jövedelmek nem fedezik a kiadásokat (a katonai költségek és a vámátalány miatt).

1884

Rakovszky István előadó: általános tájékoztatás a megszállott tartományok anyagi és politikai viszonyairól, a menekültek ügye, milyen a viszony Montenegróval, hogyan zajlott az újoncozás, közbiztonság, a csendőrség fejlesztése, meddig lesz még szükség a portyázó csapatokra, birtokviszonyok, adózási viszonyok, bevételek.

Prileszky Tádé: dohány- és sójövődék.

Gyurkovics György: meddig marad fenn a dézsmajövedelemre alapozott adórendszer, vasútépítési tervek.

Hegedűs Sándor: a portyázó csapatok költségeinek a tartományi költségvetésben a helyük, halad-e a vasútépítés, a közös kormány részvétele a „Bosznia” bányavállalatban, miért csökken Magyarország dohánykivitele Boszniába, versenyt támaszt-e a helyi termelés.

Szilágyi Dezső: a katonai utak és ösvények építésének, valamint a katonaság elhelyezésének költségeit a tartományoknak kellene állniuk.

Wahrman Mór: mire fordítják a tartományi költségvetés feleslegét.

Láng Lajos: az úthálózat bővülése, agrárviszonyok.

Apponyi Albert, Szilágyi Dezső: a vasutak és a katonai létesítmények költségeit csak a két törvényhozás szavazhatja meg, törlési javaslat.

Hegedűs Sándor: elfogadja a költségvetést tekintettel a viszonyokra, de a jövőben a tartományok fizessék a katonaság elhelyezésére szolgáló létesítmények költségeit.

1885

Rakovszky István előadó: általános helyzet, közbiztonság, adózás, birtokviszonyok, újoncozás, reális-e a költségvetés, befolyanak-e a jövedelmek, a vasút költségei mikor lesznek fedezhetők a beligazgatás költségvetéséből, a bolgár válság hatásai a megszállott tartományokban.

Prileszky Tádé: mikor kerül a Boszna-völgyi vasút, a posta és a távirtda a hadseregtől a közös pénzügyminiszter kezelésébe.

Hegedűs Sándor: a cirill ábécé használata Boszniában, az ortodox egyház helyzete, mennyire haladtak a kataszteri munkálatok, mikor lép életbe az adóreform.

Apponyi Albert: beruházásokat csak a két országgyűlés szavazhat meg.

Ivánka Imre: a boszniai vasutak pénzügyei.

Láng Lajos: a vasúthálózat kiépítése nem szenved-e késedelmet a tartományi költségvetést terhelő hitel- és kamattörlesztés miatt, milyen elvek szerint osztják szét az állami támogatást a felekezetek között, adóbevételek.

Wahrmann Mór: a közös aktívák terhére felvett hitel tőke- és kamattörlesztése.

1886

Rakovszky István előadó: a bolgár válság hatásai Boszniában, a portyázó csapatok kiadásai hiányoznak a rendkívüli hadügyi költségvetésből.

Apponyi Albert: a katonaság elszállásolását részben a saját költségvetésből részben az okkupációs hitelből fedezik, a bosnyák újoncokból álló csapatok és a közös hadsereg viszonya, elvi szempontból a boszniai vasutak költségeinek nem a rendkívüli hadügyi, hanem a közigazgatási költségvetésben a helyük.

Prileszky Tádé: a katonák egészségügyi állapota rossz a megszállt területeken az elszállásolás viszonyai miatt.

Wahrmann Mór: mire fordították a közigazgatási költségvetés feleslegét?

Ivánka Imre: olcsóbb gazdálkodást sürget a vasutaknál.

1887

Rakovszky István előadó: a tartományok állapota.

Hegedűs Sándor: vasutak, tőke- és kamattörlesztések alakulása, közbiztonság.

Gyurkovics György: mikor valósítható meg az átmenet a tizeden alapuló adórendszerről a földadórendszerre?

Apponyi Albert: elhelyezési költségek a tartományi költségvetésből fedezendők, nem igaz, hogy fedezik a bevételek a kiadásokat, a honvédelem csak minimális részben terheli Bosznia költségvetést, azt a Monarchia fizeti.

Wahrmann Mór: lehetőleg többet fordítson a tartományi kormány honvédelemre.

Horváth Gyula: a terhek túlnyomó részét már a tartományok fizetik.

1888

Rakovszky István előadó: a bevételek rendben befolyanak-e, a költségvetés megalapozott-e, nem lehet-e a bevételeket a Monarchia terheinek csökkentésére fordítani a haderő leszállításával vagy a vasúti hitel gyorsabb törlesztésével, lehetne-e a kiadásokban megtakarításokat eszközölni.

Hegedűs Sándor: csendőrség fejlesztése, csökkenthető-e a megszálló csapatok létszáma, laktanyák építését és fenntartását a tartományoknak maguknak kellene fedezniük, mi igaz a montenegrói rablóbandák betöréseiről szóló hírekből, az ipar és a mezőgazdaság fejlődése, miért támogat a kormány bányákat és téglagyárakat.

Gyurkovics György: hírlapok rablóbandák garázdálkodásáról szoltak, mikor készül el a Szarajevó-Mosztár vasút, az ortodox egyház szervezeti változásai.
Apponyi Albert: a vasutak költségvetését helyezték át a közigazgatási költségvetésbe.

1889

Rakovszky István előadó: a boszniai költségvetés realitása.

Gyurkovics György: birtokviszonyok, külföldi lapokban a lakosság elégedetlenségéről olvasott.

Hegedűs Sándor: a katonai kiadásokat ideje lenne teljesen áthárítani a tartományokra, dohányjövedelmek emelkedése, fogyasztási adó növekedése, sójövdelem csökkenése.

Apponyi Albert: részletes felvilágosítás a bosnyák csapatok költségeiről.

Wahrmann Mór: mennyit fizettek vissza a hitelekből közös aktívák részére.

Pulszky Ágost: bányaügy, földadó kataszter.

Nemzet 1882. november 8. Reggeli kiadás. Melléklet, 1883. november 7. Reggeli kiadás, 1884. november 11. Esti kiadás, november 12. Reggeli kiadás, 1885. november 7. Reggeli kiadás, Esti kiadás, 1886. november 22. Esti kiadás, 1887. november 13. Reggeli kiadás, 1888. június 22. Esti kiadás, 1889. július 4. Reggeli kiadás.

6. MELLÉKLET

Bosznia és Hercegovina lakossága felekezetek szerint 1851 és 1910 között

	Ortodox	Muszlim	Katolikus	Zsidó	Egyéb	Összesen
1851						930 000
1879	496 485	448 613	209 391	3 426	249	1 158 164
1885	571 250	492 710	265 788	5 805	538	1 336 091
1895	673 246	548 632	334 142	8 213	3 859	1 568 092
1910	825 418	612 137	434 061	11 868	14 560	1 898 044

Robert J. Donia – John V. A. Fine: Bosnia and Hercegovina. A Tradition Betrayed. New York, 1994, Columbia University Press. 86–87. p.

7. MELLÉKLET

Kállay Béni életének főbb állomásai közös pénzügyminiszteri kinevezéséig

1839. december 22-én született Pesten, Nagy-Kállói Kállay István, Csanád megye főispáni helytartója, a máramarosi kamara igazgatója és Ebeczki Blaskovich Amália fiaként.

A Pesti Egyetemen jogot, gazdaságtörténetet és természettudományokat hallgat; oroszul tanul, aztán törökül, Vámbéry Ármintól, majd megtanul szerbül és újjörögül is. Több cikket ad közzé szerb nyelven, melyek pesti szerb emigráns körökben feltűnést keltenek és meghozzák számára az ismertséget.

1865-ben a szentendrei választókerületben indul a képviselőválasztásokon. A szerb választópolgárok Kállay mellé állnak, de a rendkívül szoros küzdelemben vereséget szenved a református „párt” ellenjelöltjétől, ha hihetünk Mikszáth Kálmánnak, mindössze huszonkét szavazattal.

1867-ben lefordítja John Stuart Mill művét *A szabadságról*, és bevezető tanulmányt írt hozzá, az *Előszót*.

1868. január 27-én Ferenc József, Andrassy Gyula gróf miniszterelnök javaslatára, kinevezi belgrádi főkonzulnak.

1868. április 20-án mutatkozik be Obrenovics Mihály szerb fejedelemnél.

1868. szeptember 14-től 27-ig utazást tesz a szerb–bolgár határvidéken.

1871. július 12. és augusztus 12. között kerül sor első boszniai útjára. Egy hónap alatt 582 kilométert tesz meg, kocsin és lóháton. Andrassyval szakadatlanul levelez, a magyar miniszterelnök útmutatása szerint valóságos helyi magyar külpolitikát folytat.

1875. május 4-én benyújtja lemondását a belgrádi főkonzulságról, amit Andrassy Gyula külügyminiszter május 16-i határnappal elfogad. Kállay hazatér Magyarországra.

1875 nyarán egy nagy számban örmények lakta erdélyi kisváros, Szamosújvár választja képviselőjének.

1875-től 1878-ig országgyűlési képviselő Sennyei Pál báró konzervatív pártjában, és lapjuk, a *Kelet Népe* szerkesztője.

1877. június 26-án mondja el híres beszédét a Képviselőházban, amelyben kiáll Andrassy külpolitikája mellett, és elsőként jelenti ki, hogy a Monarchia nem rágaskodhat az Oszmán Birodalom területi sértetlenségéhez, mert „Törökország, mint állam, a hanyatlás útján halad, még pedig feltartóztatathatatlantul”.

1878-ban a berlini kongresszust követően ő az Osztrák–Magyar Monarchia képviselője a kelet-ruméliai nemzetközi ellenőrző bizottságban.

1878-ban megjelenik az *Oroszország keleti törekvései* című történelmi vázlata. A Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választja.

1879. október 1-jén a távozó Andrassy külügyminiszter kinevezi a Külügyminisztérium II. osztályfőnökének.

1880. december 1-én Heinrich Haymerle külügyminiszter Kállayt teszi meg a minisztérium I. osztályfőnökének.

1881. október 10. és november 20. között, miután Haymerle váratlanul elhunyt, Kállay vezeti az ügyeket a Külügyminisztériumban. Ő ajánlja Kálnoky Gusztáv gróf szentpétervári nagykövetet az uralkodó figyelmébe új külügyminiszternek.

1882. június 4-én Szlávy József lemondását követően Ferenc József kinevezi a birodalom közös pénzügyminiszterének.

ARANY KRISZTINA

FIRENZEI KERESKEDŐK, BANKÁROK ÉS HIVATALVISELŐK MAGYARORSZÁGON (1370–1450)

Prozopográfiai adattár

Előszó az adattárhoz

A középkori firenzei–magyar kereskedelmi kapcsolatok jelentős szerepet játszottak a XIV–XV. századi magyar királyság gazdasági életében. A firenzei üzletemberek tőkeerejük és rugalmasságuk révén a korabeli Európa összes régiójában jelen voltak. Alkalmazkodva a helyi viszonyokhoz és lehetőségekhez, a lehető legteljesebb mértékben igyekeztek kiaknázni az adott régió által nyújtott gazdasági lehetőségeket. Doktori kutatásaim során a Luxemburgi Zsigmond uralkodása idején (1387–1437) a magyar királyság területén dolgozó firenzei kereskedők tevékenységének gazdasági és társadalomtörténeti vonatkozásait vizsgálom. A tervezett disszertáció két módszert, a kvantitatív és az egyes személyekre illetve családokra vonatkozó esettanulmányokat alkalmazva igyekszik elemezni ezeknek a firenzei üzletembereknek a magyarországi működését és bemutatni firenzei hátterüket.¹ A doktori kutatások keretében eddig elvégzett adatgyűjtésem eredménye az itt megjelenő prozopográfiai adattár, amelyet az Engel Pál által meghonosított módszer alapján készítettem, és amely reményeim szerint a kutatómunka előrehaladtával tovább fog bővülni.²

Az adattár alapját a magyar és nemzetközi szakirodalomban már említésre került firenzei üzletemberekre vonatkozó adatok képezik. Elsősorban a rájuk vonatkozó adatokat kerestem eddigi kutatómunkám során firenzei és magyarországi levéltári anyagokban. Arra törekedtem, hogy minél több adatot feltárva a lehető legrészletesebb képet adjam egy adott személynek mind a magyarországi tevé-

---

1 Jelen adattár a Közép-európai Egyetem Középkortörténeti Tanszékén, folyamatban lévő PhD kutatásaim keretében készült. Hálával tartozom Teke Zsuzsának, konzulenssemnek a doktori kutatásaimra vonatkozó értékes tanácsait, valamint az adattár publikációra történő előkészítésében nyújtott felbecsülhetetlen segítségét illetően. Az ezidáig elkészült esettanulmányokat lásd *Arany*, 2006.; *Arany*, 2007.; *Arany*, Firenzei–magyar kereskedelmi kapcsolatok.

2 *Engel*, 1998.

kenységéről, mind pedig a firenzei társadalmi és gazdasági háttéréről. Ez utóbbit különösen fontosnak tartom, hiszen ily módon árnyaltabb és összetettebb képet kapunk a firenzei kereskedők magyarországi jelenlétének gazdaság- és társadalomtörténeti aspektusairól.

Az adattár összeállításánál elsősorban a gazdasági, üzleti tevékenységgel kapcsolatos, valamint a firenzei forrásokból elérhető fontosabb társadalom- és gazdaságtörténeti, illetve a magyarországi és firenzei hivatalviselésre vonatkozó fontosabb adatok szerepeltetésére törekedtem.³ Remélem, hogy az így létrejött anyag közzététele segítséget nyújt más, a korszakot kutató szakembereknek is.

Az adattár forrásbázisát illetően ezidáig a Firenzei Állami Levéltárban őrzött 1427-es, 1430-as, 1433-as firenzei catastoknak a hazai és nemzetközi szakirodalomból már ismert firenzei kereskedőkre vonatkozó adatai kerültek átnézésre. A Firenzében 1427-ben bevezetett adóreform, a catasto iratanyaga Firenze város gazdasági, társadalmi életének egyedülálló dokumentációja. A firenzei polgár család-fők, elsősorban ingatlan befektetésektől, kereskedelmi és bankügyletekből, valamint az államnak nyújtott közkölcsonökből származó nyereségét tartalmazó részletes adóbevallásai számos magyarországi vonatkozást tartalmaznak.⁴ A Mercanzia, azaz a firenzei kereskedelmi ügyészség iratanyaga az adattárban egyenlőre nagyon kis mértékben reprezentált, annak ellenére, hogy a társasági, kereskedelmi szerződések, vitás örökösödési és üzleti ügyeket tartalmazó fond feltehetőleg sok érdekes adatot tartalmaz.⁵ Ennek az az oka, hogy az egyébként nagy terjedelmű levéltári egységnek a kutatását nagyban nehezíti az iratanyag rossz fizikai állapota és a segédletek teljes hiánya. A Firenzei Állami Levéltár digitalizálási tevékenységének, valamint a David Herlihy és Christiane Klapish-Zuber neve által fémjelzett számítógépes feldolgozásoknak köszönhetően a Medici Avanti il Principato (MAP) fond anyaga digitalizált változatban, míg az 1427-es, Firenze városra vonatkozó Catasto anyag részletes, a főbb adatokat is feltüntető indexe kutatható interneten is.⁶ Hasonlóképpen a Tratte valamint a Mercanzia fondok városi és céhbeli vezető tisztségviselők választására vonatkozó iratanyagai alapján készült

---

3 Néhány esetben terjedelmi okokból kivételt kellett tennem, így pl. az egyébként kereskedelmi és pénzügyleteket is bonyolító Filippo Scolari, azaz Ozorai Pipo (1369–1426) működését illetően az egyéb, hadi, jogszolgáltatási tevékenységére vonatkozó, egyébként bőséges adatokat nem emeltem be az adattárba.

4 ASF Archivio del Catasto. A catasto-ról ld. *Teke*, 1984. Az 1427-es Catasto adatainak feldolgozását ld. *Klapisch-Herlihy*, 1988.; A firenzei adóreformokról ld. *Conti*, 1984.; *Molho*, 1971.

5 ASF Archivio della Mercanzia. A Mercanzia működéséről ld. *Astorri*, 1998.

6 A Klapisch-Herlihy féle feldolgozás részletes mutatóját ld. Online Catasto.

adatbázis is elérhető interneten.⁷ Ez utóbbinak, a Magyarországon dolgozó üzletemberekre vonatkozó adatai felsorolás szintjén kerültek be az adattárba, mintegy jelezve az anyavárosban betöltött társadalmi és gazdasági szerepüket, amely szoros összefüggésben állt városi tisztségekre történő választhatóságukkal. Emellett fontos közvetett információkat tartalmaz magyarországi tevékenységük kronológiáját illetően, hiszen az említett adatbázisban külön jelölik, amennyiben a megválasztott tisztségviselő távolléte miatt nem tölthette be azt a városi tisztséget, amelyre választották. Természetesen ez utóbbi adatok óvatosan kezelendők, hiszen az adatbázisban szereplő fő városi tisztségek, a Signoria (1 Gonfaloniere di Giustizia, 8 prior), valamint tanácsadó testületei, a Collegi (12 Buonomini, 16 Gonfalonieri di Compagnia) hivatalviselése kettő–négy hónapra, a céhes vezetők kinevezése általában négy hónapra szólt.⁸ Ugyanakkor néhány esetben több évi távollétról is tudomásunk van, ami egybevetve az egyéb vonatkozó firenzei, illetve magyarországi forrásanyagban szereplő dátumokkal, pontosíthatja az üzletemberek magyarországi tartózkodására vonatkozó ismereteinket.

Emellett a firenzei kancelláriai anyag, ezen belül a diplomáciai levelezés, a követutasítások és a firenzei követek jelentéseinek a címben megjelölt időszakra vonatkozó anyagait ellenőriztem és vetettem össze a Simonyi Ernő által a XIX. században összegyűjtött, és jelenleg a Magyar Tudományos Akadémia kéziratárában őrzött Flórenczi Okmánytár adataival.⁹ A követutasítások közül kiemelendő Rinaldo di Maso degli Albizzi jelentése 1426. évi magyarországi követjárásáról, amely a XIX. században publikálásra került és fontos információkat tartalmaz több, 1426-ban Budán, illetve Magyarországon a Scolari-k köréhez tartozó firenzei üzletemberrel kapcsolatban.¹⁰

Végül, de nem utolsósorban a publikált források közül jelentős adatokat tartalmaznak egyes kereskedőcsaládok feljegyzési könyvei, az ún. Ricordanze-k, amelyekben a családfő kronológikus rendben sorolta fel a családdal kapcsolatos fontosabb eseményeket.¹¹

A magyarországi okleveles anyagot illetően a Magyar Országos Levéltár Diplomatikai Levéltárában és Diplomatikai Fényképgyűjteményében, valamint a

7 A Tratte valamint a Mercanzia fondok városi és céhbeli vezető tisztségviselőkre vonatkozó iratanyagának (Tratte, Giornali delle Tratte, illetve Mercanzia, Tratte dei consolati delle arti, Mercanzia, Bastardello di Tratte) digitális feldolgozása elérhető: Online Tratte.

8 Firenze politikai berendezkedéséről és a városi tisztségviselők választási rendszeréről lásd: Guidi, 1981.; Nimci, 1992. Najemi, 1982; Rubinstein, 1997.

9 Flórenczi Okmtár I–II.

10 *Albizi*, 1869.

11 *Corsini*, 1965.; *Pitti*, 1986.

Zsigmond-kori Okmánytár köteteiben fellelhető adatokat hasznosítottam. Fontos adatokat tartalmaz a Tkalčić által közreadott Zágráb város oklevéltára is.¹² Emellett sok információ található az elsősorban a magyarországi egyházi karriert befutott, illetve magyarországi egyházi bevételeket kezelő firenzei üzletemberekre vonatkozóan a Lukcsics Pál által kiadott XV. századi pápai levelekben.¹³

Az anyaggyűjtés során a firenzei üzletemberek beazonosítása több esetben nehézségeket okozott a nem egységes névadásnak, illetve névhasználatnak köszönhetően, különösen a magyarországi okleveles anyagban, amely sok esetben „italicus”-ként vagy „gallicus”-ként szerepelteti őket. További nehézséget okoz az adott firenzei klánon belüli hovatartozásuk megállapítása, mivel a magyarországi okleveles anyag általában a firenzeiek által ekkoriban használt patronimikont (apa keresztnévének feltüntetése) sem említi. A letelepedett és nemességet kapott családok esetében névcserét jelenthetett a birtok után felvett nemesi név használata is. Ugyanez a nehézség a firenzei levéltári anyag kapcsán is felmerül, mivel a klánok többségének névadási szokására jellemző egyes keresztnévek igen gyakori használata, ennek következtében több esetben található a patronimikont is beleértve teljesen egyező név. Ezért az adattárban pl. az Online Tratte adatainak beemelésekor kizárólag abban az esetben jelöltem az ott szereplő adatokat, ha azok minden kétséget kizárólag a Magyarországon dolgozó személyre vonatkoztak.

Az adattárban szereplő személyek némelyikénél a patronimikon nem ismert, esetükben az olasz forrásokból történő beazonosítás a gyakori keresztnév használati egyezések miatt szintén problémát okoz.

Az adattár jelenleg 67 firenzei családhoz tartozó 144 személyre vonatkozóan tartalmaz adatokat. Mintegy 81 személy (43 család) szerepel, mint legalább egy alkalommal személyesen is a magyar királyság területén dolgozó üzletember. Ezek többsége valóban csak egy alkalommal szerepel a feldolgozott forrásokban, tehát ők feltehetőleg nem tartózkodtak huzamosabb ideig a királyság területén és tevékenységük egészét tekintve a magyarországi ügyleteik nem lehettek jelentősek. A jelenleg ismert adatok szerint mintegy 31 olyan családot ismerünk, melynek több tagja dolgozott Magyarországon. Ezen családokhoz tartozó 94 fő érintett magyarországi tevékenységben és mintegy 77 személy közülük személyesen is tartózkodott hosszabb-rövidebb ideig a királyság területén. Mintegy 19 család esetében két generáció magyarországi tevékenységére is vannak adatok.

A vizsgált időszakon belül két olyan időszak tűnik ki, amely során a források nagyobb számban említenek újonnan az ország területére érkező firenzei üzletembe-

---

¹² Tkalčić, 1889.

¹³ Lukcsics, 1931–1938. I–II. köt.

reket. Az első ilyen fordulópont az 1390-es évek közepére tehető. Az ezt követő mintegy 10 évben viszonylag alacsony az újonnan érkező firenzei üzletemberek száma. Az 1410-es évek elején azonban újabb látványos fordulat figyelhető meg. Filippo Scolari ekkorra már Zsigmond közvetlen tanácsadói közé tartozott, az ország pénzügyi igazgatásában betöltött vezető szerepe főleg 1415 után több honfitársát, köztük rokonait is a királyságba vonzotta.¹⁴ Mivel a regálé jövedelmek nem fedezték Zsigmond király szükségleteit, egyre több tőkeerős firenzei pénzember tűnt fel a király hitelezőjeként, ilyen volt Giovanni di Bartolomeo Panciatichi és fiai is.¹⁵ Buda királyi székhellyé fejlődése, az állandó királyi udvar, az ott megforduló követéségek és a gyorsan gazdagodó budai polgárvárosi réteg luxuscikkek iránti kereslete szintén ösztönzőleg hatott a főként luxusszöveteket, fűszereket értékesítő firenzei kereskedők számára.¹⁶ Ugyanakkor a firenzei pénzügyi helyzet romlása arra ösztönözte a firenzei pénzembereket, hogy tőkájukat lehetőleg viszonylag távoli régiókba menekítsék. Erre szintén a Panciatichi család kínál jó példát.¹⁷ Az 1412 és 1427 közötti időszakot a firenzeiek a Magyar Királyság területén feltehetőleg korábban sosem tapasztalt intenzív jelenléte jellemezte.

Az 1427–28-ra datálható törés, amelyet az adattár információi is megerősítenek, szintén több tényezőre vezethető vissza: egyrészt Ozorai Pipo 1426-ban bekövetkezett halála fontos pártfogótól fosztotta meg az országban dolgozó, nagyrészt korábban általa foglalkoztatott firenzei honfitársait. Emellett Zsigmond és Firenze szembenállásának és nyilván az uralkodó pénzhiányának köszönhetően, ezekben az években, a diplomáciai források tanúsága szerint, sorozatos atrocitások érték az országba érkező illetve ott huzamosabb ideje dolgozó firenzeieket. Ennek következtében a forrásokban újonnan feltűnő firenzeiek száma ebben az időszakban csökkent.

A hosszabb távra letelepedett firenzei üzletemberek közül 17 családhoz tartozó 31 fő dolgozott hosszabb-rövidebb ideig a királyi pénzügyigazgatásban, főként a só-, bányá- és pénzverőkamarák, valamint a harmincadvám kamarák adminisztrációjában.

A bányá- és pénzverő kamarák esetében 1392 és 1417 között valóban nincs adat firenzei származású kamaraispánok jelenlétére.¹⁸ Ugyanakkor Zsigmond uralkodásának kezdetén a dalmáciai sókamarát firenzei származású hivatalnokok igaz-

14 Engel, 2001. 181., 220. p.

15 Teke, 2001. 58. p. A Panciatichi család magyarországi tevékenységére részletesebben Arany, Firenzei-magyar kereskedelmi kapcsolatok.

16 Fügedi, 1972.; Kubinyi, 2001.

17 Conti, 1984. 345. p.

gatták három éven át. 1401-ben pénzügyi reformok keretében Scolari-ra bízta az uralkodó az országban található sókamarak kezelését, aki 1426-ban bekövetkezett haláláig állt azok élén.¹⁹

A fenti információk alapján látható hogy a firenzeiek hol kisebb, hol nagyobb intenzitással ugyan, de jelen voltak a királyság pénzügyigazgatásában. Ugyanakkor megfigyelhető, hogy érdeklődésük a XIV. század végétől kezdve a bányakamarák helyett elsősorban az akkoriban jól jövedelmező sókamarak illetve a főként déli harmincadok felé fordult. A vezető pénzügyigazgatási tisztségeket Zsigmond néhány közvetlen munkatársa, a firenzeiek közül Scolari, Noffri Bardi, Francesco Bernardi, a Melanesi és Manini fivérek és esetenként az ő leszármazottaik töltötték be. Az ő familiárisaik között szintén találunk firenzeieket, akik első alkalmazóik halála után több esetben a királyi jövedelem kezelését átvevő méltóságviselők szolgálatába (pl. a Noffrik, Tallóci Matkó vagy Újlaki Miklós) léptek át. Az 1440-es években ugyanakkor a vezető pozíciókban már nem találhatunk firenzei pénzembereket. Ugyanebben az időszakban az eddig ismert források tanúsága szerint általánosságban véve is csökkent a királyságba újonnan érkező firenzei üzletemberek száma.

A firenzeiek jelenléte a magas egyházi méltóságokban egybevág Zsigmond azon törekvésével, hogy főként a jól javadalmazó, gazdag bevételekkel rendelkező egyházmegyéket lehetőleg hívei, köztük több esetben idegen, illetve nem nemesi származású bizalmasai kezelésébe juttassa.²⁰ A firenzeiek között jó példa erre a kalocsai érsekség világi kormányzatát ellátó Filippo Scolari és rokonai, Andrea, zág-rábi, majd váradi püspök kinevezése. Andrea Scolari embereként a szintén firenzei Currado Cardini töltötte be huzamosabb ideig a váradi prépostságot. Végül, Giovanni Melanesi váradi püspök szintén az uralkodó közvetlen munkatársai közé tartozott. Mályusz Elemér megállapítása szerint sok esetben részben mintegy fizetesként juttatta az uralkodó a kezükre ezeket a tisztségeket.²¹

Jelen információink szerint a magyar királyság területén személyesen dolgozó firenzei üzletemberek túlnyomó része városi környezetben élt. Több olyan firenzei található az adatbázisban, aki több magyarországi város polgárjogával is rendelke-

---

18 A budai pénzverőkamarát, és annak firenzei származású tisztviselőit illetően lásd *Huszár*, 1958. 60–82., 122–123. p.; *Mályusz*, 1958. A rézbányákra vonatkozóan ld. *Paulinyi*, 1933. 34. p.; *Teke*, 1995/1. 136. p.; *Draskóczy*, 2001.

19 A sókamarakról, a kamarai igazgatásról és a Manini-fivérek tevékenységéről ld. részletesen *Draskóczy*, 2001.; *Draskóczy*, 2004.; *Draskóczy*, 1996.

20 *Fügedi*, 1981. 94–95. p.

21 *Mályusz*, 2007. 166–167. p.

zett, ilyen a Talenti fivérek esete, Giovanni kassai és zarái polgár, Simone pedig kassai, pesti és pécsi polgárjoggal is rendelkezett.²²

A polgárjog megszerzése, főként Buda esetében a hosszabb távú, letelepedett kereskedésnek elengedhetetlen feltétele volt, tehát gazdasági érdekeiket szolgálta. Tudjuk a Budai Jogkönyv alapján, hogy a polgárjog megszerzésének több feltétele a is volt, többek között a város területén lévő háztulajdon és több más kritérium. A polgárjog a távolsági kereskedelem áruinak Budán történő nagybani értékesítéséhez, valamint a budai pénzverő-kamarai hivatalok betöltéséhez nélkülözhetetlen volt. Ennek alapján, még ha a források nem is említik a polgárjogot az ott lakó firenzeiek esetének legtöbbszörében, nagy valószínűséggel azok az üzletemberek, akikről egyébként tudott, hogy a városban laktak és ott kereskedhettek, rendelkeztek Buda város polgárjogával. Így az adatbázisban szereplő, polgárjoggal feltehetőleg rendelkező firenzeiek közel fele rendelkezhetett a budai polgárjoggal. Zsigmond uralkodása alatt Budán jelenleg három hosszabb távon, tehát legalább 10 évig működő firenzei alapítású cégről rendelkezünk információkkal, az ezekben dolgozó vállalkozók a Melanesi, Panciatichi, Capponi, Fronte családok tagjai közül kerültek ki.

Firenzei származású üzletemberek találhatók még a vizsgált korszakban Nagyszebenben, és Kassán, tehát az északra, Krakóba vezető kereskedelmi út jelentős csomópontjainak tekinthető két városban.²³ Szében jelentőségét tovább növelte, hogy bányá- és pénzverőkamara működött a városban ebben az időben, a közelben pedig további kamarák létesültek.²⁴

Zágráb az adattárban feltehetőleg alulreprezentált, tekintve, hogy a Gradec-ben, azaz a királyi városban firenzei kolónia létezett. Jelenlegi adataim szerint az egyetlen itt szereplő, hosszabb távon a városban élő firenzei származású polgár Leonardo Attavanti, a helyi harmincadvám harmincadosa volt.

Pesti és pozsonyi polgárjoggal rendelkezett Iacopo Venturi, aki a pozsonyi harmincad hivatalát viselte. Ő Pozsonyban telepedett le és a család második illetve harmadik generációja idejére a város jelentős kereskedő patricius dinasztiái egyikévé vált. Majorossy Judit kutatásainak köszönhetően részletes információval rendelkezünk a városi tanácsban betöltött helyükről, házasságaikról, részvételükről a pozsonyi Krisztus Teste konfraternitás alapításában.²⁵

---

22 *Teke*, 1995/1. 134., 139., 148. p.

23 *Teke*, 2004. 226–227. p.

24 Az Erdélyben dolgozó itáliaiakról bővebben ld. *Draskóczy*, 1994.

25 *Majorossy*, 2005. 258–260. p.

Az adattárban szereplő firenzei kereskedők között találhatunk a legfelsőbb vagyoni rétegből származó és kevésbé vagyonos üzletembereket is. A mögöttük meghúzódó család és rokonság, annak gazdasági háttére jellemző tevékenységi körük, valamint az egyéb általuk látogatott régiókra vonatkozó gazdag olasz forrásanyag lehetővé teszi működésük tágabb kontextusba ágyazott értékelését. Bár magyarországi tevékenységükkel kapcsolatosan egyenlőre csupán töredékes adatokkal rendelkezünk, az mégis egyértelműen kitűnik az információkból, hogy Magyarországot lehetséges piacként tartották számon a XV. század első felében. Ennek megfelelően építették ki kereskedelmi tevékenységük helyi infrastruktúráját, amelybe beletartozott az árut közvetítő és helyben értékesítő cégek és vállalkozók köre. Ez utóbbiak általában kisebb tőkeerővel rendelkeztek, mint megbízóik. Ezt a viszonylag biztonságot nyújtó gazdasági szerveződést használták fel azok a tekintélyes és tehetős firenzei vállalkozók, akik Magyarországon szerették volna értékesíteni áruikat. A helyben dolgozó üzletemberek pedig a maguk részéről a régi firenzei üzleti hagyományokat követve igyekeztek a helyi uralkodó elit, elsősorban maga az uralkodó bizalmát megszerezve biztonságos feltételeket kialakítani tevékenységük számára. Ebbéli törekvésüket az anyaváros diplomáciája teljes mértékben támogatta. A jelenleg ismert adatok azt is igazolják, hogy léteztek huzamos ideig Magyarországon dolgozó firenzei cégek is, melyek kihasználták az ország adottságait, kiválóan kamatoztatták pénzügyi ismereteiket a királyi udvarban. Az is látható, hogy e kereskedők és cégek közül néhányan olyannyira megszilárdították pozícióikat az országban, hogy szülővárosuk és a magyar uralkodó közti politikai ellentétek idején is meg tudták tartani a királyi kegyét.

Prozopográfiai adattár

ALBIZZI

Cristiano di Migliore

1373–76 között velencei székhellyel, többek között Magyarországon is kereskedő társaság tagja volt. (ASF, Arte del Cambio, fol. 67. *Teke*, 1995/1. 130–131. p.)

Piero di Banco

1373. jan. 9. – Egy Magyarországon és Szlavóniában 1380-ig működő kereskedő társaság tagja volt. (ASF, Mercanzia n. 1183. *Teke*, 1995/1. 130. p.)

1392 – a 12 tagú Buonomini tanács tagja Firenzében. (Online Tratte)

1395 előtt meghalt. (Online Tratte)

ANGELO DI BERTO

1391 – budai polgárként eladta budai házát Kanizsai Miklós tárnokmesternek 600 aranyforintért. (Zsigmond-kori Oklt. I/1921. 1391. márc. 7.)

ALTOVITI**Leonardo**

1412 – Filippo és Matteo Scolari mint rokonukat osztályos testvérükül fogadták, és valamennyi magyarországi fekvőségük részbirtokosává tették. Az uralkodó utasította a szekszárdi konventet, hogy iktassa be a Tolna megyei Závod, Kölesd, Ozora, Szokol, Endréd és Dalmad birtokokba. (Zsigmond-kori Oklt. III/2650. 1412. szept. 9.)

ANTINORI**Bernardo**

szövetkereskedő,

1420-as évek – szöveteket küldött magyarországi értékesítésre. (ASF, Catasto 1427. Campioni. Reg. 79. fol. 260. *Eidler de Roover*, 1999. 104. p.)

ARRIGHI**Domenico**

1430 – Zsigmond familiárisává fogadta, budai polgárként jelöli a forrás. (*Kintzinger*, 2000. 420. p.)

ATTAVANTE**Cristofano di Domenico**

1427 – adóbevallását Firenzében élő rokona, Antonio di Piero Attavanti nyújtotta be, a fiatalabb testvérek gyámjának, Iacopo di Piero Attavantinak egyetértésével. A bevallás szerint a család (az özvegy anyja, a kisebb gyermekek a legfiatalabb kivételével) Szlavóniába költöztek, míg a két idősebb fiú, Cristofano és Leonardo ekkor a nyilatkozat szerint Budán volt. (Az anyja bevallása: Betta donna di Domenico Attavanti, ASF, Catasto 1427, Portate Filza 42. fol. 313r–313v.; a két idősebb fiú bevallása: ASF, Catasto 1427 Portate, Filza 45. fol. 706r.)

Leonardo di Domenico

Fronte–Carnesecchi társaság alkalmazottja,

1427 – adóbevallását Firenzében élő rokona, Antonio di Piero Attavanti nyújtotta be, a fiatalabb testvérek gyámjának, Iacopo di Piero Attavantinak egyetértésével. A bevallás szerint a család (az özvegy anyja, a kisebb gyermekek a legfiatalabb kivételével) Szlavóniába költöztek, míg a két idősebb fiú, Cristofano és Leonardo ekkor a nyilatkozat szerint Budán voltak. (Az anyja bevallása: Betta donna di Domenico Attavanti Catasto 1427, Portate Filza 42. fol. 313r–313v.; a két idősebb fiú bevallása: Catasto 1427 Portate, Filza 45. fol. 706r.)

1430 – Giovanni di Nofri harmincadosa volt Zágrábban. (*Tkalčić*, 1889. VI/129.; *Teke*, 1995/2. 206. p.)

1433–1438 – esküdt polgár volt Zágrábban. (*Teke*, 1995/2. 213. p. 108. lj.)

1439 – minden zágrábi ingatlanját eladta, visszatért Firenzébe. (*Budak*, 1995. 691. p.)

BALDI

Bartolomeo di Guido

1376 – a budai pénzverőkamara ispánja, házzal rendelkezett Budán, ott vendégeskedett Buonaccorso Pitti. (*Pitti*, 1986. 367. p.; *Horváth–Huszár*, 1956. 26. p.; *Huszár*, 1958. 122. p.; *Branca*, 1973. *Teke*, 1995/1. 134. p.)

Mathias

1408 – vízaknai sókamara ispánja. (Zsigmond-kori Oklt. II/2. 6040. 1408. ápr. 8.; *Teke*, 1995/1. 134–135. p.)

1408 – János királybíró lánya a második felesége. (Zsigmond-kori Oklt. II/2. 6040. 1408. ápr. 8.; *Draskóczy*, 1994. 125. p.)

1410 – szebeni polgár, ingatlannal rendelkezett Abrudbányán, Nagyenyeden. (Zsigmond-kori Oklt. II/2. 8080. 1410. dec. 13.; *Draskóczy*, 1994. 125. p.)

1419 előtt meghalt. (*Draskóczy*, 1994. 125. p.)

BARONCELLI

Vanni di Vanni

1427 – adóbevallása szerint hosszabb ideje Magyarországon tartózkodott, vagyonnal nem rendelkezett. (ASF, Catasto 1427, Portate, Filza 28. fol. 999r.)

BERNARDI**Francesco**

(tevékenységéről részletesen *Mályusz*, 1958.)

1373 – első magyarországi említése szerint budai kereskedő. (*Áldásy*, 1910. 4–5. p.; *Teke*, 1995/1. 131. p.)

1382 – harmincadispán. (*Hóman*, 1921. 279. p.; *Teke*, 1995/1. 135. p.)

1387 – kamarahaszna-ispán. (Zsigmond-kori Oklt. I/8. 1387. április 11. *Mályusz*, 1958. 302. p.; *Teke*, 1995/1. 139. p.)

1389 – harmincadispán. (*Mályusz*, 1958. 302. p.; *Teke*, 1995/1. 139. p.)

1389 – az uralkodó Jaztrebarzka birtokát adományozta neki Zágráb megyében. (Zsigmond-kori Oklt. I/877. 1389. jan. 13. *Mályusz*, 1958. 303. p.)

1392 – országos pénzverő kamaraispán. (*Mályusz*, 1958. 302. p.; *Teke*, 1995/1. 139. p.)

1392 – Zsigmond engedélyt adott Zágráb-megyei birtokának elidegenítésére. (Zsigmond-kori Oklt. I/2710. 1392. dec. 7.)

1393 – Kanizsai János esztergomi érseknek 2600 aranyforintért eladta budai házát, majd három héttel később örökbérletbe vette az érsektől évi 50 aranyforintért. (Zsigmond-kori Oklt. I/3072. 1393. szept. 9.; *Mályusz*, 1958. 303. p.)

1394 – Ferenc és fiai, Pál, Fülöp és Ferenc eladták birtokukat 4000 forintért. (Zsigmond-kori Oklt. I/3566. 1394. júl. 19.; *Mályusz*, 1958. 303. p.)

1396 – pénzverő- és harmincadispán. (*Mályusz*, 1958. 302. p.; *Teke*, 1995/1. 144. p.; uerről Zsigmond-kori Oklt. I/5945. 1399. jún. 27.)

1397 – Zsigmond követeként Velencében járt. Velence engedélyt adott neki, hogy Firenzében vásárolt posztót vihessen Magyarországra. (Zsigmond-kori Oklt. I/4664. 1397. márc. 13. uo. 5032. 1397. okt. 23.; *Mályusz*, 1958. 302. p.)

1403 – letartóztatták más Budán élő firenzeiekkel együtt, hamarosan kiszabadult, (MOL DL 9625. 1410. febr. 23.; *Teke*, 1995/1. 149. p.); korábban elzálogosított Pest és Fejér megyei birtokai király kezére kerültek (Zsigmond-kori Oklt. II/5438. 1407. ápr. 18.; uo. 5589. 1407. jún. 28.)

1409 – budai allódiumát elzálogosította két évre Rogzonyi Simonnak 200 forintért. (Zsigmond-kori Oklt. II/6943. 1409. júl. 28.)

1416 – elzálogosította jobbágyházát a hozzá tartozó rétekkal és szántóföldekkel, kivéve egy kőházat és kertjét Galgóci László és Imre macsói bánoknak. (Zsigmond-kori Oklt. V/1844. 1416. máj. 1.)

1417 – Zsigmond felkérte szakértőnek az esztergomi érsekség tizedjogával kapcsolatos jogi vita okán. (Zsigmond-kori Oklt. VI/1239. 1417. dec. 13.; *Teke*, 1995/1. 149. p.)

1419 – Domonkos esztergomi prépost kérelme János esztergomi érseknek a Szt. István protomártír templom javára tett adományainak megerősítésére, köztük az érsek saját javaiból tett budai ház adománya, amit évi 30 aranyforintért Bernardinak és leszármazottainak juttatott örökbérletként. (*Lukcsics*, 1931–1938. I/169.)
1420–22 – altárnokmesterként működött Berzeviczi Péter tárnokmester alkalmazásában. (Zsigmond-kori Oklt. VII/1868. 1420. jún. 21.; *Mályusz*, 1958. 307. p.)
1424 előtt – meghalt. (*Mályusz*, 1958. 304. p.)

Gaspare

1417 – Borbála királyné harmincadispánja, Velencében a királyné megbízásából ékszereket vásárolt. (*Házi*, 1921–1943. I/2. 124–125.; *Teke*, 1995/1. 149. p.)

BILIGARDI

Giovanni

1404 – a firenzei kancellária öt és társát, Fronte di Piero Fronte-t, mint Magyarországon tevékenykedő firenzei kereskedőket ajánlotta a király figyelmébe. (ASF, Signori, carteggi, missive – I. cancelleria, Filza 26. fol. 51v. 1404. júl.11.)
1405 – a társaság üzleteiről fennmaradtak adatok. (Zsigmond-kori Oklt. II/ 3304. 1404. júl. 11.; Flórenczi okmt. I/63. 1405. júl.11.; *Teke*, 1995/2. 195. p.)

BILIOTTI

Giovanozzo di Betto

1462 –Marabottino d’Antonio Rustichi-val és egy Ancona-ban élő firenzei kereskedővel feltehetőleg Szlavónia területén kereskedett, megbízták Cosimo di Domenico Martelli-t az üzlet lebonyolításával. (ASF, Mercanzia, n. 10831. 50v. 1462. okt.15.)
1464 –feltehetően azonos azzal a Jannotus Billioctus-val, aki a Budán élő Nicolaus de Wagio Giuseppi üzlettársa volt, ekkor azonban már nem élt. (*Draskóczy*, 1994. 129. p.)

BORGHINI

Tommaso di Domenico

gazdag firenzei selyemkereskedő,
1408–1423 között három alkalommal választották a 12 tagú Buonomini tanácsba, egy alkalommal Gonfaloniere di Compagnia, kétszer prior és egyszer pedig Gonfaloniere di Giustizia, azaz a legmagasabb firenzei városi tisztség viselője volt.

Emellett hat alkalommal a selyemszövő céh konzulja, két alkalommal a Mercanzia konzulja volt. (Online Tratte)

1420-as évek – szöveteket küldött magyarországi értékesítésre. (ASF, Catasto 1427. Campioni, Reg. 79. fol. 263.; *Eidler de Roover*, 1999. 104. p.)

1427 – adóbevallásában szerepel, hogy Filippo Frescobaldi az adósa. (ASF, Catasto 1427. Campioni, Reg. 69. fol. 255–259.)

1427–29 között – időközben meghalt üzlettársa, Mattia Scolari, aki 900 forinttal tartozott neki a Magyarországra küldött áruk fejében. Borghini megbízta Gianozzo Cavalcanti-t az összeg behajtásával. (*Teke*, 1995/2. 203. p.)

1429 előtt – meghalt. (Online Tratte)

BRANCACCI

Felice

1420-as évek – szöveteket vásárolt tőle Giovanni di Niccolo magyarországi értékesítésre. (ASF, Catasto 1427. Campioni, Reg. 67. fol. 46. ASF, Catasto 1427. Campioni, Reg. 79. fol. 263.; *Eidler de Roover*, 1999. 104. p.)

BUONDELMONTE

Andrea di Lorenzo

1396 – a signoria Magyarországra küldte követként. (ASF, Dieci di Balia, Lettere – Legazioni e Commissarie 2. fol. 17v. 1396. ápr. 25.)

1412 – XXIII. János pápa követe Magyarországon. (Zsigmond-kori Oklt. III/2139. 1412. máj. 15.)

Gherardo di Gherardo

1413 – Magyarországon kereskedett, a firenzei signoria követei útján kérte Zsigmond segítségét kiszabadításához. (Zsigmond-kori Oklt. IV/730. 1413. jún. 9. *Jorga*, 1899. 142. p. *Teke*, 1995/2. 200. p.)

1427 – előtt meghalt, fia, Giovanni bevallásában említette apja magyarországi ügyleteit. (ASF, Catasto 1427, Campioni, Reg. 74. fol. 40r–40v.)

Giovanni di Andrea

Andrea di Lorenzo fia (*Bizzocchi*, 21–22. p.)

1410 előtt – a paduai egyházmegyei bencésrendi Pratalia-i Szűz Mária-monostor szerzetese, innen került a pécsváradi apátság élére. (Zsigmond-kori Oklt. II/2. 7914. 1410. szept. 12. uo. 7915. 1410. szept. 12. uo. 7986. 1410. okt. 14.)

1410–24 – pécsváradi apát. (*Engel*, 1996. II/43. p.; *Mályusz*, 2007. 222. p.)

1411 – padovai egyetemen tanult. (Zsigmond-kori Oklt. III/302. 1411. ápr. 2.–dec. 5.)

1416 – apja végrendelete szerint kifizették örökségét. (*Bizzocchi*, 1982. 22. p.)

1419 – V. Márton pápa Zsigmond pártfogásába ajánlotta. (*Wenzel*, 1863. 86–87. p.)

1420 – V. Márton pápa Zsigmond és Scolari figyelmébe ajánlotta. (Zsigmond-kori Oklt. VII/1258. 1259. 1420. jan. 13.)

1425–35 – kalocsai érsek. (*Lukcsics*, 1931–1938. I/ 752., 792.; 1424. nov. 15. 1425. márc. 24.; *Bizzocchi*, 1982. 22. p. *Engel*, 1996. I/ 66. p.)

1427 – fivérei, Lorenzo és Michele a kíséretében voltak Magyarországon. (*Bizzocchi*, 1982. 22. p.)

1427 – engedélyt kért a római kúriától végrendekezésre. (*Lukcsics*, 1931–1938. I/905. 1427. jan. 28.)

1431 – Kalocsa várát birtokolta. (*Engel*, 1996. I/ 335. p.)

1432 – Antonio Popoleschi hitelezett neki 300 forintot. (ASF, Catasto 1433. Reg. 498. 341v.; *Arany*, Firenzei-magyar kereskedelmi kapcsolatok)

1435 – Cillei Frigyes gróf elfogatta, a pápa több levélben kérte szabadonbocsátását. (*Teke*, 1995/2. 214. p.; *Lukcsics*, 1931–1938. 473–479.)

1438–47 – kalocsai érsek. (Héderváry I/251. 1447. szept. 20.; *Engel*, I/ 515. p.)

Lorenzo di Andrea

1426 – tanuként részt vett egy, a Scolari családot érintő örökösödési ügyben. (Badia, ASF, n.319.; *Teke*, 1995/2. 200. p.)

Simone di Andrea

Andrea di Lorenzo fia

1414 – XXIII. János pápa familiárisa és követe Magyarországon. (Zsigmond-kori Oklt. IV/2301. 1414. júl. 26.)

1426 – Andrea Scolari megemlítette végrendeletében. (ASF, Badia, n. 288, 292, 296; *Teke*, 1995/2. 200. p.)

CAPPONI

Andrea

1408 – a vránai perjellé kinevezett Andrea Magyarországra készült, a firenzei signoria kérte Filippo Scolari-t, támogassa az uralkodónál ügyét, hogy a javadalom birtokába léphessen. (Zsigmond-kori Oklt. II/2. 6388. 1408. dec. 27., uo. 6580. 1409. febr. 5.; *Engel Pál* Archontológiájában nem szerepel, feltehetőleg nem foglalta el)

Filippo di Simone

1412 – első említése Budán. (Neki és Fronte di Piero Fronte-nak írt diplomáciai ügyben a signoria: ASF, Signori, carteggi, missive – I. cancelleria, Filza 29. fol. 26r. 1412. aug. 13. uez Flórenczi Okmt. I/ 77.; *Teke*, 1995/2. 197. p.)

1413 – a Fronte társaság adója. (*Teke*, 1995/2. 197. p.)

1416 – egyike azon tanuknak, akik előtt Simone di Piero Melanesi írásos megbízást adott nagybátyjának, hogy távollétében intézze házasságát egy firenzei család leányával, bizonyos Tommasa di Pietro Tosti-val. (*Nuti*, 1934. 1–5. p.; *Arany*, 2007. 948. p. 23. lj.)

1418 – Zsigmondnak és a német lovagrend tagjának pénzkölcsönt nyújtott. (*Altmann*, 1896–1900. I. / 3175, 3188, 3582; *Teke*, 1995/2. 198. p.)

1418 – V. Márton pápa levelében kérte az esztergomi érseket, hogy Capponi és Fronte di Pietro Fronte firenzei polgárok számára az őket illető összeg kifizetésre kerüljön. (*Lukcsics*, 1931–1938. I/ 54. uez Zsigmond-kori Oklt. VI/1483. 1418. febr. 11.)

1423 – kiváltságokat kapott Zsigmondtól. (*Altmann*, 1896–1900. I/ 5667; *Teke*, 1995/2. 198. p.)

1420-as évek – Giovanni Panciatichi sógora, Budán a Panciatichi társaság állandó faktora, fizetéssel rendelkező alkalmazott. (*Passerini*, 1858. Tavola V. 76. p. ASF, Catasto 1427. Portate. Filza 17. fol. 674r–675v., Campioni. Reg. 65. fol. 479v–481v.; *Arany*, 2007. 962. p.)

1431 előtt – meghalt. (Online Tratte)

CARDINI**Currado di Piero**

1418 – váradi lektor, kinevezése nunciussá és pápai tizedszedővé Zsigmond magyar király uralma alatti országokban és tartományokban. (*Lukcsics*, 1931–1938. I/ 117. 1418. júl. 14. uez Zsigmond-kori Oklt. VI/2172. 1418. júl. 14., Zsigmond-kori Oklt. VI/2218. 1418. aug. 1.)

váradi vikárius majd prépost (*Lukcsics*, 1931–1938. I/ 429. 432. 709. 1421. nov. 28. 1421. dec. 15. 1424. jan. 11.; *Kristóf*, 2001. 68. p.)

1418 – Márton pápa familiárisát, Konrád váradi olvasókanonokot a pápai káplánok sorába iktatta. (Zsigmond-kori Oklt. VI/2172. 1418. júl. 14.)

1420 – Jakab szerémi választott püspök nevében vállalta servitium commune fejében száz kamarai forint és öt servitium minutum megfizetését két részletben tíz–tíz hónapon belül. (Zsigmond-kori Oklt. VII/1797. 1420. jún. 20.)

1422 – a prépostság jövedelmeit a váradi püspökre, Andrea Scolari-ra ruházta. (ASF, Badia, n. 331. 1422. jún. 2.; *Teke*, 1995/2. 199. p.)

1423 – elszámolt a váradi püspökkel közös kereskedelmi ügyleteikről. (ASF, Badia, n. 332.; *Teke*, 1995/2. 199. p.)

1427 – V. Márton levelében mint lemondott váradi kanonok szerepel. (*Lukcsics*, 1931–1938. I/930.)

1427–28 között – elfogták, börtönbe került. (Flórenczi Okmt. II/29. 31, 33.; *Teke*, 1995/2. 207. p.)

1433 – Cardini kérelmezte a végrendelkezés jogát. (*Lukcsics*, 1931–1938. II/298. 305.)

1439 – váradi prépostként kérelmezte, hogy két egyházi javadalmat visszatarthasson a király szolgálatára fenntartott 50 ló ellátására. (*Lukcsics*, 1931–1938. II/657.)

CARNESECCHI

Giovanni di Pagolo

1435–1447 – három alkalommal a selyemszövő céh konzulja, két alkalommal a Mercanzia tisztviselője, egy alkalommal Gonfaloniere di compagnia és kétszer a 12 tagú Buonuomini testület tagja. (Online Tratte)

1427 – az 1420-as évek eleje óta Antonio di Piero Fronte budai társasága önálló volt, de szorosan együttműködött Pagolo fia, Simone Carnesecchi és fivérei firenzei társaságával, a két társaság ebben az évben egyesült. (ASF, Catasto 1427. Portate 27. fol. 116., Portate 28. fol. 1008.; *Teke*, 1995/2. 196. p.)

Pagolo del Berto

1393–1425 – két alkalommal az orvosok céhének konzulja, kilenc alkalommal a Mercanzia konzulja, két alkalommal Gonfaloniere di compagnia, három alkalommal a 12 tagú Buonuomini testület tagja, két alkalommal prior, szintén két alkalommal Gonfaloniere di Giustizia, azaz a város vezetője. (Online Tratte)

1411 körül – gyapjúkereskedő, Antonio di Piero Fronte-val alakított kereskedelmi társaságot. 2500 forinttal szállt be az üzletbe. (*Jorga*, 129. p.; ASF, Catasto 1427. Campioni, Reg.79. fol. 52–55.; *Teke*, 1995/2. 195–196. p.)

1422. július 1. – prior Firenzében. (*Pitti*, 1986. 496. p.)

Simone di Pagolo

1421–1450 között – öt alkalommal az orvosok céhének konzulja, két alkalommal a Mercanzia konzulja, négy alkalommal a 12 tagú Buonuomini testület tagja, két alkalommal Gonfaloniere di Giustizia, azaz a város vezetője. (Online Tratte)

1427 – az 1420-as évek eleje óta Antonio di Piero Fronte budai társasága önálló, de szorosán együttműködött Pagolo fia, Simone Carnesecchi és fivérei firenzei társaságával, a két társaság ekkor egyesült. (ASF, Catasto 1427. Portate 27. fol. 116. Portate 28. fol. 1008.; *Teke*, 1995/2. 196. p.)

1433 – adóbevallásában nyereség nélkülként lezártnak tekintette budai társaságát. (ASF, Catasto 1433. Reg. 498. fol. 302r–303r.; *Arany*, Firenzei-magyar kereskedelmi kapcsolatok.)

1461 előtt – meghalt. (Online Tratte)

CAVALCANTI

Giannozzo di Vanni

1426 – Pipo budai házában tanúskodott. (ASF, Consoli del Mare n. 635.; *Teke*, 1995/2. 202. p.)

1426? – Zsigmond tartozott neki 1300 aranyforinttal. (ASF, Badia, n. 234. 241.; *Teke*, 1995/2. 202. p.)

1427 előtt – Federigo Ricci-től és Bernardo di Domenico Giugni-től hitelbe kapott szövetekkel és más árukkal üzletelt társával Tommaso ser Chini-vel. (ASF, Catasto 1427. Portate 17. fol. 577.; *Teke*, 1995/2. 202. p.)

1427 – Pipo halála után a hagyaték behajtását intézte. (*Teke*, 1995/2. 203. p.)

1429 – letartóztatták. (*Jorga*, 1899. 247. p.; *Teke*, 1995/2. 203. p.)

Pipo örököse pert indított. (ASF, Badia, nr. 247. 249.; *Teke*, 1995/2. 203. p.)

CORSI

Bartolo di Domenico

1420-as évek – szöveteket vásárolt tőle Giovanni di Niccolò Frescobaldi magyarországi értékesítésre. (ASF, Catasto 1427. Campioni, Reg. 72. fol. 40.; *Edler de Roover*, 1999. 104. p.)

Simone di Lapo di Francesco

selyemkereskedő

1413 – a Signoria a magyar király figyelmébe ajánlotta társaságukat. (Flórenczi Okmt. I/ 81. 1413. nov. 16. *Teke*, 1995/2. 204. p.)

1422. július 1. – prior Firenzében. (Online Tratte. *Pitti*, 1986. 496. p.)

1426 – fivérével Magyarországra küldött szöveteket. (*Jorga*, 1899. II/ 233. p.; *Teke*, 1984. 48. p.)

1427 – a Signoria ismételten a magyar király figyelmébe ajánlotta a társaságukat. (Flórenczi Okmt. I/262. 1427. jún. 22.; *Teke*, 1995/2. 204. p.)

Palla di Nofri Strozzi adósai. (*Teke*, 1995/2. 204. p.)

1427 – Tommaso és Simone di Lapo Corsival a Melanesik társaságot alapítottak a magyarországi kereskedelemre. (ASF, Catasto 1427. Portate. Filza 46. Tomo I. fol. 652v.; *Arany*, 2007. 955. p.)

Tommaso di Lapo

selyemkereskedő,

1413 – a Signoria a magyar király figyelmébe ajánlotta társaságukat. (Flórenczi Okmt. I/ 81. 1413. nov. 16.; *Teke*, 1995/2. 204. p.)

1426 – fivérével Magyarországra küldött zászlókat. (*Jorga*, 1899–1902. II/ 233. p.; *Teke*, 1984. 48. p.)

1427 – a Signoria ismételten a magyar király figyelmébe ajánlotta a társaságukat. (Flórenczi Okmt. I/ 262. 1427. jún. 22.; *Teke*, 1995/2. 204. p.)

1427 – Tommaso és Simone di Lapo Corsival a Melanesik társaságot alapítottak a magyarországi kereskedelemre. (ASF, Catasto 1427. Portate. Filza. 46. Tomo I. fol. 652v.; *Arany*, 2007. 955. p.)

1427 – A Melanesi fivérek bevallásukban majorságuk becsült értékét 175 forintban határozták meg, egy honfitársuk, Tommaso di Lapo Corsi véleményére hivatkozva. (ASF, Catasto 1427. Campioni, Reg. 77. fol. 247r.; *Arany*, 2007. 950. p.)

Palla di Nofri Strozzi adósai. (*Teke*, 1995/2. 204. p.)

CORSINI

Battista di Giovanni

1429 – a család egyik üzleti könyvében olvasható bejegyzés szerint Giovanni di Matteo Corsini két fiát, Battista-t és Matteo-t Magyarországra küldte gyakornoknak. Battista a Budán működő Melanesi társasághoz ment. (*Corsini*, 1965. 130–131. p.; *Arany*, 2006. 118. p.)

1438–1488 között – az állam felé fennlevő tartozásai miatt hét alkalommal nem tudta elfoglalni a sorsolás útján elnyert városi tisztséget. (Online Tratte)

1458 – Gonfaloniere di compagnia. (Online Tratte)

Matteo di Giovanni

1429 – a család egyik üzleti könyvében olvasható bejegyzés szerint Giovanni di Matteo Corsini két fiát, Battista-t és Matteo-t Magyarországra küldte gyakornoknak. Matteo a Panciatichi társaság budai képviselőéhez ment. (*Corsini*, 1965. 130–131. p.; *Arany*, 2006. 118. p.)

1431 – Matteo Catasto-beli bevallásában említette magyarországi tartózkodását és veszteségeit: a Magyarországon tartózkodó Francesco di Guido di Tommaso tartozott neki pénzzel közös magyarországi tevékenységük után. Ő maga Luca da Panzano selyemszövő-céh-beli társaságának tartozott 140 forinttal. (ASF, Catasto 1431. Reg. 342. fol. 784.; *Corsini*, 1965. XXXIX. p.; *Arany*, 2006. 120. p.)
1438–59 között – két alkalommal a Cambio céh konzulja, egy alkalommal a 12 tagú Buonuomini testület tagja, két alkalommal prior. (Online Tratte)

DA CALENZANO

Jacopo di Bartolomeo

1417– Budán telepedett le. (*Teke*, 1995/2. 197. p.)

DA COLLE

Gaspere

Zsigmond szolgálatában a déli végeken dolgozott, Bernardo di Sandro Talani adósa. (Flórenczi Okmt. I/ 224, 262. ASF, Catasto 1427. Campioni, Reg. 72. fol. 278.; *Teke*, 1995/2. 205. p.)

1427 – kegyvesztetté vált, bebörtönözték és elkobozták vagyonát. (*Teke*, 1995/2. 205. p.)

1441–46 sókamarás, újlaki kapitány és kevei ispán, Újlaki Miklós familiárisa. (*Engel*, 1996. I/ 140, 452. p.; *Draskóczy*, 1994. 129. p.)

1443 – Jacopo del Bene-vel székesfehérvári sókamarás. (*Draskóczy*, 1994. 129. p.)

DA PANZANO

Luca

1431 – Matteo Corsini Catasto-beli bevallásában említette magyarországi tartózkodását és veszteségeit: Luca da Panzano selyemszövőcéh-beli társaságának tartozott 140 forinttal. (ASF, Catasto 1431. Reg. 342. fol. 784.; *Corsini*, 1965. XXXIX. p.)

DA UZZANO

Niccolo

1379–1428 – négy alkalommal Gonfaloniere di compagnia, négy alkalommal a 12 tagú Buonuomini tagja, egyszer prior, háromszor Gonfaloniere di Giustizia (Online Tratte)

1390 körül – Giovanni di Tommaseo-val, Francesco di Lapi Federighi-vel társult magyarországi kereskedelemre. (ASF, Signori, carteggi, missive – I. cancelleria,

Filza 24. fol. 109v–110r. 1394. febr. 9.; Flórenczi Okmt. II/87.; *Teke*, 1995/1. 142–143. p.)

1395 – megbízottjuk, Agostino Marucci halála után a magyarországi ügyleteik tisztázása érdekében a Mercanzia is beavatkozott. (ASF, Signori, carteggi, missive – I. cancelleria, Filza 24. fol. 121r. 1395. márc. 28. az irat megtalálható Flórenczi Okmt. II/ 87. 86. 1395. febr. 8.; *Teke*, 1995/1. 142. p.)

DEL BENE

Filippo di Giovanni

Jacopo apja,

1405 – első említés magyarországi tevékenységéről, a Spini bankház megbízottja. (ASF, Signori, carteggi, missive – I. cancelleria Filza 26. fol. 136r–136v. ugyanez: Fórenczi Okmt. I/65.; Zsigmond-kori Oklt. II/1. 4291. 1405. dec. 5.; *Teke*, 1995/2. 201. p.)

1410 – XXIII. János megbízottjaként szerepel magyarországi jövedelmek begyűjtésével kapcsolatban. (Zsigmond-kori Oklt. II/2. 7839. 1410. aug. 11.; II/2. 7987. 1410. okt. 15.; *Teke*, 1995/2. 201–202. p.)

1410 – XXIII. János pápa a római kúriának adott kölcsöneinek a magyarországi tizedbevételekből történő visszafizetése felől rendelkezett. (Zsigmond-kori Oklt. II/2. 7968. 1410. okt. 7.)

1410 – XXIII. János pápa familiárisa, a pápai és római egyházi ügyek érdekében Magyarországra és a Zsigmond alá tartozó néhány más (ország)részbe utazott. (Zsigmond-kori Oklt. II/2. 7987. 1410. dec. 15.)

1411 – Zsigmond familiárisa. (*Altmann*, 1896–1900. I/132. 1411. okt. 02.; *Teke*, 1995/2. 202. p.; Zsigmond-kori Oklt. III/1007. 1411. okt. 2.)

1412 – Velencében közvetíteni próbált Zsigmond és Velence között. (Zsigmond-kori Oklt. III/2692. 1412. szept. 6.; *Teke*, 1995/2. 202. p.)

1413 – pápai tanácsos és nuncius, közvetített Zsigmond és Velence között, ennek eredményeként a felek fegyverszünetet kötöttek, többek között biztosítva a kereskedés szabadságát mindkét fél részére. (Zsigmond-kori Oklt. IV/357. 1413. márc. 28. uo. 399. 1413. ápr. 6. uo. 437. 1413. ápr. 13. uo. 458. 1413. április 17.)

1413 – Cillei Herman freisingi püspök a pápai kamarának egyházmegyéje után 3500 forintot fizetett del Bene útján. (Zsigmond-kori Oklt. IV/1140. 1413. szept.)

1414 – átvesz a pápai kamarától tíz forintot a Firenzéből Zsigmondhoz küldött futár számára. (Zsigmond-kori Oklt. IV/1835. 1414. ápr. 2.; hasonló adat uo. 2473. 1414. szept. 10.)

1424 – lateráni palotagróf, Zsigmond követeként Svájcban járt diplomáciai küldetésben. (*Altmann*, 1896–1900. I/ 5889. 1424. jún. 12.; *Teke*, 1995/2, 202. p.)

1427–28 között Magyarországon járó firenzei követek Zsigmond bizalmasaként említették. (Flórenczi Okmánytár I/263. 1427. dec. 05. II/29. 1427. dec. 05.; *Teke*, 1995/2, 202. p.)

adósai között szerepel Matteo Rondinelli és társasága, Cosimo de' Medici. (ASF, Catasto 1427, Campioni, Reg. 74. fol. 57.; *Teke*, 1995/2. 202. p.)

1428 – távvollétében Firenzében a 12 tagú Buonuomini testületbe sorsolták. (Online Tratte)

1433 előtt – meghalt. (Online Tratte)

Jacopo di Filippo

Filippo fia

1438–1440 között – Tallóci Matkó szegedi sókamarása. (*Draskóczy*, 1994. 129. p.)

1442 – máramarosi sókamaraispán, Újlaki Miklós familiárisa. (*Engel*, 1996. I/ 154. p.; *Draskóczy*, 1994. 129. p.)

1443 – Gasparo da Colle-val székesfehérvári sókamarás. (*Draskóczy*, 1994. 129. p.)

1448 – Hunyadi János kérelme a pápához Tallóczy Frank kiátkozásának felfüggesztése érdekében. Eszerint Tallóczy tartozott del Bene-nek is. (*Lukcsics*, 1931–1938. II/1041.)

1450 – Tallóci Péter dalmát és horvát bán kérte felmentését a kiátkozás alól és Jacopo del Bene-vel vitás ügyének újratárgyalását. (*Lukcsics*, 1931–1938. II/1136.)

1453 – Firenze követe V. Lászlónál. (*Draskóczy*, 1994. 129. p.)

1455 – priorrá választották. (Online Tratte)

1458 – a firenzei signoria Mátyás magyar királyhoz írott levelében felhívta a király figyelmét a Magyarországon tevékenykedő kereskedőre. (ASF, Signori, carteggi, missive – I. cancelleria, Filza 42. fol. 43v. 1458. szept. 2.)

1458 – Firenze követe Mátyásnál. (*Draskóczy*, 1994. 129. p.)

1459 – Zenggben szövettel kereskedett. (ASF, Signori, carteggi, missive – I. cancelleria, Filza 42. fol. 164v–165r. 1459. okt. 30. az irat megtalálható Flórenczi Okmt. II/ 12.; *Teke*, 1984. 46. p.), Frangepán gróf lefoglalta áruját Niccolo Zati tartozása miatt, aki feltehetőleg üzleti társa volt (*Draskóczy*, 1994. 129. p.)

1464 előtt – meghalt. (Online Tratte)

DEL BUONO

Marco

1382 – Niccolo és Zanobio Macigni-vel valamint Piero di Banco degli Albizzi-vel kötött kereskedelmi társaságot magyarországi kereskedelemre. (ASF, Mercanzia n. 1183. 1382. jan. 9.; *Teke*, 1995/1. 130. p.)

1389 – Zanobio Macigni Magyarországra küldte, hogy ügyeit intézze. (Flórenczi Okmt. II/ 101. 102. 1389. márc.16.; *Teke*, 1995/1. 143. p.)

DELLA PECCHIA

Luca

1388 – firenzei származású, Budán üzletelő kereskedő, aki a források szerint Budán „nagy üzleteket bonyolított, valamint Nápolyi Margit királyné diplomáciai megbízásait teljesítette. (a firenzei signoria levele a magyar királynénak erről: ASF, Signori, carteggi, missive – I. cancelleria, Filza 21. fol. 27v. 1388. máj. 16. uéz: *Wenzel*, 1874–76. III/387.; *Teke*, 1995/1. 145. p.)

DEL PALAGIO

Andrea di Giovanni

1411 – priorrá választották Firenzében. (Online Tratte)

1427 – a signoria a magyar király figyelmébe ajánlotta Filippo del Palagio-t, aki feltehetőleg az Andrea és Uberto del Palagio által alapított kereskedelmi társaság megbízásából dolgozott Magyarországon. (Flórenczi Okmt. I/ 262. 1427. jún. 22.; *Teke*, 1995/2. 204. p.)

Filippo

1413 – nyolcezer forintot kölcsönzött Zsigmondnak 100 új dénárral számolva. (MOL DL 71750. 1413. szept. 30.; *Teke*, 1995/2. 204. p.)

1427 – ugyanebben az évben a firenzei signoria is a magyar király figyelmébe ajánlotta az Uberto és Andrea del Palagio társaságot, melynek ő volt magyarországi képviselője. (Flórenczi Okmt. I/ 262. 1427. jún. 22.; *Teke*, 1995/2. 204. p.)

Uberto di Giovanni

1413 – a signoria a magyar király figyelmébe ajánlotta Filippo del Palagio-t, aki feltehetőleg az Andrea és Uberto del Palagio által alapított kereskedelmi társaság megbízásából dolgozott Magyarországon. (Flórenczi Okmt. I/ 262. 1427. jún. 22.; *Teke*, 1995/2. 204. p.)

1430 – a gyapjűszövő cég konzulja. (Online Tratte)

FALCUCCI**Giovanni di Niccolo**

Niccolo fia

1419 – Szebenben Andrea Scolari váradi püspök megbízottjaként levelet írt a váradi püspöknek. (ASF, Badia, n.3 28. 1419. máj. 17.; *Teke*, 1995/2. 197. p.)

1424 – levelet írt a váradi püspöknek lovak vásárlásával kapcsolatban. (*Teke*, 1995/2. 200. p.)

1427 – a korábban Andrea Scolari püspök környezetéhez tartozó Giovanni di Niccolo Falcucci-nak a Melanesi cég 387 forinttal tartozott. (ASF, Catasto 1427. Campioni, Reg. 77. fol. 247–248.; *Arany*, 2007. 956. p.)

Niccolo

Giovanni apja, a Fronte társasággal állt kapcsolatban. (*Teke*, 1995/2. 197. p.)

FEDERIGHI**Domenico di Francesco**

1394 – Magyarországra küldte a firenzei signoria, hogy Agostino Marucci ügyében vizsgálódjon. (ASF, Signori, carteggi, missive – I. cancelleria, Filza 24. fol. 109v–110r. 1394. febr. 9. uo. 121r. 1394. márc. 28. az irat megtalálható: Flórenczi Okmt. II/87.; *Teke*, 1995/1. 142–143. p.)

1396 – Vanni Castellani és Gherardo Buondelmonte követek utasítást kaptak a signoriától, hogy az uralkodó figyelmébe ajánlják, mint Magyarországon dolgozó kereskedőt. (ASF, Dieci di Balìa, Lettere – Legazioni e commissarie. 2. fol. 17v.)

Francesco di Lapo

1382–1411 között – kilenc alkalommal céh konzul, nyolc alkalommal a Mercanzia tisztségviselője, két alkalommal Gonfaloniere di compagnia, két alkalommal a Buonuomini testület tagja, két alkalommal Gonfaloniere di Giustizia. (Online Tratte)

1390-es évek – Medici bank adósa. (ASF, Medici Avanti il Principato (MAP), Filza 133. n.1. fol. 33.; *Teke*, 1995/1. 143. p.)

1394 – a signoria több levelet írt a magyar királynak Federighi, Niccolo da Uzzano és Giovanni di Tommaseo által alakított kereskedelmi társaság ügyében. A tagok hitelbe adtak árut és pénzt Agostino Marucci-nak, aki nem számolt el. A király segítségét kérték és értesítették, hogy Federighi fiát, Domenico-t is elküldték, hogy a helyszínen vizsgálódjon. (ASF, Signori, carteggi, missive–I. cancelleria, Filza 24.

fol. 109v–110r. 1394. febr.9. uo. 121r. 1394. márc. 28. az irat megtalálható: Flórenczi Okmt. II/87.; *Teke*, 1995/1. 142–143. p.)

1395 – a firenzei signoria értesítette Zsigmondot, hogy a Mercanzia hivatalnokai kivizsgálják az ügyet, ugyanebben a levélben Kanizsai János esztergomi érsek és kancellár segítségét is kérte. (Signori, carteggi, missive – I. cancelleria, Filza 24. fol. 154r. 1395. szept. 16.; Flórenczi Okmt. II/ 86. 1395. febr. 8., II/87. 1395. márc. 28.; *Teke*, 1995/1.142–143. p.)

1396 – a Budára induló követek utasítást kaptak, hogy ajánlják a király figyelmébe a királyságban tevékenykedő Federighi-t. (ASF, Dieci di Balìa, Lettere – Legazioni e Commissarie 2. fol. 17v) az előző ügy valószínűleg lezárult, mert nem említették.

1411 – előtt meghalt. (Online Tratte)

FOLCHI (di Forlivio)

Benedetto di Niccolo

egyike azon tanuknak, akik előtt Simone di Piero Melanesi írásos megbízást adott nagybátyjának, hogy távollétében intézze házasságát egy firenzei család leányával, bizonyos Tommasa di Pietro Tosti-val. (*Nuti*, 1934. 1–5. p.; *Arany*, 2007. 948. p. 23. lj.)

1428 – a milánói herceg követeként Zsigmond mellett tartózkodott, a galambóci csata után közvetített Zsigmond és a szultán között. (*Djuric*, 2001. 146. p.)

1429 – követségben volt Zsigmondnál, feladata egy Velence-ellenes liga létrehozása. (*Djuric*, 2001. 149. p.)

1430 – Zsigmond familiárisává fogadta. (*Kintzinger*, 2000. 433. p. a kiváltságlevél szerint Forlivio-i származású, egyéb források azonban egyértelműen firenzei polgárként nevezik meg.)

1431 – követi megbízást teljesített az uralkodónak (*Gelcich–Thallóczy*, 1887. n. 221. 1431. máj. 7.; *Teke*, Zsigmond és Raguza.)

Giovanni di Niccoló

1435 – IV. Jenő pápa sürgette Zsigmondot, hogy Antonio Popoleschi lefoglalt javait adja át Giovanni di Niccoló Folchi-nak. (*Lukcsics*, 1931–1938. II/393.)

FORTINI

Bartolomeo

1420-as évek – szöveteket vásárolt tőle Giovanni di Niccolo Frescobaldi magyarországi értékesítésre. (ASF, Catasto1427. Campioni, Reg. 65. fol. 212.; *Edler de Roover*, 1999. 104. p.)

FRESCOBALDI**Cecca di Amerigo**

1420-as években a Melanesi-ekkel üzletelt. (ASF, Catasto 1427, Campioni, Reg. 65. fol. 139.; *Teke*, 1995/2. 198. p.)

Filippo di Amerigo

1426 – Gianozzo Cavalcanti-val képviselte a közös társaságot, Zsigmond 1300 forinttal tartozott nekik. (ASF, Badia, n. 234, 241.; *Teke*, 1995/2. 202. p.)

1427 – Pippo (Filippo) Frescobaldi és testvérei a Melanesi fivérek magyarországi hitelezői között szerepelnek 1000 forinttal. (ASF, Catasto 1427. Portate, Filza 46. Tomo I. fol. 654v–655r.; *Arany*, 2007. 958. p.)

Giovanni di Amerigo

1427 – testvéreivel és Gianozzo Cavalcanti-val dolgozott. (ASF, Catasto 1427. Portate, Filza 17. fol. 577.; *Teke*, 1995/2. 202. p.)

Nicolaio di Amerigo

firenzei selyemkereskedő, testvéreivel, Filippo és Giovanni Frescobaldi-val és Gianozzo Cavalcanti-val dolgozott. (ASF, Catasto 1427. Portate, Filza 17. fol. 577.; *Teke*, 1995/2. 202. p.)

1420-as évek – szöveteket vásárolt Tommaso Borghini-től, Bernardo Antinori-től, Felice Brancacci-től, Bartolo Corsi-től és Bartolomeo Fortini-től magyarországi értékesítésre. (ASF, Catasto 1427. Campioni, Reg. 65. fol. 212.; *Edler de Roover*, 1999. 104. p.)

FRONTE**Antonio di Piero**

Fronte testvére,

1392 – Zárában tünt fel egy firenzei cég megbízottjaként. (*Teke*, 1995/2. 211. p. 9. lj.)

1398–1402 – nagyrészt távol Firenzétől bár 20 alkalommal sorsolták városi ill. céhes tisztségre, egy céhkonzuli tisztség kivételével nem töltötte be azokat. (Online *Tratte*)

1404 – Gonfaloniere di compagnia és két alkalommal a gyapjúszövő céh konzulja. (Online *Tratte*)

1406 – ebben az évben indult Magyarországra. (Zsigmond-kori Okt. II/1. 4959. 1406. aug. 31.; *Teke*, 1995/2. 195. p.)

- 1406 – a signoria ismételt felhívta Scolari figyelmét Fronte-ra és társaira, akik Magyarországon dolgoztak. (ASF, Signori, carteggi, missive – I. cancelleria, Filza 27. fol. 14v. 1406. aug.31. az irat megtalálható: Flórenczi Okmt. I/ 219.)
- 1406–10 között – a társaság tagja volt Filippo Scolari fivére, Mattia Scolari. (*Jorga*, 1899–1902. 129. p.; *Teke*, 1995/2. 195. p.)
- 1407–1412 – egy céhkonzuli hivataltól eltekintve nem töltötte be a részére sorsolt tisztségeket Firenzében. (Online Tratte)
- 1410 – Ozorai Pipo adósságának egy részét kiegyenlítette a kalisi várnagynál. (*Teke*, 1995/2. 195. p.)
- 1411 – új kereskedelmi társuk Pagolo del Berto Carnesecchi. (ASF, Catasto 1427. Campioni, Reg. 79. fol. 52–55.; *Teke*, 1995/2. 195. p.)
- 1412 – a signoria diplomáciai jellegű feladatokat bízott a Budán tevékenykedő Antonio Fronte-ra és Filippo di Simone Capponi-ra, ők közvetíttek László nápolyi király és Zsigmond között. (Zsigmond-kori Oklt. III/2468. 1412. júl. 23. uo. 2536. 1412. aug. 13. ASF, Signori, carteggi, missive – I. cancelleria, Filza 29. fol. 26r. 1412. aug. 31.)
- 1413 – Zsigmond kölcsönt fizetett neki vissza. (*Altmann*, 1896–1900. I/491. 1413. máj.17.; *Teke*, 1995/2. 195. p.)
- 1413 – a kassai bíróhoz és esküdt polgárokhoz írt a királynak járó újévi ajándék ügyében. (Zsigmond-kori Oklt. IV/152. 1413. febr. 10. uerről uo. 230. 1413. febr. 26.)
- 1413 – a firenzei signoria követei útján kérte Zsigmond segítségét kiszabadításához. (Zsigmond-kori Oklt. IV/730. 1413. jún. 9.)
- 1417 – beválasztották a firenzei Santa Maria del Fiore Dóm munkálatait felügyelő testületbe, amelynek tagjai 1331 óta a gyapjűszövő céh tagjai közül kerültek ki. (*Pitti*, 1986. 472. p.)
- 1414–1417 – négy alkalommal töltött be céhkonzuli illetve confaloniere di compagnia tisztséget Firenzében. (Online Tratte)
- 1419 – Zsigmond familiárisává fogadta. (*Altmann*, 1896–1900. I/3861. 1419. máj. 1.; *Teke*, 1995/2. 195. p.)
- 1420–22 – prior, a Buonuomini testület tagja illetve Gonfaloniere di compagnia Firenzében. (Online Tratte)
1422. máj. 1. – a gyapjűszövő céh egyik konzula. (*Pitti*, 1986. 496. p.)
- 1423 – a magyarországi kereskedelemre kedvezményeket kapott Zsigmondtól. (*Altmann*, 1896–1900. I/ 5667. 1423. okt. 30.; *Teke*, 1995/2. 196. p.)
- 1424 – ismét priorrá választották Firenzében. (Online Tratte)
- 1426 – Gonfaloniere di compagnia Firenzében. (Online Tratte)

1426 – Filippo Scolari kijelölte Mattia Scolari végrendelete végrehajtójának. (ASF, Badia, n.78. 296. 1426. márc. 25.; *Teke*, 1995/2. 196. p.)

1426 – Rinaldo di Maso degli Albizzi Antonio Fronte magyar származású familiárisának révén küldött levelet Firenzébe. (*Albizzi*, 1869. 572. p.)

1427 – az 1420-as évek eleje óta Antonio budai társasága önálló, de szorosan együttműködött Pagolo fia, Simone Carnesecchi és fivérei firenzei társaságával, a két társaság ekkor egyesült, magyarországi tevékenysége részletesen megtalálható bevallásában. (ASF, Catasto 1427. Portate, Filza 27. fol. 116r–117v. Filza 28. fol. 1008.; *Teke*, 1995/2. 196–97. p.)

1427 – Antonio di Piero Fronte budai társasága 825 forintot hitelezett a Melanesi fivéreknek. (ASF, Catasto 1427. Portate, Filza 46. Tomo I. fol. 654v–655r. illetve Campioni. Reg. 77. fol. 248v–249r.; *Arany*, 2007. 957. p.)

Fronte di Piero

1401 – priorrá választották. (Online Tratte)

1404 – a signoria a magyar királynak és Filippo Scolari-nak küldött leveleiben megemlítette Fronte-t és Giovanni Biligardi-t, mint akik együtt dolgoztak Magyarországon. (ASF, Signori, carteggi, missive – I. cancelleria, Filza 25. fol. 51v. 1404. júl. 11.; uez Flórenczi Okmt. I/63.; ASF, Signori, carteggi, missive – I. cancelleria, Filza 26. fol. 108v. 1405. júl. 5. ez utóbbi iratban egyedül Fronte neve szerepel; uez Flórenczi Okmt. I/64.; *Teke*, 1995/2. 195. p.)

1405 – a signoria levelében Scolari figyelmébe ajánlotta Fronte-t. (Zsigmond-kori Oklt. II/1. 4040. 1405. júl. 5.)

1406. június–július – a 12 Buonomini egyike Firenzében, márciusban azonban még nem tartózkodott a városban. (Online Tratte)

Ezt követően 1407–1408, 1410–1413 között, és 1416-ban feltehetőleg huzamosabb ideig távol volt Firenzétől, mert 15 alkalommal sorsolták ki városi-céhes hivatalokra, amelyeket a forrás szerint távolmaradása okán nem töltött be. (Online Tratte)

1411 – kötelezte magát, hogy eleget tesz a Sei di Mercanzia ítéletének s megfizeti tartozásait, többek között Mattia Scolari-nak. (Zsigmond-kori Oklt. III/337. 1411. ápr. 11.)

1414 – körül társulhatott Niccolo di Marco Benvenutoval és Iacopo Ardinghelli-vel a catasto adatai alapján, feltehetőleg Zsigmondnak nyújtottak kölcsönt, a király tartozásának 3/8-a Benvenuti örökösét, mintegy 400 forint pedig Ardinghelli örökösét illette. (ASF, Catasto 1427, Portate, Filza 27. fol. 100v)

1417 – a gyapjűszövécéh konzulja. (Online Tratte)

1417–18 – újabb két tisztségre sorsolták Firenzében, amelyet nem töltött be, mivel nem tartózkodott a városban. (Online Tratte)

1418 – V. Márton pápa levelében esztergomi püspöknek utasítást adott, hogy Capponi és Fronte di Pietro Fronte firezei polgárok számára az őket illető összeg kifizetésre kerüljön. (*Lukcsics*, 1931–1938. I/ 54.)

1419 előtt – meghalt. (Online Tratte)

1427 – fia Antonio di Fronte di Piero Fronte adóbevallásában említette apja magyarországi ügyeit, Zsigmond és a királyné is tartozott neki. A magyarországi ügyletekből nagybátyja felé 1166 forint kinnlevősége maradt Fronte fiának. (ASF, Catasto 1427, Portate, Filza 27. fol. 100r–101v.)

GIINETTI

Lorenzo di Marco

1454 – Budán élő kereskedő, halála után fivére, Jacopo örökölte javait. A firenzei signoria Jacopo érdekében intézett levelet Hunyadi János kormányzóhoz. (ASF, Signori, lettere esterne Filza 40. fol. 78. 1454. okt. 7. uéz: Flórenczi Okmt. II/118.)

GIUSEPPI

Nicolaus di Vaggio di Maza

apja adóbevallása: ASF, Catasto 1427, Campioni, Reg. 67. fol. 472.

1429 – a magyar forrásokban „Nicolaus de Wagio”-ként szerepel, a firenzei signoria még Krakkóba írt az ott dolgozó üzletember érdekében. (*Draskóczy*, 1994. 128. p.)

1450 – már Hunyadi János szolgálatában volt. (*Draskóczy*, 1994. 128–129. p.)

1454 – budai kamarás. (*Draskóczy*, 1994. 129. p.)

1456 – a szebeni pénzverde élén állt. (*Draskóczy*, 1994. 129. p.)

1457– sókamara ispán. (*Draskóczy*, 1994. 129. p.)

1459 – széki sókamara ispán. (*Draskóczy*, 1994. 129. p.)

1464 – az elhunyt Nicolaus hagyatéka ügyében a signoria írt a magyar királynak és Buda városának. (Flórenczi Okmt. II/186. *Draskóczy*, 1994. 129. p.)

LAMBERTESCHI

Andrea di Tommaso

1419-től – firenzei selyem- és szövetkereskedő rokonával, Bernardo-val együtt Magyarországra is küldött árut, amelyet fiai, Niccolo és Giovanni hoztak az or-

szágba. (Adóbevallása, ASF, Catasto 1427. Portate, Filza 27, fol. 84r–93v.; *Teke*, 1995/2. 198–199. p.)

A Melanesiekre is bízott szöveteket eladásra 200 forint értékben, valamint adósa volt az elhunyt váradi püspök, feltehetőleg Andrea Scolari is 401 forinttal és a kamatokkal. (ASF, Catasto 1427. Portate, Filza 27. 92r.; *Arany*, 2007. 957. p.)

Bernardo di Lamberto

1419-től – Andrea rokona és üzleti társa. (ASF, Catasto 1427. Portate 27. fol. 199–208.; *Teke*, 1995/2. 198–199. p.)

1427 – Catasto-beli bevallásában megjelölte adósaként Simone Melanesi-t és társaságát, mivel évekkorábban szöveteket küldött Magyarországra. (ASF, Catasto 1427. Portate, Filza 27. 202r.; *Arany*, 2007. 957. p.)

Giovanni di Andrea

1420-as évek – szintén Magyarországon tartózkodott, fivérével közös adóbevallását Firenzében élő felesége nyújtotta be. (ASF, Catasto 1427, Portate, Filza 28. fol. 1039r–1039v.; *Teke*, 1995/2. 199. p.)

1427–1429 – elfogták őt és Niccolo-t. (Flórenczi Okmt. I/29. 1427. dec. 5.; *Teke*, 1995/2. 207. p.; ASF, Signori, carteggi, missive – I. cancelleria, Filza 32. fol. 63v–64r. 1429. ápr. 5. uo. 179v–180r. 1429. febr. 7.)

Niccolo di Andrea

1416 – egyike azon tanuknak, akik előtt Simone di Piero Melanesi írásos megbízást adott nagybátyjának, hogy távollétében intézze házasságát egy firenzei család leányával, bizonyos Tommasa di Pietro Tosti-val. (*Nuti*, 1934. 1–5. p.; *Arany*, 2007. 948. p. 23. lj.)

1419 előtt – apja megbízásából szöveteket hoztak Magyarországra. (ASF, Catasto 1427, Portate, Filza 28. fol. 1039r–1039v. ASF, Badia, n. 328. 1419. máj. 17.; *Teke*, 1995/2. 199. p.)

1419 – tartozott Falcucci-nak 20 000 forinttal. (ASF, Badia, n. 328. 1419. máj. 17.; *Teke*, 1995/2. 199. p.)

1427 – letartóztatták Magyarországon. (Flórenczi Okmt. I/29. 1427. dec. 5.; *Teke*, 1995/2. 207. p.; ASF, Signori, carteggi, missive – I. cancelleria, Filza 32. fol. 63v–64r. 1429. ápr. 5. uo. 179v–180r. 1429. febr. 7.)

Piero

1419 – Niccolo-val együtt apjuk áruját kísérte Magyarországra, és ott is maradt. (ASF, Badia, n. 328. 1419. máj. 17.; *Teke*, 1995/2. 198. p.)

1422 körül – állást ígért Poggio Bracciolini humanistának a budai udvarnál három évre 500 forint fizetéssel. (*Shepherd*, 1825. 122. p.)

Tommaso

1420-as években Magyarországon tartózkodott. (*Teke*, 1995/2. 199. p.)

LOTTIERI

Jacopo di Michele

1426 – Váradon tartózkodott, tanúskodott a Mercanzia előtt a Scolari-ak és Gianozzo Cavalcanti közti ügyben. (ASF, Badia, n. 247, 249. 1429. máj. 19. máj. 27.; *Teke*, 1995/2. 203–204. p.)

MACIGNI

Antonio di Niccolo

1394 – a signoria levelében a király figyelmébe ajánlotta. (Signori, carteggi, missive – I. cancelleria, Filza 24. fol. 121r. 1395. márc. 28.)

1395 – a Tosinghi–Federighi–da Uzzano cég elküldte Magyarországra, hogy kivizsgálja Agostino Marucci üzleteit. (*Teke*, 1995/1. 143. p.)

1396 – a signoria követutasításában szerepel, mint Magyarországon dolgozó üzletember. (ASF, Dieci di Balia, Lettere – Legazioni e Commissarie, 2. fol. 17v. 1396. ápr. 25.)

Cione

1380 – a Macigni-k vezette társaság budai képviselője volt. (ASF, Mercanzia n. 1184. 1382. máj. 16.; *Teke*, 1995/1. 130. p.)

közel állt a Horvátiak által vezetett párthoz. (*Teke*, 1995/1. 145. p.)

1387 – Palisnai János vránai perjeltől bérbe vette egy évre a dalmáciai só- és harmincadkamarákat. (*Teke*, 1995/1. 145. p.)

feltehetőleg azonos „Chun de Florentia” zágrábi polgárral. (*Tkalčić*, 1889. I/397.; *Teke*, 1995/1. 133. p.)

Niccolo

Antonio apja,

1373–76 között – Magyarországon működő kereskedelmi társaság tagja Zanobio Macigni-vel és Piero di Banco degli Albizzi-vel. (ASF, Mercanzia n. 1183. 1382. jan. 9.; ASF, Arte del Cambio, fol. 67.; *Teke*, 1995/1. 130. p.)

Zanobio

1373–76 között – Magyarországon működő kereskedelmi társaság tagja Piero di Banco degli Albizzi-vel. (ASF, Mercanzia n. 1183. 1382. jan. 9.; ASF, Arte del Cambio, fol. 67.; *Teke*, 1995/1. 130. p.)

1373 – a magyar király familiárisa, udvari kereskedője. (*H-cz*, 1895. 245. p.; *Teke*, 1995/1. 130. p.)

1380 – a kereskedelmi társaság feloszlott, faktorát, Rubaconte-t küldte Magyarországra kinnlevőségei behajtására. (ASF, Mercanzia n. 1184. 1382. máj. 16.; *Teke*, 1995/1. 130. p.)

1388 – a firenzei signoria levélben értesítette a királyt, hogy Marco Buonfilippi-t Magyarországra küldi Zanobio ügyeinek kivizsgálására. (ASF, Signori, carteggi, missive – I. cancelleria, Filza 21. fol. 89v. 1388. márc. 16.)

1390-es évek – áruj Magyarországra szállítására a Medici-banknál biztosítást kötött. (ASF, Medici Avanti il Principato, Filza n. 133. fol. 33.; *Teke*, 1995/1. 143. p.)

MANINI**Angello (Manini–Bardi)**

1424 – dési sókamarás, Ozorai Pipo alkalmazásában állt; felesége egy dobokai nemes lánya. (*Draskóczy*, 1994. 129–30. p.)

1442 – királyi familiáris, az ország összes kamarájának gondviselője, ebben az évben fivérére, Márkra ruházta a király által parancsolt teendők elvégzését. (MOL DL 36390, 1442. jan. 8.)

1444 – Gasparo de Colle szolgálatában állt. (*Draskóczy*, 1994. 130. p.)

1447 – máramarosi sókamarás. (*Draskóczy*, 1994. 130. p.)

1450 – Hunyadi magyar nemességet adományoz neki és Pape, valamint Odoardo nevű testvéreinek. (MOL DL 24761. 1450. febr. 25.)

1450 – érdemeiért Hunyadi neki, Pape-nak és Odoardo-nak nemességet adott és nekik adományozta a Bihar megyei Szentpétterszeg birtokot, nevük ettől fogva Szentpétterszegi lett. (MOL DL 14342. 1450. márc. 12.; *Draskóczy*, 1994. 131. p.)

1450 – Hunyadi érdemeiért pallosjogot ad Odvard-nak és fivéreinek. (MOL DL 14344. 1450. márc. 18.; *Draskóczy*, 1994. 131. p.)

1450 – Hunyadi felszólította Angelo-t és Odvard-ot, hogy a parancsára lefoglalt rakaszi vámot adják vissza jogos tulajdonosainak. (MOL DL 38298. 1450. márc. 21.)

1457 – Odvard ekkor már halott, özvegye Kállai Lőkös János felesége lett és Angelo-t perelte ruházati tárgyakért. (MOL DL 55612. 1457. aug. 17.; *Draskóczy*, 1994. 131. p.)

1459 – Szapolyai Imrével együtt az ország sókamarái élén állt. (*Draskóczy*, 1994. 129. p.)

1461 – Pape helyi köznemesekkel együtt hatalmaskodásért perelte Geszti János volt beszercei alispánt a maga, fia Paulus valamint Angelo nevében a kolozsmonostori konvent előtt. (MOL DL 36392. 1461. aug. 2.)

1463 – Odward és Angelo adósainak és azok tartozásainak jegyzéke. (MOL DL 55767.; *Draskóczy*, 1996.)

1463 – özvegye és leánya, Anna egyezséget kötöttek a váradi káptalan előtt Angelo-val a vagyon megosztását illetően. (MOL DL 55745. 1463. jan. 20.; *Draskóczy*, 1994. 131. p.)

1463 – Odward özvegye tiltakozott a maga és leánya nevében a váradi konvent előtt, mert Angelo nem adta vissza javaikat. (MOL DL 55750. 1463. márc. 2.)

1463 – Odward özvegye és lánya valamint a Szatmárban lakó Angelo vitás ügyeket választott döntőbíró elé vitték. (MOL DL 55766. 1463. nov. 9.; *Draskóczy*, 1994. 131. p.)

1460-as évek – a család áttelepül Erdélybe, leszármazottaik Kodori néven beolvadtak az erdélyi nemességbe. (*Draskóczy*, 1994. 131. p.)

1499 – a Kodori család utolsó ismert említése. (*Draskóczy*, 1994. 131. p.)

Giovanni

felesége Iklodi Márta. (*Draskóczy*, 1994. 131. p.)

1440 – dési sókamarás, akolozsmonostori konvent előtt Iklódi Benedek és testvére, Demeter Vajdaháza és Füzes falubeli birtokrészét 35 arany Ft-ban elzálogosította neki. (MOL DL 36390. 1440. júl. 30.)

1441 – a szalárdi és váradi sókamarák élén volt. (*Draskóczy*, 1994. 130. p.)

1441 – mint volt dési sókamarást említik, zálogba vett egy lakatlan házat és egy malomtulajdonrészt 20 aranyforintért. (MOL DL 36390. 1441. júl. 20.)

1451 előtt – meghalt. (*Draskóczy*, 1996. 94. p.)

Giovanni di Pape

1461 – Pape helyi köznemesekkel együtt hatalmaskodásért perelte Geszti János volt beszercei alispánt a maga, és fiai, Giovanni és Paulus nevében a kolozsmonostori konvent előtt. (MOL DL 36392. 1461. jún. 13.)

1469 – egy, a kolozsmonostori konvent előtti peres ügyben említették Kodori Pape Giovanni néven, mint az egyik fél ügyvédjét. (MOL DL 36394. 1469. márc. 2.)

Márk

1442 – Angelo királyi familiáris, az ország összes kamarájának gondviselője, ebben az évben fivérére, Márkra ruházta a király által parancsolt teendők elvégzését. (MOL DL 36390. 1442. jan. 8.)

Odward

1447 – budai sókamarás, feltehetőleg a budai pénzverde élén is ő állt. (MOL DL 55352. 1447. ápr. 22.; *Draskóczy*, 1994. 130. p.)

1447 – Hunyadi kinevezte Szegedy Mátéval együtt dési és széki sókamarássá. (MOL DL 55358. 1447. júl. 23.; *Draskóczy*, 1994. 130. p.)

1448 – máramarosi sókamarás, Hunyadi felszólította, hogy adja át a neki járó sót. (MOL DL 55387. 1448. ápr. 30.)

1448 – Hunyadi felszólította, hogy a sókamarai hivatalt adja át Berekszői Péternek minden jövedelmével együtt. (MOL DL 55388. 1448. május 8.)

1449 – ismét sókamarás Pape Manini-vel és Szegedy Mátéval, Hunyadi felszólította, hogy először az őt megillető sót adja ki. (MOL DL 55422. 1449. márc. 15.)

1450 – Hunyadi magyar nemességet adományozott neki és Pape, valamint Angelo nevű testvéreinek. (MOL DL 24761. 1450. febr. 25.; *Draskóczy*, 1994. 131. p.)

1450 – érdemeiért Hunyadi neki és fivérének, Pape-nak és Angelo-nak adományozta a Bihar megyei Szentpéterszeg birtokot, nevük ettől fogva Szentpéterszegi lett (MOL DL 14342. 1450. márc. 12.; *Draskóczy*, 1994. 131. p.; *Draskóczy*, 1996. 93. p.)

1450 – Hunyadi pallosjogot adott Odvard-nak és fivérének érdemeikért új birtokon. (MOL DL 14344. 1450. márc. 18.; *Draskóczy*, 1994. 131. p.)

1450 – Hunyadi felszólította Angelo-t és Odvard-ot, hogy a parancsára lefoglalt raskasi vámot adják vissza jogos tulajdonosainak. (MOL DL 38298. 1450. márc. 21.)

1451 – dési sókamarás, zálogba vette Iklódi István füzesi birtokrészét Agman Miklós erdőrésszel együtt 18 aranyforintért. Iklódi Odward fivérének, Jánosnak rokona volt annak Iklódi Mártával kötött házassága révén. (MOL DL 36403. 1451. márc. 15.)

1452–53 – dési és széki sókamarás. (*Draskóczy*, 1994. 130. p.)

1457 – Odvard ekkor már halott, özvegye Kállai Lökös János felesége lett és Angelo-t perelte ruházati tárgyakért. (MOL DL 55612. 1457. aug. 17.; *Draskóczy*, 1994. 131. p.)

1458 – dési sókamarás, Iklódi Osváttól zálogba vett egy birtokrészt 150 jó aranyforintért. (MOL DL 36403. 1458. okt. 01.)

1463 – Odward és Angelo adósainak és azok tartozásainak jegyzéke. (MOL DL 55767.; *Draskóczy*, 1996.)

1463 – özvegye és leánya, Anna egyezséget kötöttek a váradi káptalan előtt Angelo-val a vagyon megosztását illetően. (MOL DL 55745. 1463. jan. 20.; *Draskóczy*, 1994. 131. p.)

1463 – Odward özvegye tiltakozott a maga és leánya nevében a váradi konvent előtt, mert Angelo nem adta vissza javaikat. (MOL DL 55750. 1463. márc. 2.)

1463 – Odward özvegye és lánya valamint Angelo vitás ügyeiket választott döntőbíró elé vitték. (MOL DL 55766. 1463. nov. 9.; *Draskóczy*, 1994. 131. p.)

Pape

Andrea Scolari környezetéhez tartozott.

1427 – dési sókamarás. (*Draskóczy*, 1994. 130. p.)

1436 – Jakcs Mihály megbízta a szalárdi kamara vezetésével. (MOL DL 55060.

1436. dec. 31.; *Draskóczy*, 1994. 130. p.)

1442 – szalárdi és dési sókamarák élén állt. (MOL DL. 55262. 1442. jún. 15.; *Draskóczy*, 1996. 94. p. 4. lj.)

1444 – dési és széki sókamarás. (*Draskóczy*, 1994. 130. p.)

1449 – sókamarás Oduardo Manini-vel és Szegedy Mátéval, Hunyadi felszólította, hogy először az őt illető sót adja ki. (MOL DL 55422. 1449. márc.15.)

1450 – Hunyadi magyar nemességet adományoz neki és Odoardo, valamint Angelo nevű testvéreinek. (MOL DL 24761. 1450. febr. 25.; *Draskóczy*, 1994. 131. p.)

1450 – máramarosi sókamarás és kamaraispán, érdemeiért Hunyadi neki és örökösseinek, Pape-nak és Angelo-nak adományozta a Bihar megyei Szentpétterszeg birtokot, nevük ettől fogva Szentpétterszegi lett. (MOL DL 14342. 1450. márc.12.; *Draskóczy*, 1994. 131. p.)

1450 – érdemeiért pallosjogot adott Odvard-nak és fivéreinek Hunyadi új birtokukon. (MOL DL 14344. 1450. márc.18.; *Draskóczy*, 1994. 131. p.)

1453 – 1453 körül meghalt. (*Draskóczy*, 1996. 94. p.)

Paulus (di Pape)

1461 – Pape helyi köznemesekkel együtt hatalmaskodásért perelte Geszti János volt beszercei alispánt a maga, fia Paulus valamint Angelo nevében a kolozsmonostori konvent előtt (MOL DL 36392. 1461. aug. 2.)

1467 előtt – a máramarosi bányavidéket kormányozta (*Draskóczy*, 1994. 130. p.)

MARTELLI**Cosimo di Domenico**

1462 – Giovanozzo Biliotti, Marabottino d'Antonio Rustichi és egy Ancona-ban élő firenzei kereskedő megbízta Cosimo-t feltehetőleg Szlavónia területén történő kereskedéssel. (ASF, Mercanzia, n. 10831. 50v. 1462. okt. 15.)

MARUCCI**Agostino di Paolo**

1373–76 között – Magyarországon működő kereskedelmi társaság tagja volt fivérével, Maruccio-val, Giovanni di Sandro Portinari-val, Ardigno di Corso Ricci-vel és Cristiano di Migliore degli Albizzi-vel. (ASF, Arte del Cambio, fol. 67.; *Teke*, 1995/1. 130. p.)

1390-es évek eleje – egy másik firenzei társaság képviselője Magyarországon. A társaságot alkotó Giovanni Tosinghi, Francesco di Lapo Federighi, Niccolo di Giovanni da Uzzano megbízták őt az általuk átadott áru Magyarországon való értékesítésével. (Flórenczi Okmt. II/ 86., 87. 1395. febr. 8.; *Teke*, 1995/1, 142. p.)

1394 – Az Uzzano által vezetett társaság nevében a firenzei signoria levelet írt a magyar királynak, melyben az eset kivizsgálását kérte. (ASF, Signori, carteggi, missive – I. cancelleria, Filza 24. fol. 109v–110r. 1395. febr. 8. uez Zsigmond-kori Oklt. I/3812., 3813. 1395. febr. 8.)

1395 – a signoria márciusi levelében Agostino időközben bekövetkezett halálára utalt. (ASF, Signori, carteggi, missive – I. cancelleria, Filza 24. fol. 121r. 1396. márc. 28. uez Zsigmond-kori Oklt. I/3903. 1395. márc. 28.)

Maruccio di Paolo

1373–76 között – Magyarországon működő kereskedelmi társaság tagja fivérével, Maruccio-val, Giovanni di Sandro Portinari-val, Ardigno di Corso Ricci-vel és Cristiano di Migliore degli Albizzi-vel. (ASF, Arte del Cambio, fol. 67.; *Teke*, 1995/1. 130. p.)

1384 – Vieri de' Medici és társainak ügyeit intézte Magyarországon, mint budai kereskedő. (MOL DL 7350. 1384. nov. 30.; *Teke*, 1995/1. 137. p.)

1384 – a kalocsai érsek bérbe adta birtokait Garai Miklósnak Maruccio jelenlétében. (MOL DL 7350. 1384. nov. 30.; *Teke*, 1995/1. 138. p.)

1386 – megelőlegezett pénzt Zsigmondnak a Velencétől járó összeg terhére. (*Wenzel*, 1874–76. III/351. 1386. nov. 22.; *Teke*, 1995/1. 138. p.)

1388 – a Medici-társaság képviselőjében felváltotta Giovanni Tosinghi. (Flórenczi Okmt. II/ 95. 1388. júl. 25.; *Teke*, 1995/1. 138. p.)

Michele

1376 – a Portinari–Marucci cég képviselőjében Budán lakott, itt házzal is rendelkezett, Pitti szerint Matteo dello Scelto Tinghi faktora volt Budán. (*Pitti*, 1986. 366. p.; *Teke*, 1995/1. 131. p.)

MEDICI

Vieri di Cambio

1382 körül – társaságot alapított Guido di Tommaseo-val és Jacopo di Francesco Ventura-val magyarországi rézkereskedelemre. (ASF, Arte del Cambio, Filza 79.; *Teke*, 1995/1. 132–133. p.)

1385 – szerződés a velencei szenátus és Medici velencei képviselője, Giovanni d’Adoardo Portinari között réz Velencébe szállításáról. A szerződés 1391-ig lehetett érvényben. (*Wenzel*, 1874–76. III/312. 1385. ápr. 3.; *Teke*, 1995/1. 136. p.)

1388 – fennmaradt a firenzei signoria egy, a magyar királynak küldött levele, melyben említette Vieri de’Medici-t, aki Andrea di Ugo-val, Guido di Tommaseo-val és Antonio di Santi-val, Maruccio közvetítésével kereskedett Magyarországon. A levél külön említette a cég nagy kinnlevőségeit. (ASF, Signori, carteggi, missive – I. cancelleria, Filza 21. fol. 12v–13r. 1387. febr.10. uéz: Flórenczi Okmt. II/91. 1388. febr.10.; *Teke*, 1995/1. 137–138. p.)

1388 – a firenzei signoria levele a magyar királynak Frangepán Katalin Modrus és Veglia grófnőjének tartozásairól egy firenzei társaság felé. (ASF, Signori, carteggi, missive – I. cancelleria, Filza 21. fol. 131v–132r. 1388. szept. 28. uo. a Modrus-i grófnak is küldtek levelet)

1389 – VI. Orbán pápa engedélyt adott a pécsi püspöknek, hogy a pápai adót 10 000 forintig Vieri de’Medici budai képviselőjének, Tosinghi Jánosnak adja át. (Zsigmond-kori Oklt. I/921. 1389. febr. 6.; *Teke*, 1995/1. 138. p.)

1389 – a firenzei signoria levele a modrusi comeshez és feleségéhez. Paduai Milanus, akinek tartozásai miatt lefoglalják firenzei polgárok javait, soha nem volt Vieri de’ Medici társa. (Zsigmond-kori Oklt. I/1157. 1389. szept. 28.)

1392 – Gonfaloniere di Giustizia Firenzében. (Online Tratte)

1393 – Gonfaloniere di compagnia Firenzében. (Online Tratte)

1395 – céh konzul.

MELANESI (da Prato)

Bartolomeo di Neri

1427–28 – letartóztatták Budán a királyné kérésére. (Flórenczi Okmt. II/29. 31. 33. 1427. dec. 5. dec. 28. 1428. jan. 1.; *Teke*, 1995/2. 207. p.)

Filippo di Filippo

Simone és Tommaso di Piero nagybátyja, Firenzében élt. Ő és a prátói rokonság egyes tagjai gondoskodtak az áruk beszerzéséről és Magyarországra küldéséről. (A nagybáty és unokaöccsei közös adóbevallása: ASF, Catasto 1427. Portate, Filza 46. Tomo I. fol. 649r–655v.; *Arany*, 2007. 946. p.)

1427 – Filippo és unokaöccsei firenzei adóslistája szerint 416 forint értékben küldtek Magyarországra posztószöveteket, 3944 forint értékben selyemszöveteket. Összességében Filippo firenzei kintlevőségeinek (8147 forint) nagy részéről (legalább 6780 forint öt tételben) feltételezhető, hogy azok magyarországi üzletekhez köthetők. (ASF, Catasto 1427. Portate. Filza 46. Tomo I, fol. 652v–653r.; *Arany*, 2007. 956. p.)

Giovanni di Piero

1425 – Zsigmond familiárisává fogadta. (*Altmann*, 1896–1900. I/ 5943, II/ 6428, 6429.; *Teke*, 1995/2. 198. p. az oklevél szerint jogi végzettségű, firenzei polgár. (*Kintzinger*, 2000. 444. p.)

1426–27 – váradai püspök. (*Engel*, 1996. I/ 77. p.; kinevezését illetve halála után utóda kinevezését lásd *Lukcsics*, 1931–38. II/ 880. 956.)

1426 – Tommaso és Simone testvéreként említi Rinaldo di Maso degli Albizzi leveleiben. (*Albizzi*, 1869. 552–613. doc. 972.; *Arany*, 2007. 951. p. 48. lj.)

Melanese di Ridolfo

1420-as évek – szövetkereskedőként Piero di Gerardino-t bízta meg áruja magyarországi értékesítésével, aki Giovanni Barbadoro-tól vett át árut hitelbe, a 800 forintra rügő tartozás Melanese-t terhelte. (ASF, Catasto 1427. Filza 175. fol. 273r.; *Teke*, 1995/2. 198. p.)

Simone di Piero

Feltehetőleg Antonio Fronte szolgálatában került Magyarországra. (Simone és Tommaso Melanesi magyarországi ügyleteire vonatkozó adóbevallása: ASF, Catasto 1427. Portate, Filza 46. Tomo I, fol. 654r–655v. illetve Campioni. Reg. 77. fol. 248v–249r.; *Arany*, 2007. 946. p.)

1416 – Simone már bizonyosan Budán lakott, egy bizonyos „Alimpech” házában, az Olaszok utcájában. Simone tanúk által ellenjegyzett írásos megbízást adott nagybátyjának, hogy távollétében intézze házasságát egy firenzei család leányával, bizonyos Tommasa di Pietro Tosti-val. (*Nuti*, 1934. 1–5. p.; *Arany*, 2007. 948. p. 23. lj.)

1416 után – Simone házassága egy budai polgár Lucia nevű leányával. 1427-ben a házaspárnak egy négy év körüli fia lehetett (Piero), aki apja halála után nagybátyja, Tommaso gyámsága alá került. (ASF, Catasto 1427. Campioni. Reg. 77. fol. 248r; ASF, Catasto 1430. Reg. 406. fol. 402v.; *Arany*, 2007. 949. p.)

1420-as évek elején már önálló társasága dolgozott a Fronte–Carneseccchi társaság mellett huzamosabb ideig Budán. (A Fronte–Carneseccchi társaság magyarországi tevékenységére vonatkozó részletes adóbevallás megtalálható: ASF, Catasto 1427. Portate, Filza 28. fol. 1008.; *Teke*, 1995/2. 198. p.)

1420-as évek – Antonio di Francesco Zati az összekötő az Uberto Zati-féle velenicei székhelyű és a Melanesi társaság budai társasága között. (*Teke*, 1995/2. 197. p.)

1424 – Zsigmond kinevezte familiárisának. (*Altmann*, 1896–1900. I/ 5943, II/ 6428, 6429.; *Teke*, 1995/2. 198. p.)

lateráni palotagróf. (*Kintzinger*, 2000. 444. p.)

1426 – Andrea és Mattia Scolari végrendeletének egyik végrehajtója. (*Altmann*, 1896–1900. I/ 5894, 5911, 5937. 1424. jún. 28., júl. 21., aug. 14.; *Teke*, 1995/2. 198. p.)

1427 – Rinaldo di Dego degli Rinaldeschi adóbevallása szerint 1427-ben már Magyarországon dolgozott Tommaso és Simone Melanesi faktoraként. (ASF, Catasto 1427. Portate, Filza 47. fol. 522r–523r.)

1427 – a fivérek bevallásában szerepel, hogy Simone rendelkezett a budai polgárjoggal házassága révén, költségei között felsorolta a polgárként a városnak fizetett 60 forint adót. (ASF, Catasto 1427. Portate, Filza 46. Tomo I. 655v.; *Arany*, 2007. 950. p.)

1430 előtt – meghalt, mert fivére 1430-as catasto-jában már elhunytként említette. (ASF, Catasto 1430. Reg. 406. fol. 402v.; *Arany*, 2007. 949. p.)

Tommaso di Piero

Simone és Tommaso Melanesi magyarországi ügyleteire vonatkozó adóbevallása. (ASF, Catasto 1427. Portate, Filza 46. Tomo I. fol. 654r–655v. illetve Campioni. Reg. 77. fol. 248v–249r.; *Arany*, 2007. 946. p.)

1420-as évek elején már önálló társasága dolgozott a Fronte–Carneseccchi társaság mellett huzamosabb ideig Budán. (A Fronte–Carneseccchi társaság magyarországi tevékenységére vonatkozó részletes adóbevallás megtalálható: ASF, Catasto 1427. Portate, Filza 28. fol. 1008.; *Teke*, 1995/2. 196. p.)

1420-as évek – Antonio di Francesco Zati az összekötő az Uberto Zati-féle velenicei székhelyű és a Melanesi társaság budai társasága között. (ASF, Catasto 1427. Portate Filza 28. fol. 1008.; *Teke*, 1995/2. 197. p.)

1425 – Zsigmond kinevezte familiárisának. (*Altmann*, 1896–1900. I/ 5943, II/6428, 6429.; *Teke*, 1995/2. 198. p.) Az oklevél szerint firenzei polgár. (*Kintzinger*, 2000. 444. p.)

1426 – Andrea és Mattia Scolari végrendeletének végrehajtói között volt. (*Altmann*, 1896–1900. I/ 5894, 5911, 5937.; ASF. Badia nr. 288, 292, 296.; *Teke*, 1995/2. 198. p.)

1427 – Rinaldo di Dego degli Rinaldeschi adóbevallása szerint 1427-ben már Magyarországon dolgozott Tommaso és Simone Melanesi faktoraként. (ASF, Catasto 1427. Portate, Filza 47. fol. 522r–523r)

1427 – adóbevallásuk adós- és hitelezőlistáiban a Magyarországon dolgozó firenzeiek nagy része szerepel. Magyar partnereik között szerepel a rézkereskedelemben szintén érdekelt budai Nadler Mihály, Gubacsi Ferenci Gergely pesti polgár és bíró. (ASF, Catasto 1427. Portate. Reg. 46. Tomo I. fol. 654r.; *Arany*, 2007. 955–961. p)

1427 – házat béreltek Budán, a „*via delatin*”-n egy bizonyos Daniello Cini (?) velencei polgár örökösétől. (ASF, Catasto 1427. Portate. Reg. 46. Tomo I. fol. 655v.; *Arany*, 2007. 950. p.)

1427 – Tommaso és Simone di Lapo Corsi-val társaságot alapítottak a magyarországi kereskedelemre, a Melanesi-k 2000 forint tőkével („*corpo per la compagnia*”), vettek részt a társaságban (ASF, Catasto 1427. Portate. Filza. 46. Tomo I. fol. 652v.; *Arany*, 2007. 955. p)

1427 – a Corsi-k 460 forinttal tartoztak az 1426. július 15. és 1427. június 21. között eltelt egy évben szerzett, a Tommaso-nak járó profitból. (ASF, Catasto 1427. Portate. Filza, Tomo I. fol. 652v.; *Arany*, 2007. 956. p.)

1429 – Tommaso és megbízottja, Niccolao da Prato jártak Velencében, valószínűleg rézkereskedelmet bonyolítottak. (ASF, Badia n. 339–369.; *Teke*, 1995/2. 207. p.)

1429–30 – Tommaso elkísérte az uralkodót Konstanzba, ahol 500 forint forgalmat bonyolított 8 hónap alatt. (Filippo di Filippo Melanesi e nipoti. ASF, Catasto 1430. Reg. 406. fol. 401r–402v.; *Arany*, 2007. 948. p.)

1431 – az uralkodó követeként ment Firenzébe. (ASF, Signori, carteggi. missive. I. cancelleria, Filza 33. fol. 61v –63r. 1431. márc. 6.; *Arany*, 2007. 949. p.)

1432 – Zsigmond római kíséretének tagjaként nyújtott be egy bűnbocsánati kérelmet saját nevében, illetve egy másikat két magyar báró, Kusalyi Jakcs Mihály székely ispán és fivére, László megbízásából a Szentszéknek, ami a magyar arisztokrácia egyes képviselőivel ápolat jó kapcsolataira utal. (*Lukcsics*, 1931–1938. III/ 253.; *Arany*, 2007. 949. p.)

1433 – Tommaso és nagybátyja külön adóbevallást nyújtott be a nagybáty, Filippo kérésére. Az adatok alapján megszűnt közös üzleti tevékenységük. (Filippo di

Filippo Melanesi ASF, Catasto 1433. Reg. 496. fol. 401r–402v.; Tommaso di Pietro Melanesi, ASF, Catasto 1433. Reg. 496. fol. 499v.; *Arany*, 2007. 952. p.)
1435 – a Zsigmond által létesített rézkamara ispánja volt. (*Altmann*, 1896–1900. II /11764.; *Teke*, 1995/2. 208. p.; MOL DF 270238. 1435. okt. 18. uo. 273839. 1435. nov. 30.; *Draskóczy*, 2001. 152–153. p.)

1437 – korábban elhunyt. Mint a rézkamara ispánja letétbe helyezett 1425 aranyfrintot a bécsi Simon Putel kereskedőnél, amelyet Zsigmond utasítására a következő ispánnak, Rinaldo Rinaldeschi-nek kellett felvennie. (*Altmann*, 1896–1900. II 11764.; *Teke*, 1995/2. 208. p.; *Draskóczy*, 2001. 153. p.)

NOFFRI

Bardo

Onofrio fia

1430 – Zsigmond neki és fivéreinek adományozta Bajmócot Pölöskéért cserébe. (MOL DL 43850. 1430. febr. 14.; *Engel*, 1996. I/ 271. p.)

1430 – harmincadispán. (*Teke*, 1995/2. 206. p.)

1433 – pénzverő- és harmincadispán. (MOL DL 5588. 1433. okt. 4.)

1452 – Bajmóc a székhelye. (MOL DF 280621.; *Engel*, 1996. I/ 271. p.)

Giacomo

Onofrio fia, (*Teke*, 1995/2. 206. p.)

1430 – Zsigmond neki és fivéreinek adományozta Bajmócot Pölöskéért cserébe. (MOL DL 43850. 1430. febr. 14.; *Engel*, 1996. I/ 271. p.)

Giovanni

Onofrio fia,

1427 – fivérével, Lénárttal szerepel a Fronte–Carnesecchi társaság számadásában. (ASF, Catasto 1427, Portate 28. fol. 1008.; *Teke*, 1995/2. 206. p.)

1430 – harmincadispán és a budai kamara ispánja. (*Fejér*, 1829–1844. X/8. 630.; *Iványi*, 1910. I/223.; *Teke*, 1995/2. 206. p.)

Zágrábban Leonardo Attavante a harmincadosa. (*Tkalčić*, 1889. VI/129.; *Teke*, 1995/2. 206. p.)

1430 – Zsigmond neki és fivéreinek adományozta Bajmócot Pölöskéért cserébe. (MOL DL 43850. 1430. febr. 14.; *Engel*, 1996. I/ 271. p.)

1433 – pénzverő- és harmincadispán. (MOL DL 5588. 1433. okt. 4.)

1434 – Nadler Mihállyal együtt a budai pénzverőkamara ispánja. (*Horváth–Huszár*, 1956. 28. p.)

1435–36 – Szokolcai kapitány Lénárttal. (MOL DF 282703. 1434. szept. 21. MOL DL 71840. 1436. júl. 17.; *Engel*, 1996. I/ 419. p.)

1437 – fivéreivel országos hatáskörű kamaraispánok. (*Fejér*, 1829–1844. X/7. 910–912.; *Teke*, 1995/2. 206. p.)

1452 – Bajmóc a székhelye. (MOL DF 280621. 1452. szept. 9.; *Engel*, 1996. I/ 271. p.)

Jakab

1430 – Zsigmond neki és fivéreinek adományozta Bajmócot Pölöskéért cserébe. (MOL DL 43850. 1430. febr. 14.; *Engel*, 1996. I/ 271. p.)

1433 – pénverő- és harmincadispán. (MOL DL 5588. 1433. okt. 4.)

Lénárt

Onofrio fia,

1427 – Zsigmond relátora egy adóssági ügyben, az aula tagja. (ASF, Badia di Firenze. Familiarum. Tom. XV. n. 234.; *Engel*, 1996. I/ 504. p.)

1427 – testvérével, Giovannival szerepel a Fronte–Carnesecchi társaság számadásában. (ASF, Catasto 1427. Portate 28. fol. 1008.; *Teke*, 1995/2. 206. p.)

1427 – Antonio di Buonaccorso Strozzi megbízása Filippo Frescobaldi számára 200 forint átadásáról Lénártnak a tőle Budán átvett szövetek ellenértékeként. (ASF, Badia, n. 371.; *Teke*, 1995/2. 206. p.)

1429 – Firenze városa menlevélért fordult hozzá egy polgára érdekében. (*Jorga*, 1899–1902. ser. II. 247. p.; *Teke*, 1995/2. 206–207. p.)

1429 – Zsigmond relátora, Eperjes város falainak megerősítésére a máramarosi sókamarából kiutalt só vámolásával kapcsolatban. (MOL DL 43778. 1429. márc. 1.)

1430–1433 – ő és fiverei irányították a harmincadszervezetet. (MOL DF 249985, 1432. nov. 25. 270220.; *Draskóczy*, 2001. 158. p.)

1430. jan. – Zsigmond relátora Sopron városával szemben. (*Házi*, 1921–1943. I/3. 6., 7., 14., 15.; *Teke*, 1995/2. 206. p.)

1430 – Zsigmond neki és fivéreinek adományozta Bajmócot Pölöskéért cserébe. (MOL DL 43850. 1430. febr. 14.; *Engel*, 1996. I/ 271. p.)

1433 – pénzverő- és harmincadispán. (MOL DL 5588. 1433. okt. 4.)

1435 – harmincadispán. (*Házi*, 1921–1943. I/3. 107.; *Teke*, 1995/2. 206. p.)

1436 – urburaispán. (*Fejér*, 1829–1844. X/8. 663.; *Teke*, 1995/2. 206. p.)

1435–36 – Szokolcai kapitány Giovannival. (MOL DF 282703. 1434. szept. 21. MOL DL 71840. 1431. febr. 25.; *Engel*, 1996. I/ 419. p.)

1437 – testvéreivel országos hatáskörű kamaraispánok. (*Fejér*, 1829–1844. X/7. 910–912.; *Teke*, 1995/2. 206. p.; *Engel*, 1996. II. / 176. p.)

1439 – kincstartó. (MOL DF 239531. 1438. máj. 12.; *Engel*, 1996. I/53. p.)

Onofrio

Bardo, Giovanni, Giacomo és Lénárt apja.

1409 – A Scolariakkal érkezett Magyarországra.

Sókamara ispán. (Zsigmond-kori Oklt. II/2. 7240. 1409. dec. 27.; *Teke*, 1995/2. 205. p.)

1413 – Zsigmond familiárisává fogadta. (Zsigmond-kori Oklt. IV/1. 1413 eleje, keltezetlen.)

1413 – Zsigmond a német lovagrend nagymesteréhez küldte, mint kamarását. (Zsigmond-kori Oklt. IV/61. 1413. jan. 17.)

1413 – budai sókamarásként adott menlevelet egy nürnbergi kereskedőnek. (Zsigmond-kori Oklt. IV/226. 1413. febr. 25.)

1413 – Zsigmond felszólította a német lovagrendet, hogy Onofrio-nak fizessék ki a 25 000 cseh garas tartozást. (Zsigmond-kori Oklt. IV/243. 1413. febr. uerről uo. 311. 1413. márc. 17. 393. 394. 1413. ápr. 5.)

1413 – a budai Szűz Mária-egyház Szombat-piacon levő romos házát évi tizennégy aranyforintért bérbbe vette. (Zsigmond-kori Oklt. IV/1135. 1413. szept. 29.)

1415 – a pesti plébánia várban levő házát bérbbe vette. (Zsigmond-kori Oklt. V/523. 1415. ápr. 19.)

1415 – budai kamarás, az összes királyi jövedelmek behajtója. (*Teke*, 1995/2. 205–206. p.)

1416 – sókamarásként elismerte, hogy a bárók által Sopronra a királyi (építkezési) munkák céljaira kivetett taxa fejében a város jegyzőjétől 200 aranyforintot átvett. (Zsigmond-kori Oklt. V/2332. 1416. dec. 1.)

1417–18 között – Körmöcbányai kamara grófja Szatmári Jodokkal együtt. (Zsigmond-kori Oklt. VI/47. 1417. jan. 25. uebben a tisztségben uo. 1011. 1417. okt. 13. 2242. 1418. aug. 11.; *Huszár*, 1958. 122. p.; *Teke*, 1995/2. 206. p.)

1417 – budai kamarásként elismerte, hogy Kassa város 840 forintot fizetett a bárók által kirótt ezer aranyforintból. (Zsigmond-kori Oklt. VI/519. 1417. jún. 4.)

1418 – budai királyi kamara ispánja. (Zsigmond-kori Oklt. VI/2565. 1418. nov. 23.)

1419 – budai kamarás, Pozsony város Zsigmondhoz írott folyamodványában említette, 300 forintot adtak át neki. (Zsigmond-kori Oklt. VII/74. 1419. február eleje)

1419 – Zsigmond megparancsolta Kanizsai István volt ajtónállómesternek, hogy az esztergomi érsekségnek általa a múlt évben beszedett és a kezén lévő jövedel-

méből 10000 forintot fizessen ki Noffri számára. (Zsigmond-kori Oklt. VII/87. 1419. febr. 6.)

1419 – Zsigmond levele Szentgyörgyi Vince Bálinthoz és Onofrius budai királyi kamarához és faktorhoz, amelyben kéri, legyenek segítségére a kassaiaknak, hogy elkobozhassák a külföldről hozott barchentet és a kivinni szándékolt gyapotot. (Zsigmond-kori Oklt. VII/972. 1419. szept. 20.)

1424 – a budai pénzverőkamara ispánja. (*Horváth–Huszár*, 1956. 27. p.; *Huszár*, 1958. 122. p.; *Teke*, 1995/2. 206. p.)

1426 – harmincadispán. (*Horváth–Huszár*, 1956. 27. p.; *Teke*, 1995/2. 206. p.)

1426 – Rinaldo di Maso degli Albizzi követjelentésében Filippo Scolari faktorként említi, Budán az ő házában száll meg. (*Albizzi*, 1869. 579. p.)

1430 előtt meghalt. (*Teke*, 1995/2. 206. p.)

A család 1489-ben halt ki. (*Engel*, 1996. I/ 271. p.)

ONOFRIO DI FRANCESCO

1388 – megvásárolta Magyar Mihály ötvöstől budai sarokházát 400 forintért. (Zsigmond-kori Oklt. I/ 648. 1388. júl. 12.)

1390 – Budán tartózkodó firenzei kereskedő, eladta budai házát Kanizsai Miklós-nak 1400 aranyforintért. (Zsigmond-kori Oklt. I/1379. 1390. febr. 27.; *Teke*, 1995/2. 205. p.)

ONOFRIO DI GIOVANNI

1378 – dalmáciai só- és harmincad kamaraispán. (*Teke*, 1995/2. 205. p.)

1383 – dalmáciai só- és harmincad kamaraispán. (*Teke*, 1995/2. 205. p.)

PANCIATICHI

Gabriello di Bartolomeo

Adóbevallása alapján a negyedik leggazdagabb firenzei polgár, adózás előtti összvagya 80 994 forint. (Online Catasto)

1427 – Catasto-beli bevallásában veszteségként sorolt fel 1819 forint értékben Magyarországra küldött szöveteket. (ASF, Catasto 1427. Campioni, Reg. 79. 134r–147r.)

Giovanni di Bartolomeo

az ötödik leggazdagabb firenzei polgár, adózás előtti összvagya 70 548 forint (Online Catasto, adóbevallása: ASF, Catasto 1427, Portate, Filza 53. fol.

1004r–1020v; *Conti*, 1984. 345–346. p.; *Arany*, Firenzei–magyar kereskedelmi kapcsolatok)

Életrajzírója szerint huzamosabb ideig tartózkodott Budán, a király „kincstartója” volt. (*Passerini*, 1858. 77. p.)

1427 – adóbevallása szerint magyarországi veszteségük 9287 forint volt, az uralgó kezébe került. (ASF, Catasto 1427, Portate, Filza 53. fol. 1014r.; *Arany*, Firenzei–magyar kereskedelmi kapcsolatok)

1429 – a Corsini család egyik üzleti könyvében olvasható bejegyzés szerint Giovanni di Matteo Corsini két fiát, Battista-t és Matteo-t Magyarországra küldte gyakoromoknak. Matteo a Panciatichi-ek társaságának budai képviselőjéhez ment. (*Corsini*, 1965. 130–131. p.; *Arany*, 2007. 961. p.)

1432–1435 – új társaságot alapított magyarországi kereskedelemre, Antonio Popoleschi-nek küldött megbízással selyem- és gyapjúszöveteket összesen 2420 forint értékben. (ASF, Catasto 1433. Reg. 498. 341v.), emellett velencei társasága is működött. (*Conti*, 1984. 345. p.; *Arany*, Firenzei–magyar kereskedelmi kapcsolatok)

1433 – Giovanni Zsigmondhoz fordult menlevélért, hogy visszatérhessen az országba, és elvesztett javait visszaszerezhesse. (ASF, Catasto 1433. Reg. 498. 341v.; *Arany*, Firenzei–magyar kereskedelmi kapcsolatok)

1435 – megint elvesztette Magyarországon lévő javait, árúját több mint 12,200 forint értékben, feljegyzése szerint ismét Zsigmond kobozta el azokat. (*Conti*, 1984. 346. p.)

1442 – meghalt. (*Conti*, 1984. 346. p.)

Zanobi di Giovanni

1423 – valószínűleg azonos azzal a Zenobio Panzaci-val, aki kiváltságokat kapott Zsigmondtól. (*Altmann*, 1896–1900. I/ 5667.; *Teke*, 1995/2. 198. p.)

1427 – apja bevallása szerint budai társaságuk állandó képviselője Budán Capponi-val együtt, bevallása apjéhez csatoltan kizárólag kisebb magánjellegű tartozásokról emlékezik meg. (ASF, Catasto 1427, Portate, Filza 53. fol. 1012v.; *Arany*, Firenzei–magyar kereskedelmi kapcsolatok)

Antonio di Giovanni

1427 – tartotta a kapcsolatot apja velencei és budai kirendeltségei között, adóbevallását apjéhez csatolta, kisebb volumenű kiadások szerepelnek benne. (ASF, Catasto 1427, Portate, Portate, Filza 53. fol. 1012r.; *Arany*, Firenzei–magyar kereskedelmi kapcsolatok)

PIERO DI GHERARDO

1427 – Magyarországon dolgozott Melanese di Ridolfo Melanesi megbízásából. (ASF, Catasto 1427, Portate, Filza 175. fol. 273r.; *Teke*, 1995/2. 198. p.)

POPOLESCHI**Antonio**

1432 – hitelezett 300 forintot Giovanni Buondelmonte kalocsai érseknek. (ASF, Catasto 1433. Reg. 498. 341v.; *Arany*, Firenzei–magyar kereskedelmi kapcsolatok)

1433 – Giovanni di Bartolomeo Panciatici 1433-as catasto-jában szerepel, mint magyarországi megbízottja. (ASF, Catasto 1433. Reg. 498. 341v.; *Arany*, Firenzei–magyar kereskedelmi kapcsolatok)

1435–37 körül – szövetkereskedő, az általa és fivére, Niccolo által alapított kereskedelmi társaság továbbra is Magyarországon dolgozott Magyarországon. (*Teke*, 1995/2. 209–10. p.)

1435 – IV. Jenő pápa sürgette Zsigmondot, hogy az ártatlanul megvádolt Antonio lefoglalt javait adja át Folchi-nak. (*Lukcsics*, 1931–1938. II/393.)

1438 – Antonio-tól lefoglalták Budán a társaság áruit, a firenzei signoria kérte az áruk visszaszolgáltatását. (Flórenczi Okmt. I/ 269. *Teke*, 1984. 48. p.)

Niccolo

1435–37 körül – szövetkereskedő, az általa és fivére, Antonio által alapított kereskedelmi társaság feltehetőleg ezekben az években jelent meg Magyarországon. (*Teke*, 1995/2. 209–210. p.)

1438 – Antonio-tól lefoglalták Budán a Niccolo által vezetett társaság áruit, a firenzei signoria kérte az áruk visszaszolgáltatását. (Flórenczi Okmt. I/ 269. 1438. okt. 6.; *Teke*, 1984. 48. p.)

Salvestro di Tommaso

1395–1426 – nyolc alkalommal a gyapjúszövő céh konzula, két alkalommal a Mercanzia tisztségviselője, két alkalommal Gonfaloniere di compagnia, három alkalommal tagja a 12 tagú Buonuomini testületnek, két alkalommal prior és egy alkalommal Gonfaloniere di Giustizia. (Online Tratte)

1427 – tehetős szövetkereskedő Firenzében, hitelezett a szintén Magyarországon dolgozó Uberto Zati által vezetett társaságnak is. (ASF, Catasto 1427. Campioni, Reg. 76. fol. 228.; *Teke*, 1984. 48. p.)

PORTINARI

Bernardo di Giovanni

1420-as évek – részt vett pénzzel a Melanesi-ek ügyleteiben. (ASF, Catasto 1427. Portate, Filza 60. fol. 385. *Teke*, 1995/2. 198. p.)

Giovanni di Sandro

üzleti központja Velence,

1373 – kereskedelmi társaságot alapított Ardigno di Corso Ricci-vel és Cristiano di Migliore degli Albizzi-vel. A társaság megbízta Agostino Marucci-t áruik értékesítésével. (ASF, Arte del Cambio, fol. 67.; *Teke*, 1995/1. 130–131. p.)

Gualterio di Sandro

1380 – körül letartóztatták Zárában, mint velencei polgárt és kémeket, a firenzei signoria levelében Gualterio-ról, mint Buda és Zára között kereskedő üzletember-ről írt. (Flórenczi Okmt. II/ 145. 1380. ápr.16.; *Teke*, 1995/1. 132. p.)

1392 – Corsi di Ricci-t és Jacobus de Prato-t nevezte meg társaiként. (ASF, Arte del Cambio, fol. 101.; *Teke*, 1995/1. 142. p.)

1390–93 – Velencében adott el ezüstöt. (ASF, Arte del Cambio, fol. 101.; *Teke*, 1995/1. 142. p.)

1390-es évek – Medici bank adósa. (ASF, Medici Avanti il Principato (MAP), Filza 133. n. 1. fol. 33.; *Teke*, 1995/1. 143. p.)

RICCI

Ardigno di Corso

1373–76 között – Giovanni di Sandro Portinari-vel és Cristiano di Migliore degli Albizzi-vel kereskedelmi társaságot alapítottak, amelyik Magyarországon is tevékenykedett. A társaság megbízta Agostino Marucci-t áruik értékesítésével. (ASF, Arte del Cambio, fol. 67.; *Teke*, 1995/1. 130–131. p.)

1384–1398 – két alkalommal a pénzváltó céh konzulja, egy alkalommal a Mercanzia tisztviselője, egy alkalommal Gonfaloniere di compagnia, egy alkalommal a Buonomini tanács tagja, egy alkalommal pedig Gonfaloniere di Giustizia. (Online Tratte)

1409 előtt – meghalt. (Online Tratte)

RINALDESCI**Rinaldo di Dego**

1427 – adóbevallása szerint ekkor már Magyarországon dolgozott Tommaso és Simone Melanesi faktoraként és nem rendelkezett vagyonnal. (ASF, Catasto 1427 Portate. Filza 47. fol. 522r–523r., ASF, Catasto 1427. Portate, Filza 46. Tomo I. fol. 654r.; *Arany*, 2007. 958. p.)

1433 – csupán anyja nevében nyújtott be bevallást. (ASF, Catasto 1433. Reg. 496. 193v.; *Arany*, 2007. 952. p.)

1436 – Zsigmond kinevezte lateráni palotagrófnak. (*Altmann*, 1896–1900. II/11305. 1436. márc. 20.; *Teke*, 1995/2. 208. p.)

1437 – rézispán és gölnici várnagy. (MOL DF 270242. 1438. máj. 12. 270243. 1435. dec. 8. MOL DL 13077. 1437. aug. 10. DL 60744. 1436. dec. 2. DL 83693. 1437. jún. 3.; *Teke*, 1995/2. 208. p.; *Draskóczy*, 2001. 153. p.)

RINIERI**Luca di Piero**

1414 – a pénzváltócéh konzulja. (Online Tratte)

1417 – a pénzváltócéh konzulja. (Online Tratte)

1427 –feltehetőleg magyarországi kereskedésre adott 889 forintot Tommaso di Piero Melanesi-nek, aki az adóbevallása szerint ekkor még tartozott neki. (ASF, Catasto 1427. Campioni, Reg. 81. fol. 90–92.; *Arany*, 2007. 957. p.)

1433 előtt – meghalt. (Online Tratte)

ROSSI**Piero**

1439 – a vízaknai sókamarát irányította, Tallóci Matkó familiárisa volt. (*Draskóczy*, 1994. 125. p.)

1440 – a tordai sókamara ispánja. (MOL DL 55213. 1440. jún. 19.; *Draskóczy*, 1994. 125. p.)

RUCELLAI**Antonio di Giovanni**

az olcsóbb szöveteket gyártó San Pancrazio negyedbeli kereskedő, adóbevallása alapján igen tehetős volt. (ASF, Catasto 1427, Campioni, Reg. 76. fol. 47.; *Teke*, 1995/2. 198. p. 23a. lj.)

1420-as évek – a Melanesi-k és a Fronte-k társaságával üzletelt. (ASF, Catasto 1427. Portate 84. fol. 94, 68, 41.; *Teke*, 1995/2. 198. p.)

1429 – a gyapjúszővő céh konzulja. (Online Tratte)

1438 előtt – meghalt. (Online Tratte)

Francesco di Simone

1427 – Antonio di Buonaccorso degli Strozzi társa a gyapjúszővetületben. (ASF, Catasto 1427. Campioni, Reg. 76. fol. 86.; *Teke*, 1995/2. 204. p.)

1429 – Gonfaloniere di compagnia. (Online Tratte)

1434 – a Mercanzia tisztviselője. (Online Tratte)

Guelfo di Francesco

1428 – Francesco fia, Budán tartózkodott. (Flórenczi Okmt. II/35, 43. 1428. febr. 9. jún. 13.; *Teke*, 1995/2. 204. p.)

1428 – a királyné kérésére elfogták Budán több más kereskedővel együtt. (Flórenczi Okmt. II/ 29. 31. 33. 1427. dec. 5., dec. 28., 1428. jan. 1.; *Teke*, 1995/2. 207. p.)

RUSTICHI

Marabottino d'Antonio

1462 – Giovanozzo Biliotti-val és egy Ancona-ban élő firenzei kereskedővel feltehetőleg Szlavónia területén kereskedett, Cosimo di Domenico Martelli-t bízták meg az üzlet lebonyolításával. (ASF, Mercanzia, n. 10831. 50v. 1462. okt. 15.)

1475 – priorrá választották Firenzében. (Online Tratte)

1493 – selyemszővő céh konzulja. (Online Tratte)

SANTI

Antonio

1387 – a signoria levelében említést tett az Antonio, Vieri de' Medici, Andrea di Ugo valamint Guido di Tommaseo által alapított kereskedelmi társaságról, mely megbízást adott Paolo Marucci-nak áruik és pénzüik magyarországi értékesítésére illetve befektetésére. A kancellária leveléből kiderült, hogy sok kinnlevősége volt a cégnek. (ASF, Signori, carteggi, missive – I. cancelleria, Filza 21. fol. 12v–13r. 1387. febr. 10.)

SCOLARI**Andrea**

1407–1409 – zágrábi püspök. (*Engel*, 1996. I/ 80. p.)

1409 – elfoglalta a váradi püspöki széket, bár a pápai áthelyező levél egy évvel későbbi (Zsigmond-kori oklt. II/2. 7841. 1410. aug. 11.; *Teke*, 1995/2. 199. p.; *Engel*, 1996. I/ 77. p.)

1418 – a római kúriához folyamodott szabad végrendelkezési engedélyért. (*Lukcsics*, 1931–1938. I/76. 1418. máj. 3. uerről uo. 126. 1418. júl. 29.)

1419 – V. Márton hozzájárult, hogy végrendelkezhesen. (ASF, Badia, n. 287. 1419. szept. 15.; *Teke*, 1995/2. 199. p.)

1422 – Currado di Piero Cardini váradi prépost a prépostság jövedelmeit a püspök-re ruházta. (ASF, Badia, n. 331. 1422. jún. 2.; *Teke*, 1995/2. 199. p.)

1423 – elszámolás a püspök és prépostja, a szintén firenzei Currado di Piero Cardini között közös ügyleteikről. (ASF, Badia n. 332. 1423. ápr. 4.; *Teke*, 1995/2. 199. p.)

1426 – meghalt. (*Lukcsics*, 1931–1938. I/880. 1426. ápr. 22.)

1426 – Mattia és Andrea Scolari javait Filippo Scolari Riniero fiaira, Lorenzora, Giovannira és Filippora hagyta. (ASF, Badia n. 319. 1426. nov. 30.; *Teke*, 1995/2. 203. p.)

1427 – Andrea Scolari testamentumának végrehajtására Filippo Scolari egy év haladékot kért a szentszéktől. (*Lukcsics*, 1931–1938. I/ 903. 904.)

Carmannus/Carnianus

1420 – váradi kanonok, kérelemmel fordult a pápához, hogy bízza rá a kalocsai egyház adminisztrálását. (*Lukcsics*, 1931–1938. I/ 241.)

1420–22 – kalocsai érsek, Rómában halt meg. (*Lukcsics*, 1931–1938. I/ 752, 1424. nov. 15.; *Engel*, 1996. I/ 65. p.)

Giovanni di Rinieri

1426 – Pipo Mattia és Andrea Scolari javait neki és testvéreinek juttatta. (ASF, Badia n. 319. 1426. nov. 30.; *Teke*, 1995/2. 203. p.)

Pipo halála után Velencébe tette át a székhelyét. (ASF, Badia, nr. 339–369. 1429. április–június; *Teke*, 1995/2. 207. p.)

Filippo di Rinieri

Pipo Scolari unokaöccse és örököse.

1426 – Mattia és Andrea Scolari javait Filippo Scolari Riniero fiaira, Lorenzo-ra, Giovannival és Filippo-ra hagyta. (ASF, Badia n. 319. 1426. nov. 30.; *Teke*, 1995/2. 203. p.)

1427 – A hitelezők listáján Filippo Scolari egyik örököse, Filippo di Rinieri Scolari is szerepel 1800 forintos hitellel a Melanesi-cég számára. (ASF, Catasto 1427. Campioni, Reg. 77. fol. 247–248.; *Arany*, 2007. 957. p.)

1428 – a király elvette tőle a sókamarákat. (Flórenczi Okmt. II/25, 29.; *Teke*, 1995/2. 207. p.)

1427 – Giannozzo Cavalcanti útján próbált behajtani Frangepán Miklóstól 3 500 dukátot, a gróf Filippo Scolari-tól kapott 10 000 dukát összegű kölcsön fennmaradó részét. (ASF, Badia n. 232.; *Teke*, 1995/2. 203. p.) ezután hazatért Firenzébe.

Filippo di Stefano (Pipo Spano)

1388 körül – Luca della Pecchia-val érkezett Magyarországra. (*Jacopo, Poggio úr fia*, 1987. 15. p.; *Engel*, 1987. 55. p.)

1398 – Zsigmond levele a szekszárdi konventhez Pipot és felesége birtokba iktatásáról. (Zsigmond-kori Oklt. I/5356. 1398. jún. 10.)

1399 – körmöcbányai kamaraispán, Ozorára hetivásártartási jogot kapott. (Zsigmond-kori Oklt. I/ 6112. 1399. nov. 5. átírásban II/1. 4324. 1405. dec. 29.)

1399 – Zsigmond pallosjogot ad neki. (Zsigmond-kori Oklt. I/ 6113. 1399. nov. 5.)

1401–1426 között sókamara ispán. (Zsigmond-kori Oklt. II/1. 2689. 1403. nov. 2. II/2. 5828. 1407. dec.5.; *Engel*, 1996. II/180. p.)

1404 – temesi, aradi, csanádi, kevei, krassói ispán haláláig. (*Engel*, 1996. I/ 98. 122. 139. 145. 204. p.)

1404 – Zsigmond egyik kezeseként szerepel egy kölcsönügyletben. (Zsigmond-kori Oklt. II/1. 3079. 1404.)

1406 – sókamaraispánként megállapodott a dési sószállítókkal a Szatmárba, Tokajba és Poroszlóba szállított só viteldíja felől. (Zsigmond-kori Oklt. II/1. 4925. 1406. aug. 14.)

1407 – utasította székesfehérvári kamarását, hogy adjon át 1800 frt értékű sót János veszprémi püspöknek a Buda környéki tizedek fejében. (Zsigmond-kori Oklt. II/2. 5397. 1407. márc. 24.)

1407–1408 között – főkincstartó. (Zsigmond-kori Oklt. II/2. 5445. 1407. ápr. 21. uo. 6209. 1408. júl. 10.; *Engel*, 1996. I/ 52. p.)

1407 – csongrádi ispán haláláig. (*Wenzel*, 1863. 83. 1407. febr. 3.; *Engel*, 1996. I/ 125. p.)

- 1408 – főkincestartó, a bulcsi apátság kormányzója. (Zsigmond-kori Oklt. II/2. 6017. 1408. márc. 20.)
- 1408 – a Sárkányrend tagja. (*Engel*, 1996. I/ 494. p.)
- 1408–1409 között – szőrényi bán. (*Engel*, 1996. I/ 33. p.)
- 1409–1426 között zarándi ispán. (*Engel*, 1996. I/ 240. p.)
- 1410 – Pipo Scolari adósságának egy részét Antonio di Piero Fronte egyenlítette ki a kalisi várnagynál. (*Teke*, 1995/2. 195. p.)
- 1410 – Zsigmond követe a pápánál. (Zsigmond-kori Oklt. II/2. 7737. 1410. jún. uo. 7802., 7807., 7808., 7878., 7892.)
- 1411 – a fenti követséggel kapcsolatban lásd még Zsigmond-kori Oklt. III/230. 1411. márc. 10.)
- 1411 – Zsigmond neki és testvérének: Mátyásnak adja a cenki vámot és a Sárvár várához tartozó Rába és Farkaserdő erdők erdőadószedői tisztségét. (Zsigmond-kori Oklt. III/165. 1411. febr. 20.)
- 1412 – Albeni János pécsi püspöktől familiárisának: Bácskai Miklósnak kanonokságot kért. (Zsigmond-kori Oklt. III/1797. 1412. febr. 26.)
- 1412 – Leonardo Altovitit, rokonukat osztályos testvérül fogadta. (Zsigmond-kori Oklt. III/2650. 1412. szept. 9. uerről uo. 2680. 1412. szept. 14.; *Teke*, 1995/2. 201. p.)
- 1415 – Zsigmond egyik kezese, amikor az uralkodó 23000 forint megfizetésére kötelezte magát Lajos bajor hercegnek. (Zsigmond-kori Oklt. V/742. 1415. június 14. uo. V/ 840. 1415. július 10.)
- 1418 – Scolari kérelmezte az általa alapított ozorai plébániatemplom számára tizedjévedelmek rendelését. (*Lukcsics*, 1931–1938. I/ 75. ugyanerről 1424-ben uo. 774.)
- 1418 – engedélyt kért ferences obszerváns kolostor alapítására Ozorán. (*Lukcsics*, 1931–1938. I/ 95.)
- 1420 – a kalocsai érsekség kormányzója. (*Engel*, 1996. I/ 65. p.)
- 1424 – a kunok bírāja. (*Engel*, 1996. I/ 148. p.)
- 1424 – Scolari kérelme vizitációs engedélyért az általa alapított ozorai plébániatemplom számára, ahol temetkezni szándékozott. (*Lukcsics*, 1931–1938. I/ 754.)
- 1426 – Pipo megbízta unokaöccsét, Filippo di Rinieri-t Frangepán Miklós 3 500 dukára rúgó adósságának behajtásával. (ASF, Badia n. 232., 249–251.; *Teke*, 1995/2. 203. p.)
- 1427 – Pipo halála után a Melanesi-ek az örökösein próbálták behajtani tartozásait, amelyek jelentős összegre rúgtak: három tételben 7550 forint szerepel a listán. (ASF, Catasto 1427. Campioni, Reg. 77. fol. 247–248.; *Arany*, 2007. 957. p.)
- 1427 – Zsigmond Pipo-t annak halála után faktoraként jelölte meg és az elszámolás hiányára hivatkozva lefoglalta javait. (Flórenczi Okmt. I/43. 1428. jún. 13.; *Teke*, 1995/2. 203. p.)

Lorenzo di Rinieri

Pipo Scolari unokaöccse.

1415 – Budán tartózkodott. (Zsigmond-kori Oklt. V/924. 1415. aug. 5.)

1426 – Zsigmond familiárisává fogadta. (*Kintzinger*, 2000. 459. p.)

1426 – Mattia és Andrea Scolari javait Pipo Riniero fiaira, Lorenzo-ra, Giovannival és Filippo-ra hagyta. (ASF, Badia n.319. 1426. nov. 30.; *Teke*, 1995/2. 203. p.)

1428 – a király elvette tőle a sókamarákat. (Flórenczi Okmt. II/25, 29.; *Teke*, 1995/2. 207. p.) a sókamarák elvesztése után is Magyarországon maradt.

1477 – köztartozása miatt nem tölthette be a priori tisztet, amire kisorsolták. (Online Tratte)

1478 – köztartozása miatt nem tölthette be a Gonfaloniere di compagnia tisztet, amire kisorsolták. (Online Tratte)

Mattia di Stefano

1400 – ettől az évtől Pipo szerzeményeinek részese. (*Engel*, 1987. 87. p. 223. lj.; *Teke*, 1995/2. 201. p.)

1406–1410 között – Antonio di Sunti-val és Antonio Fronte-val kereskedelmi társaságot alapított. (*Jorga*, 1899–1902. 129.; *Teke*, 1995/2. 195. p.)

1407 – Pipoval együtt birtokot kapott. (Zsigmond-kori Oklt. II/2. 5828. 1407. dec. 5.)

1410-es évek – Sunti-val együtt bonyolított kereskedelmi ügyleteket. (ASF, Badia, n. 267–273.; *Teke*, 1995/2. 201. p.)

1410 – XXIII. János pápának kölcsönt adott a Magyarországról befolyó pápai illetékek terhére, ezért a pápa utasította követét, hogy mindenekelőtt fizesse ki a Mattia Scolari-nak járó részt. (Zsigmond-kori Oklt. II/2. 7968. 1410. okt. 7.; *Teke*, 1995/2. 201. p.)

1411 – Fronte de Piero di Fronte kötelezte magát, hogy eleget tesz a Sei di Mercanzia ítéletének és megfizeti tartozásait Mattia-nak. (Zsigmond-kori Oklt. III/337. 1411. ápr. 11.)

1412 – Leonardo Altovitit, rokonukat osztályos testvérül fogadta. (Zsigmond-kori Oklt. III/2650. 1412. szept. 9. uerről uo. 2680. 1412. szept. 14.; *Teke*, 1995/2. 201. p.)

1413 – Zsigmond familiárisává fogadta, ekkor újra Itáliában tartózkodott. (*Altmann*, 1896–1900. I/ 802, 803. 1413. nov. 27.; *Teke*, 1995/2. 201. p.)

1423 – végrendelete. (ASF, Badia, n. 267–273.; *Teke*, 1995/2. 201. p.)

1425 – újra Magyarországon tartózkodott, ahol meghalt egy évvel később. (ASF, Badia, n. 285, 286.; *Teke*, 1995/2. 201. p.; ASF, Consoli del mare, n.17. 1426. szept. 5.; *Teke*, 1984. 46. p.)

1426 – Mattia és Andrea Scolari javait Pipo Riniero fiaira, Lorenzo-ra, Giovannival és Filippo-ra hagyta. (ASF, Badia n. 319. 1426. nov. 30.; *Teke*, 1995/2. 203. p.)

1427 – Mattia Scolari testamentumának végrehajtására Pipo egy év haladékot kért. (*Lukcsics*, 1931–1938. I/ 903.)

Riniero

1426 – Mattia és Andrea Scolari javait Pipo Riniero fiaira, Lorenzo-ra, Giovanni-ra és Filippo-ra hagyta. (ASF, Badia n.319. 1426. nov. 30.; *Teke*, 1995/2. 203. p.)

SOLDANI

Bartolomeo di Tommaso

1382 – Budán élt, a Zárában dolgozó, szintén firenzei származású Lodovico di Niccolo-val működött együtt Ancona és Buda közötti kereskedelemében, az áruk cseréjét Zágrábban bonyolították. (*Budak*, 1995. 689. p.)

STROZZI

Antonio di Bonaccorso

a család szegényebb ága

1426 – Pipo házában tanúskodott. (ASF, Consoli del mare, n. 635. 1426. márc. 25.; *Teke*, 1995/2. 202. p.)

1427 – a Fronte társaság alkalmazottjaként hitelezett a társaságnak. (ASF, Catasto 1427. Portate 27. fol. 1008.; *Teke*, 1995/2. 196. p.)

1427 – Erdélyben tartózkodott, onnan fizette ki adósságát Leonardo Norfi-nak Filippo Frescobaldi útján. (ASF, Badia nr. 371.; *Teke*, 1995/2. 206. p.)

1431 – a jelenleg ismert források alapján ebben az évben tartózkodott Magyarországon utoljára. (ASF, Carte Stroziane ser. II–III. Filza 131.; *Teke*, 1995/2. 204. p.)

Palla di Nofri

1411–1434 – négy alkalommal a kereskedő céh konzulja, három alkalommal a Mercanzia tisztviselője, két alkalommal Gonfaloniere di Compagnia, egy alkalommal a Buonomini testület tagja. (Online Tratte)

1427 – feltehetőleg kölcsönzött rokonának, Anonio di Bonaccorso-nak; catasto-beli bevallásában adóssai között voltak a Magyarországon dolgozó Tommaso és Simone di Lapo Corsi illetve Andrea és Uberto del Palagio is. (ASF, Catasto 1427. Campioni, Reg.76. fol. 169.; *Teke*, 1995/2. 204. p.)

TALANI

Bernardo di Sandro

1427 – a Melanesi-k adóbevallásában szerepel üzleti partnerként. (ASF, Catasto 1427. Portate, Filza 46. Tomo I. fol. 654r.)

1427 – a signoria a magyar királyhoz fordult Talani érdekében, aki állításuk szerint 15 éve Magyarországon üzletelt, és akit Budán lefoglaltak, börtönbe vetettek, áruit elkobozták. (ASF, Signori, carteggi, missive – I. cancelleria, Filza 33. fol. 116v–117r. 1427. jún. 22.; Flórenczi Okmt. I. 262.; *Teke*, 1995/2. 205. p.)

1429 – a signoria ismételtén kérte a magyar király támogatását Talani érdekében. (ASF, Signori, carteggi, missive – I. cancelleria, Filza 32. fol. 63v–64r. 1429. ápr.5.) a kiszabadulása után Raguzában és Boszniában folytatta pályafutását. (*Jorga*, 1899. 264. p.; *Teke*, 1995/2. 214. p.135. lj.)

TALENTI

Giovanni

Simone testvére

1381 – sókamarák és harmincadok bérlője Dalmáciában. (*Raukar*, 1969–1970. 38.; *Teke*, 1995/1. 134. p.)

1387 – a sókamarák élén egy bizonyos Thalentus Talenti-ként szereplő ispán, talán Giovanni. (Zsigmond-kori Oklt. I/126. 1387. jún. 23.; *Teke*, 1995/1. 140. p.)

1399 – kassai polgár. (Zsigmond-kori Oklt. I/5645. 1399. jan. 2.; *Teke*, 1995/1. 148. p.)

1403 – Simone-val együtt fémkereskedelemben vett részt. (*Teke*, 1995/1. 140. p.)

1406 – a krakkói Carnissa Andrásnak kövtelese volt vele szemben. (Zsigmond-kori Oklt. II/1. 4749. 1406. máj. 25.; *Teke*, 1995/1. 141. p.)

Simone

1380 – Kassa város előtt megjelent Simone Talenti és Janua-i Miklós: Miklós korábbi tartozásából még 1000 forinttal maradt Simon adósa, ehhez még Simontól posztóban és más áruban 5405 forint értékűt vett át, így összes tartozása 6405 forint. (MOL DL 6728. 1380. aug. 2.; *Teke*, 1995/1. 134. p.)

1384 – kamaraispán. (*Tkalčić*, 1889. I/301.; *Teke*, 1995/1. 139. p.)

1384 – már pesti polgárként vett bérbe egy házat. (MOL DL 7089. 1384. jún. 4.; *Teke*, 1995/1. 139. p.)

1390-es évek – a lengyel király „comes monetarius”-a, krakkói üzleti kapcsolatait megtartotta, a két ország közötti fémkereskedelemben vett részt. (*Teke*, 1995/1. 140–141. p.)

- 1403 – Giovanni-val együtt fémkereskedelemben vett részt. (*Teke*, 1995/1. 140. p.)
1424 – pécsi polgár volt. (MOL DL 11500. 1424. 04. 19.; *Teke*, 1995/1. 148. p.)
1388 – Lorenzo Monaci velencei követ a rokona volt. (Zsigmond-kori Oklt. I/651. 1388. júl. 14.; *Teke*, 1995/1. 134. p.)
1388 – Firenze írt Garai Miklósnak segítségét kérve ahhoz, hogy Simone megfizesse Giovanni Tosinghi-nek azt a pénzt, amivel az jótállt Simone apjáért. (Zsigmond-kori Oklt. I/671. 1388. júl. 31.)
1392 – kamarahaszna-ispán. (Zsigmond-kori Oklt. I/4225. 1396. jan. 10.; *Teke*, 1995/1. 139. p.)

TINGHI

Matteo de lo Scelto

- 1375 – firenzei kereskedő, Avignon-ból menekülve Velencébe költözött, sáfránnyal beutazott Magyarországra, eladta haszonnal és távozott. (*Pitti*, 1986. 365., 374. p.; *Brucker*, 1962. 244–296. p.; *Teke*, 1995/1. 134. p.)
1389–1410 – három alkalommal Gonfaloniere di compagnia, két alkalommal a 12 tagú Buonuomini tanács tagja. (Online Tratte)
1415 előtt – meghalt. (Online Tratte)

TOMMASEO

Giovanni

- 1390 körül – Niccolò da Uzzano-val, Francesco di Lapo Federighi-vel társult magyarországi kereskedelemre. (ASF, Signori, carteggi, missive – I. cancelleria, Filza 24. fol. 109v–110r. 1394. febr. 9. uo. 121r. 1394. márc. 28. az irat megtalálható: Flórenczi Okmt. II/87.; *Teke*, 1995/1. 142–143. p.)
1390-es évek – Medici bank adósa. (ASF, Medici Avanti il Principato (MAP), Filza 133. n. I. fol. 33.; *Teke*, 1995/1. 143. p.)
1395 – megbízottjuk, Agostino Marucci halála után a magyarországi ügyleteik tisztázása érdekében a Mercanzia is beavatkozott. (ASF, Signori, carteggi, missive – I. cancelleria, Filza 24. fol. 121r. 1395. márc. 28. az irat megtalálható Flórenczi Okmt. II/87. uo. 86. 1395. febr. 8.; *Teke*, 1995/1. 142. p.)

Guido

- 1380 – Giovanni Portinari-val és más firenzei kereskedőkkel szövetet és más árukat szállított Durazzo-i Károly számára. (*Wenzel*, 1874–76. III/345. 1386. jún. 6.; *Teke*, 1995/1. 133. p.)

1387 – a firenzei signoria a magyar királynőnek írt levelében említést tett Guido di Tommaseo, Vieri de' Medici, Andrea di Ugo, illetve Antonio Santi magyarországi tevékenységéről. (ASF, Signori, carteggi, missive – I. cancelleria, Filza 21. fol. 12v–13r. 1387. febr. 10.)

1390-es évek – Medici bank adósa. (ASF, Medici Avanti il Principato (MAP), Filza 133. n.1. fol. 33.; *Teke*, 1995/1. 143. p.)

1396 – a firenzei signoria követeinek kiadott utasításában szerepelt, mint Magyarországon működő üzletember. (ASF, Dieci di Balìa, Otto di Pratica, lettere – Legazioni e commissarie, 2. fol. 17v. 1396. ápr. 25.; *Teke*, 1995/1. 142. p.)

TOSINGHI

Giovanni

1388 – felváltotta Maruccio Marucci-t, feladata a Vieri de' Medici-féle bank kinnlevőségeinek behajtása volt. A signoria a magyar királynétól védelmet kért számára. (ASF, Signori, carteggi, missive – I. cancelleria, Filza 21. fol. 41r. 1388. júl.)

1388 – néhány nappal későbbi keltezésű a magyar királynak címzett, hasonló tartalmú levél. (ASF, Signori, carteggi, missive – I. cancelleria, Filza 21. fol. 39v. 1388. júl. 25. az irat megtalálható Flórenczi Okmt. II/95.; *Teke*, 1995/1. 138. p.)

1388 – Firenze írt Garai Miklósnak segítségét kérve ahhoz, hogy Simone Talenti megfizesse Giovanni Tosinghi-nek azt a pénzt, amivel az jótállt apjáért. (Zsigmond-kori Oklt. I/671. 1388. júl. 31. ajánlólevelek a királynénak, a pécsi püspökhöz, a nádorhoz Tosinghi részére Zsigmond-kori Oklt. I/672–674. 1388. júl. 31.)

1389 – VI. Orbán pápa engedélyt adott a pécsi püspöknek, hogy a pápai adót 10 000 forintig Vieri de' Medici budai képviselőjének, Tosinghi Jánosnak adja át. (Zsigmond-kori Oklt. I/ 921. 1389. febr. 6.; *Teke*, 1995/1. 138. p.)

1390 – a Vieri de' Medici féle társaság budai képviselőjeként egy zárai polgárnak 200 aranyforintról szóló váltót állított ki, megjelölve Guido di Tommaseo-t, mint olyan személyt, aki kifizeti az összeget. (*Teke*, 1995/1. 140. p.)

1396 – a signoria követeinek kiadott utasításában szerepelt, mint Magyarországon működő üzletember Guido di Tommaseo-val együtt. (ASF, Dieci di Balìa, Otto di Pratica, lettere – Legazioni e commissarie, 2. fol. 17v. 1396. ápr. 25.)

1404 – Magyarországon társaságot szervezett, a signoria a király figyelmébe ajánlotta őt. (ASF, Signori, carteggi, missive – I. cancelleria, Filza 26. fol. 28v–29r. 1404. febr. 6., az irat megtalálható Flórenczi Okmt. I/60.; *Teke*, 1995/1. 142. p.)

1406 – királyi felhatalmazásra az egri káptalantól 158 forintot juttattak neki a királyi adóból. (Zsigmond-kori Oklt. II/1. 4836. 1406. jún. 26.; *Teke*, 1995/1. 142. p.)

UGO**Andrea**

1379 – a signoria levele a velencei hatóságokhoz, mert az Adrián a velenceiek elkozták a részben Andrea di Ugo tulajdonában levő árukat. (ASF, Carteggi, Missive, Cancelleria, c. 33.; *Teke*, 1995/1. 132. p.)

1387 – a signoria a magyar királynőnek írt levelében említést tett Guido di Tommaseo, Vieri de' Medici, Andrea di Ugo, illetve Antonio Santi magyarországi tevékenységéről. (ASF, Signori, carteggi, missive – I. cancelleria, Filza 21. fol. 12v–13r. 1387. febr. 10.)

VENTURA**Jacopo di Francesco**

1382 körül – társaságot alapított Vieri de' Medici-vel magyarországi rézkereskedelemre. (ASF, Arte del Cambio, fol 79.; *Teke*, 1995/1. 132. p. 23. lj.)

VENTURI**Bonaventura de Salto/ Ventur gallicus**

1358 – letelepedett Pozsonyban. Egy szőlőüggyel kapcsolatos oklevélben szerepelt. (MOL DF 238764. 1358. ápr. 4. uez kiadva *Fejér*, 1829–1844. IX/2. 706.; *Teke*, 1995/1. 141. p.; *Majorossy*, 2005. 259. p.)

1390 – Pozsonyban lakott János rokonával együtt. (MOL DF 204745. 1390. júl. 7. *Léderer*, 1932. 149. p.; *Teke*, 1995/1. 141. p.)

1409 – birtokára immunitást kapott az uralkodótól. Fia a király familiárisa. (*Léderer*, 1932. 149–150. p.; *Teke*, 1995/1. 141. p.)

Caspar Ventur/Saltó-i Bonaventura Gáspár**Jacob fia**

1407–1433 – anyjával együtt Zsigmond familiárisa. (*Fejér*, 1829–1844. X/4. 600–606.; *Majorossy*, 2005. 259. p.)

1412 – pozsonyi polgár. (MOL DL 43146. 1412. máj. 6.)

1433 – pozsonyi esküdt polgár. (MOL DF 239578. 1433. ápr. 20.)

1436 – pozsonyi esküdt polgár. (MOL DF 239627. 1436. ápr. 22.)

1446 – meghalt. (*Majorossy*, 2005. 259. p.)

Jacobus Bonaventura de Salto/ Jacob Ventur

1385–1390 között Jodok morva örgróf rábízta egy zsidókkal kapcsolatos ingatlanügy kivizsgálását. (MOL DF 239218.; *Majorossy*, 2005. 259. p.)

1390 – fivérével, Jánossal megvásárolt Pozsony várostól egy utcát. (MOL DF 239097. 1390. okt. 31.; *Majorossy*, 2005. 259. p.)

1392 – pozsonyi harmincados. (*Teke*, 1995/1. 141. p.; *Majorossy*, 2005. 259. p.)

1392 – kötelezte magát, hogy a pannonhalmi apátság egy pozsonyi házát hat év alatt helyre állítja, majd évente egy dénármárkát fizet bér fejében. (Zsigmond-kori Oklt. I/2487. 1392. ápr. 24.)

1392–1395 – kamaraispán. (Zsigmond-kori Oklt. I/2655, 1392. okt. 25. uo. 2880, 1393. márc. 26. *Házi*, 1921–1943. I/1. 317.; *Teke*, 1995/1. 141. p.; *Majorossy*, 2005. 259. p.)

1396–1397 – pozsonyi alispán. (*Majorossy*, 2005. 259. p.)

1397 – pozsonyi polgár, zsidóbíró. (MOL DF 241389. 1397. júl. 7.; *Majorossy*, 2005. 259. p.)

1401 – Zsigmond familiárisa. (*Majorossy*, 2005. 259. p.)

1402 – birtokot adományozott neki az uralkodó. (*Léderer*, 1932. 149–50. p.; *Teke*, 1995/1. 141. p.; *Majorossy*, 2005. 259. p.)

1409 előtt – meghalt. (*Majorossy*, 2005. 259. p.)

János

1390 – Pozsonyban lakott Jakab nevű rokonával együtt. (MOL DF 204745. 1390. júl. 7.; *Léderer*, 1932. 149. p.; *Teke*, 1995/1. 141. p.)

1392 – pozsonyi harmincados. (*Teke*, 1995/1. 141. p.)

ZATI

Balázs

Pál fia

1456 – érintett egy birtokvitában az aradi káptalan előtt. (MOL DL 15045. 1456. ápr. 4.)

1465 – Tótfői Zathy Balázs néven szerepel a csanádi káptalan Mátyáshoz írt levelében. (MOL DL 16248. 1465. aug. 19.)

1470 előtt – örökös nélkül halt meg. (MOL DL 17003. 1470. máj. 12.)

Antonio di Francesco

1427 – Antonio az összekötő a budai Melanesi és a velencei Zati társaság között. (*Teke*, 1995/2. 197. p.)

- 1433–1437 – segesvári pénzverőkamarás. ((*Draskóczy*, 1994. 126. p.)
1439 – széki sóhivatal élén volt. (*Draskóczy*, 1994. 126. p.)
1441 – kolozsvári pénzverő kamara élén. (*Draskóczy*, 1994. 126. p.)
1444–1452 – nagybányai kamarás. (*Draskóczy*, 1994. 126. p.)
1446 – erdélyi pénzverőkamara ispánja Kristóffal. (*Draskóczy*, 1994. 127. p.)
1448 – Hunyadi parancsára Odoardo Manini és Szegedi Máté fél tömény sót juttatott neki a dési kamarából. (MOL DL 55413. 1448. szept. 28.)
1453 – kölcsönügyletet bonyolított. (*Draskóczy*, 1994. 127. p.)
1455 – nagybányai kamarás. (MOL DL36407. 1455. dec. 4.; *Draskóczy*, 1994. 127. p.)

Kristóf

- 1438 – vízaknai sókamarás, Tallóci Matkó familiárisa. (*Draskóczy*, 1994. 126. p.)
1441 – szebeni pénzverőkamara élén. (*Draskóczy*, 1994. 126. p.)
1443 – segesvári pénzverést újraindította. (MOL DF 246450. 1443. szept. 29.; *Draskóczy*, 1994. 126. p.)
1446 – erdélyi pénzverőkamara ispánja Antonio-val. (*Draskóczy*, 1994. 127. p.)
Szebeni polgár, de rendelkezett polgárjoggal Nagybányán is. (*Draskóczy*, 1994. 126. p.)
1453–1456 – szebeni pénzverőkamarát irányította. (*Draskóczy*, 1994. 127. p.)
1455 – nagybányai kamarás. (MOL DL36407. 1455. dec.4.)
1458 – szászok adójának beszedésére utasították. (*Draskóczy*, 1994. 127. p.)
1458–1467 – Szebenben dolgozott pénzverőkamarát irányította. (*Draskóczy*, 1994. 127. p.)
1463–1464 – nagybányai kamarás, jele az itt vert érmeiken 1467-ig szerepel. (MOL DL 36394. 1470. ápr. 20.; *Draskóczy*, 1994. 127. p.)

Giuliano di Niccolo

- 1427 – Melanesi-cég 200 forinttal tartozott Giuliano di Niccolo Zati-nak, aki szintén a velencei cég társa volt. (ASF, Catasto 1427. Campioni, Reg. 77. fol. 247–248.; *Arany*, 2007. 957. p.)

Niccolo

- 1427 – Catasto-beli bevallásában Simone és Tommaso Melanesi adósaiként szerepeltek, tehát már ekkor érdekeltségei voltak Magyarországon. (ASF, Catasto 1427. Campioni, Reg. 73. fol. 183. Reg. 75. fol. 242.; *Teke*, 1984. 44. p.)
1445 – Magyarországon halt meg. (Flórenczi Okmt. I/272. 1445. febr. 15.; *Teke*, 1984. 44. p.)

1459 – zenggi gróf lefoglalta Jacopo del Bene áruját Niccolo Zati tartozása miatt, aki feltehetőleg üzleti társa volt. (*Draskóczy*, 1994. 129. p.)

Pál

Kristóf fia

1472 – eladta az apjától örökölt szebeni házát. (*Draskóczy*, 1994. 127. p.)

Uberto d’Amerigo

1425 – Velence székhellyel alapított társaságot, főleg Zengg-ben, Zágrábban kereskedtek lóval és szövetekkel. (ASF, Catasto 1427. Campioni, Reg. 73. fol. 183, Reg. 75. fol. 242.; *Teke*, 1995/2. 197. p.)

1444 – halála után Hédervári Lőrinc nádor lefoglalta javait, ezért a firenzei signoria kérte azok felszabadítását Zati örökösei számára. (Flórenczi Okmt. I/270. 1444. márc.13.; *Teke*, 1984. 44. P.)

Levéltári és kiadott források

Levéltári források

Archivio di Stato di Firenze (ASF)

ASF, Arte del Cambio

ASF, Archivio della Mercanzia

ASF, Archivio del Catasto 1427, Campioni.

ASF, Archivio del Catasto 1427, Portate

ASF, Archivio del Catasto 1431.

ASF, Archivio del Catasto 1433.

ASF, Signori, carteggi, missive – I. cancelleria

ASF, Signori, lettere esterne

ASF, Dieci di Balìa, Lettere – Legazioni e Commissarie

ASF, Badia di Firenze. Familiarum. Tom. XV. Archivio.

ASF, Consoli del Mare

ASF, Medici Avanti il Principato (MAP)

ASF, Carte Stroziane ser. II–III.

Magyar Országos Levéltár (MOL)

DL Diplomatikai Levéltár

DF Diplomatikai Fényképtár

- Albizzi*, 1869   Commissioni di Rinaldo degli Albizzi per il comune di Firenze dal 1399–1433. Vol. 2. 1424–1426. Szerk.: Cesare Guasti. In: Documenti di storia italiana. Pubblicato a cura della R. Deputazione sugli studi di storia patria per le provincie di Toscana, dell'Umbria e delle Marche. Tomo II. in Firenze, 1869. Volume II. 552–613. p.
- Altmann*,
1896–1900   *Wilhelm Altmann: Die Urkunden Kaiser Sigmunds 1410–1437.* Innsbruck, 1896–1900.
- Corsini*, 1965   Il libro di Ricordanze dei Corsini (1362–1457). Szerk.: Armando Petrucci. Roma, 1965.
- Fejér*, 1829–1844   *Georgius Fejér: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus et civilis. I–XI.* Budaë, 1829–1844.
- Flórenczi Okmt.   Flórenczi Okmánytár I–II. MTA kéziratára. Ms 4994./ két kötet..
- Gelcich–Thallóczy*,
1887   *Diplomatarium Ragusanum.* Ragusa és Magyarország összeköttetéseinek oklevéltára. Összeállította Gelcich József. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Thallóczy Lajos. Bp., 1887.
- Házi*, 1921–1943   Sopron szabad királyi város története. Szerk.: Házi Jenő. Sopron, 1921–1943.
- Héderváry*,
1909–1920   A Héderváry család oklevéltára I–II. Szerk.: Radvánszky Béla, Závodszy Levente. Bp., 1909–1920.
- Iványi*, 1910   Bártfa szabad királyi város levéltára 1319–1526. I–II. Szerk.: Iványi Béla. Bp., 1910.
- Jacopo, Poggio*
úr fia, 1987   Filippo Scolari, ragadványnevén Spano úrnak, firenzei polgárnak az élete. Írta és összeszerkesztette Jacopo, Poggio úr fia. Latinról fordította Bastiano Fortini. In: Ozorai Pipo em-

- lékezete. Szerk.: Ferenc Vadas. Szekszárd, 1987. (Múzeumi Füzetek) 13–23. p.
- Lukcsics, 1931–1938* A XV. századi pápák oklevelei. I–II. Szerk.: Lukcsics Pál. Bp., 1931–1938.
- Online Catasto – *Online Catasto of 1427*. Version 1.3. Edited by David Herlihy, Christiane Klapisch-Zuber, R. Burr Litchfield and Anthony Molho. [Machine readable data file based on D. Herlihy and C. Klapisch-Zuber, *Census and Property Survey of Florentine Domains in the Province of Tuscany, 1427–1480*.] Florentine Renaissance Resources/STG: Brown University, Providence, R.I. 2002. www.stg.brown.edu/projects/catasto/overview_cimen. (utolsó letöltés ideje: 2007. dec.1.)
- OnlineTratte – Florentine Renaissance Resources, Online Tratte of Office Holders, 1282–1532. Machine readable data file. Edited by David Herlihy, R. Burr Litchfield, Anthony Molho, and Roberto Barducci. (Florentine Renaissance Resources/STG: Brown University, Providence, R. I. 2002. www.stg.brown.edu/projects/tratte/overview (utolsó letöltés ideje: 2007. dec.1.)
- Pitti, 1986* *Bonaccorso Pitti*: Ricordi. In: Mercanti Scrittori. Ricordi della Firenze tra Medioevo e Rinascimento. A cura di Vittorio Branca. Milano, Rusconi, 1986.
- Shepherd, 1825* Vita di Poggio Bracciolini. Ford. Tommaso Tonelli. Szerk.: William Shepherd. Firenze, Gaspero Ricci, 1825.
- Tkalčić, 1889* *J. B. Tkalčić*: Monumenta Historica Civitatis Zagabriae. I–X. Zagreb, 1889.
- Wenzel, 1874–1876* Magyar Diplomáciai Emlékek az Anjou korból. I–III. Szerk.: Wenzel Gusztáv. Bp., 1874–1876.
- Zsigmond-kori Oklt. Zsigmond-kori Oklevéltár I–IX. (1387–1422). Szerk.: Mályusz Elemér – Borsa Iván – C. Tóth Norbert. Bp., 1951–2004.

Irodalom

- Áldásy*, 1910   *Áldásy Antal*: Adatok Nagy Lajos király olaszországi összeköttetéseihez [1373–1380]. In: Történelmi Tár 11. köt. Bp., 1910. 1–7. p.
- Arany*, 2006   *Arany Krisztina*: Success and Failure. Two Florentine Merchant Families in Buda during the reign of King Sigismund (1387–1437). In: Annual of Medieval Studies at CEU. Szerk.: Szende Katalin and Judith A. Rasson. Vol. 12. Bp., 2006. 101–123. p.
- Arany*, 2007   *Arany Krisztina*: Siker és kudarc. Két firenzei kereskedőcsalád, a Melanesi-k és Corsini-k Budán Luxemburgi Zsigmond uralkodása (1387–1427) alatt. In: Századok 141. (2007) 943–966. p.
- Arany*, Firenzei–magyar kereskedelmi kapcsolatok a 15. században   *Arany Krisztina*: Firenzei–magyar kereskedelmi kapcsolatok a 15. században. In: Középkori magyar gazdaságtörténet a régészet és az anyagi kultúra tükrében. Megjelenés alatt.
- Astorri*, 1998   *Antonella Astorri*: La Mercanzia a Firenze nella prima metà del Trecento. Firenze, 1998.
- Bizzocchi*, 1982   *Roberto Bizzocchi*: La dissoluzione di un clan familiare: I Buondelmonti di Firenze nei secoli XV e XVI. In: Archivio Storico Italiano (1982/1) 140. 3–43. p.
- Branca*, 1973   *Vittore Branca*: Mercanti e librai fra Italia ed Ungheria. In: Venezia e Ungheria nel rinascimento. Szerk.: Vittore Branca. Firenze, Olschki, 1973. 335–352. p.
- Brucker*, 1962   *Gene A. Brucker*: Florentine Politics and Society, 1343–1378. Princeton, 1962.
- Budak*, 1995   *Neven Budak*: I fiorentini nella Slavonia e nella Croazia. In: Archivio Storico Italiano 153. (1995) 681–695. p.
- Conti*, 1984   *Elio Conti*: L'imposta diretta a Firenze L' imposta diretta a Firenze nel Quattrocento: 1427–1494, Roma, 1984.

- Djurić*, 2001 *Ivan Djurić: Il crepuscolo di Bisanzio, 1392–1448.* [Róma], Donzelli, 2001.
- Draskóczy*, 1994 *Draskóczy István: Olaszok a 15. századi Erdélyben.* In: Scripta manent. Ünnepi tanulmányok a 60. életévét betöltött Gerics József professzor tiszteletére. Szerk.: Draskóczy István. Bp., 1994. 125–145. p.
- Draskóczy*, 1996 *Draskóczy István: Adósjegyzék a 15. századból.* In: In memoriam Barta Gábor. Tanulmányok Barta Gábor emlékére. Szerk.: Lengvári István. Pécs, 1996. 93–113. p.
- Draskóczy*, 2001 *Draskóczy István: Kamarai jövedelem és urbura a 15. század első felében.* In: Gazdaságtörténet – Könyvtártörténet. Emlékkönyv Berlász Jenő 90. születésnapjára. Szerk.: Buza János. Bp., 2001. 147–167. p.
- Draskóczy*, 2004 *Draskóczy István: A sóigazgatás 1397. esztendei reformjáról.* In: Változatok a történelemre. Tanulmányok Székely György tiszteletére Szerk.: Erdei Gyöngyi – Nagy Balázs. Monumenta Historica Budapestinensia XIV. (Budapest: Budapesti Történeti Múzeum, 2004.) 285–293. p.
- Edler de Roover*, 1999 *Florence Edler de Roover: L'arte della seta a Firenze nei secc. XIV–XV.* Firenze, Olschki, 1999.
- Engel*, 1987 *Engel Pál: Ozorai Pipo.* In: Ozorai Pipo emlékezete. Szerk.: Vadas Ferenc. Szekszárd, 1987. 53–89. p.
- Engel*, 1996 *Engel Pál: Magyarország világi archontológiája, 1301–1457.* Bp., 1996.
- Engel*, 1998 *Engel Pál: Prozopográfia.* In: A történelem segédtudományai. Szerk.: Bertényi Iván. Bp., 1998. 37–38. p.
- Engel*, 2001 *Engel Pál: Szent István birodalma. A középkori Magyarország története.* Bp., 2001. (História Könyvtár. Monográfiák)
- Engel*, 2003 *Engel Pál: A Magyar Királyság jövedelmei Zsigmond korában.* In: Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok. Szerk.: Csukovits Enikő. Bp., Osiris, 2003. 426–433. p.

- Fügedi*, 1972 *Fügedi Erik*: Koldulórendek és városfejlődés Magyarországon. In: Századok 106. (1972) 69–96. p.
- Fügedi*, 1981 *Fügedi Erik*: A XV. századi magyar püspökök. In: Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról. Bp., 1981. 89–113. p.
- Guidi*, 1981 *Guidobaldo Guidi*: Il Governo della Città-repubblica di Firenze del primo Quattrocento. Firenze, 1981.
- Ninci*, 1992 *Renzo Ninci*: Tecniche e manipolazioni ellettorali nel commune di Firenze tra XIV e XV secolo (1382–1434). In: Archivio Storico Italiano 150. (1992) 269–288. p.
- H-cz*, 1895 [*Herczeg Mihály*] *H-cz.*: Nagy Lajos udvari szállítója. In: Magyar Gazdaságtörténeti Szemle 2. (1895) 245. p.
- Hóman*, 1921 *Hóman Bálint*: A magyar királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában. Bp., 1921.
- Horváth–Huszár*, 1956 *Horváth Tibor Antal–Huszár Lajos*: Kamaragrófok a középkorban. In: Numizmatikai Közlöny 54–55. (1955–1956) 21–33. p.
- Huszár*, 1958 *Huszár Lajos*: A budai pénzverés története a középkorban. Bp., 1958.
- Jorga*, 1899–1902 *Nicola Jorga*: Notes et extraits pour servir á l’histoire des Croisades au XVe siècle. I–III. Paris, 1899.
- Kristóf*, 2001 *Kristóf Ilona*: Személyes kapcsolatok Váradon (1440–1526). In: Fons 8. (2001) 67–84. p.
- Kintzinger*, 2000 *Martin Kintzinger*: Westbindungen im spätmittelalterlichen Europa. Auswärtige Politik zwischen dem Reich, Frankreich, Burgund und England in der Regierungszeit Kaiser Sigmunds. Stuttgart, 2000. (Mittelalter-Forschungen, Bd. 2.)
- Klapisch–Herlihy*, 1988 *Klapisch-Zuber, Christiane–Herlihy, David*: I toscani e le loro famiglie. Uno studio sul catasto fiorentino del 1427. Bologna, 1988.

- Kubinyi*, 2001 *Kubinyi András*: Buda, Magyarország középkori fővárosa. In: *Tanulmányok Budapest Múltjából* 29. (2001) 11–23. p.
- Léderer*, 1932 *Léderer Emma*: A középkori pénzügyletek története Magyarországon (1000–1458). Bp., 1932.
- Majorossy*, 2005 *Majorossy Judit*: Krisztus Teste Konfraternitás helye a középkori pozsonyi polgárok életében. In: *Bártfától Pozsonyig. Városok a 13–17. században*. Szerk.: Csukovits Enikő – Lengyel Tünde. Bp., 2005. (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 35.) 253–292. p.
- Mályusz*, 1958 *Mályusz Elemér*: Az izmaelita pénzverőjegyek kérdéséhez. In *Budapest Régiségei*. 18. (1958) 301–309. p.
- Mályusz*, 2007 *Mályusz Elemér*: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Bp., 2007.
- Molho*, 1971 *Antony Molho*: Florentine public finances in the early Renaissance, 1400–1433. Cambridge, 1971.
- Najemy*, 1982 *John M. Najemy*: Corporatism and Consensus in Florentine Electoral Politics, 1280–1400. University of North Carolina Press, 1982.
- Nuti*, 1934 *Ruggero Nuti*: Un mercante pratese in Ungheria nel sec. XV. In: *Archivio Storico Pratese* 12. (1934) 1–5. p.
- Passerini*, 1858 *Luigi Passerini*: Genealogia e storia della famiglia Panciatichi. Firenze, 1858.
- Paulinyi*, 1933 *Paulinyi Oszkár*: A középkori magyar réztermelés gazdasági jelentősége. In: *Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére*. Budapest, 1933.
- Raukar*, 1969–1970 *Tomislav Raukar*: Zadarska trgovina solju u XIV i XV stoljecu. In: *Radovi filozofskog fakulteta, Zagreb* 7–8. (1969–70) 19–79. p.
- Raukar*, 1995 *Raukar Tomisláv*: I fiorentini in Dalmazia nel sec. XIV. In: *Archivio Storico Italiano* 153. (1995) 657–680. p.

- Rubinstein, 1997*   *Nicolai Rubinstein: The Government of Florence under the Medici (1434–1494). Oxford, 1997.*
Szerémi és Ernyei József: A Majtényiak és a Felvidék. Történelmi és genealógiai tanulmány. I. köt. Bp., 1913.
- Teke, 1984*   *Teke Zsuzsa: Az 1427. évi Firenzei Catasto. Adalékok a firenzei–magyar kereskedelmi kapcsolatok történetéhez. In: Történelmi Szemle 27. (1984) 42–49. p.*
- Teke, 1995/1.*   *Teke Zsuzsa: Firenzei üzletemberek Magyarországon 1373–1403. In: Történelmi Szemle 37. (1995) 129–150. p.*
- Teke, 1995/2.*   *Teke Zsuzsa: Firenzei kereskedőtársaságok, kereskedők Magyarországon Zsigmond uralmának megszilárdulása után 1404–1437. In: Századok 129. (1995) 195–214. p.*
- Teke, 2001*   *Teke Zsuzsa: A firenzeiek vagyoni helyzete a Zsigmond-kori Magyarországon az 1427. évi Catasto alapján. In: Történelmi Szemle 43. (2001) 55–60. p.*
- Teke, 2004*   *Teke Zsuzsa: Adalékok Zsigmond várospolitikájához (1387–1405). In: Változatok a történelemre. Tanulmányok Székely György tiszteletére. Szerk.: Erdei Gyöngyi – Nagy Balázs. Bp., 2004. (Monumenta Historica Budapestinensia 14.) 225–233. p.*
- Teke, Zsigmond és Ragusa*   *Teke Zsuzsa: Zsigmond és Ragusa. In: Engel Pál emlékkönyv. Megjelenés alatt.*
- Wenzel, 1863*   *Wenzel Gusztáv: Ozorai Pipo. Magyar történelmi jellemrajz Zsigmond király korából. Pest, 1863.*

Tartalom

Tanulmányok

Nagy Sándor:

Osztrák válások Erdélyben 1865–1895

Otto Wagner „erdélyi házassága” 359

Goreczky Tamás:

Kállay Béni és a magyar delegáció az 1880-as években. 429

Közlemények

Arany Krisztina:

Firenzei kereskedők, bankárok és hivatalviselők
magyarországon (1370–1450)

Prozopográfiai adattár 483

Szerzőink figyelmébe

1. A kéziratot számítógépen elkészítve, lemezen vagy e-mailen keresztül kérjük benyújtani, mellékelve egy példányban a kinyomtatott kéziratot is.
2. A lábjegyzetek folyamatosan számozva, a lap aljára legyenek tördelve.
3. A kéziratban az évszázadokat — idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével — római számmal tüntessék fel.
4. A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk (csak a szerző nevét kurziváljuk, az összeállítókat és a címet nem!).
5. Optimális terjedelműnek (jegyzetapparátussal együtt) az 1–2 íves kéziratokat tekintjük (1 ív = kb. 40 000 „n”).

Hivatkozások elkészítése a Fonsban megjelenő dolgozatokhoz

Részletesen: Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. p.

1. Hivatkozás a kiadvány egészére

- a) *Szerző(-k)*: Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

2. Hivatkozás a kiadvány egy részére

- a) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője: A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- c) A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe. In: A folyóirat címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[= szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -től -ig p.)

A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uő., uo., i. m., l. vagy ld. [= lásd], jz. vagy jegyz.